

Kooperativ Årsbok 1982/83

Föreningen kooperativa studier

Redaktionskommitté: Sven Åke Böök, Tore Johansson, Owe Lundevall, Roland Norman, Kenth Ottermark, Victor Pestoff, Ulla Reinius, Claes Svensson, Calle Utterström

Redaktör: Christina Storey

Illustrationer: Peter Eneström

© Respektive författare 1983

ISSN 0280-4336

Tryckt hos Tryckop Grafiska Verkstäder ek. för. (Comunidad), Stockholm 1983

Innehåll

Förord	7
Hugo Kylebäck: Fattiga strandbor byggde skola på kooperativ grund	9
Gustaf Leufvén: En märklig föreningsbygd	19
Lars Eronn: Meningar om kooperativa mål	27
Herman Stolpe: Demokratiskt medlemsliv inom konsumentkooperationen	55
Kaj Ilmonen: De förändrade levnadsförhållandena och medlemskapet i E-rörelsen	77
Sören Bergström: Konsumentroll, konsumtion och Kooperation	95
Ulla Reinius: Samhällets syn på Kooperationen	105
Anders Palmér/Anita Persson: Samhälle, Kooperation och den oregistrerade sektorn	115
John Skår: Kooperativ utveckling och dess förutsättningar	129
Kai Blomqvist: Dialog i konsumtionen	157
Per Mogård: Kooperativ Bostadsförvaltning i HSB	179
Victor Pestoff: Konsumentaspekter på svensk energipolitik	193
Otto Fagerstedt/Kenth Ottermark: Arbetskooperationens villkor och möjligheter i Storbritannien	213
Halvdan Åstrand: Förtroendevalda inom föreningsbanksrörelsen	229

Sven Åke Bööck:

Några studieperspektiv

på internationell kooperativ framtid 253

Verksamhetsberättelse 281

Förord

Även i år har vi glädjen att kunna presentera en årsbok med en samling bidrag av olika karaktär. Något särskilt tema har vi inte heller den här gången. Vi har i stället försökt belysa ämnesområdets vidd från många infallsvinklar. Fler bidrag än förra året har strömmat in, vi har tagit med de flesta. Några är alltför omfattande och tungt vetenskapliga för årsboken, föreningen behöver för sådana bidrag ha en kompletterande skriftserie.

Årsboken gäller denna gång två år, 1982/83, för att den bättre ska stämma överens med löpande år. Redan nu bör vi fundera över årsboken 1984 och inleda diskussioner om innehållet vid årsstämman den 19 maj. Ska vi övergå till mer temabundet innehåll och i så fall vilka teman?

I slutet av årsboken finns 1982 års verksamhetsberättelse och årsredovisning.

Redaktionsgruppen har den här gången bestått av Victor Pestoff, Karin Jonnergård, Tore Johansson, Ingrid Schramm, Christina Storey och Sven Åke Böök. Layout och redigering har Christina Storey svarat för. Kicki Andersson, Cenny Ebbesen och Inger Sjöberg på KF:s Utredningsavdelning har skrivit ut manus och Tryckop har framställt boken.

Vi hoppas att författarnas bidrag ska leda till diskussioner om kooperativ utveckling och ge impulser för vidare forsknings- och studieinsatser.

Stockholm i mars 1983

FÖRENINGEN KOOPERATIVA STUDIER
Styrelsen

Hugo Kylebäck

FATTIGA STRANDBOR BYGGDE SKOLA PÅ KOOPERATIV GRUND

I de tidigare skedena var "kooperation" och "samhälle" nära sammanknutna. Hugo Kylebäck ger här ett exempel från Limhamnstrakten i mitten av 1800-talet, där en skola byggdes i kooperativ anda. Den blev sedan upprinnelsen till Limhamns konsumtionsförening.

Hugo är ekonomisk historiker i Göteborg och har bl a skrivit "Koooperationen och industrikartellerna" och "Konsument- och lantbrukskooperationen i Sverige". Nu håller han på med ett arbete om kooperativ utveckling 1945-1960.

Domus i Limhamn är en produkt av efterkrigstidens moderna konsumentkooperation. Den har sin upprinnelse i Limhamns Handels- & Bageriaktiebolag, grundat år 1887. Kooperativ verksamhet förekom dock ännu tidigare och gällde en hela samhället gagnande insats på det kulturella området: bygandet och drivandet av TEGNÉRSKOLAN 1850-1862.

Kooperationen har gamla anor

Historien visar att människan är en samhällsvarelse som under alla tider har lockats till olika former av kooperation. Redan de första primitiva samhällena byggde på invånarnas kooperativa ansträngningar. Efter hand utvidgades samarbetet till allt större områden av samhällslivet. Under medeltiden och senare kom yrkesmässig samverkan till stånd och de mest kända exemplen är hantverkarnas skråväsen, köpmännens gillen och böndernas byalag.

Under senare delen av 1800-talet befann sig vårt land i ungefär samma belägenhet som många u-länder gör i dag. Till de framväxande industrierna drogs fattigt och rotlöst folk från hela landet. Det uppstod samhällen, som kom att rymma en arbetarbefolkning som närmast kan betecknas som proletariat. Sysselsättningen var ojämn, lönerna låga, familjerna stora, bostäderna och livsmedlen kvalitetsmässigt dåliga, utbildningen låg eller obefintlig och dryckenskapen vanlig.

Det härskade inom flera grupper och samhällen ett materiellt och andligt armod som dagens människor har svårt att föreställa sig. Känslan av maktlöshet och den bittra nöden drev folk samman i folkrörelser, som närmast kan liknas vid proteströrelser. Arbetare och annat småfolk, som kände otrygghet för sina familjer och sina barns framtid, vände sig mot samhället och fattigdomen.

Missförhållandena ledde till olika folkliga strävanden. Den frigörelse genom självhjälp som utvecklades inom folkrörelserna, hade olika intresseinriktningar. Där fanns den fri-religiösa gruppen som ville frigöra sig från statskyrkan. Där fanns nykterhetsrörelsen med en social inriktning. Där fanns fackföreningsrörelsen som ville förändra levnadsvillkoren för löntagarna. Där fanns den politiska arbetarrörelsen, som ville omdana samhället så att bestämmanderätten i samhällseliga frågor skulle ligga i folkets händer. Där fanns de kooperativa föreningarna som genom självhjälp ville förbättra livsvillkoren genom ekonomisk verksamhet, men också genom kulturella insatser.

Lokalt och tidvis utfördes stordåd, men resultaten av de folkliga strävandena blev i många fall av kort varaktighet. Det visade sig ofta att den uppflammande entusiasmen inte kunde ersätta kunskaper, erfarenhet och ekonomiska resurser.

Den andliga nöden också stor

De frivilligt bildade och demokratiskt förvaltade kooperativa organisationernas syfte har främst varit att underlätta medlemmarnas hushållning eller yrkesutövning. I alla tider har dock ett genomgående drag hos kooperationen varit att den har velat åstadkomma någonting utöver detta, nämligen att göra en hela samhället gagnande insats. Slagordet "Tjäna varandra och inte på andra" har med andra ord fått sin tillämpning inte endast på det ekonomiska området.

Den lekamliga nöden var, som ovan nämnts, ofta mycket svår vid mitten av förra seklet. Sannolikt var dock bristen på föda för själen ännu större. Av en rapport om folkundervisningen, som avlämnades några år före tillkomsten av 1842 års folkskolestadga, framgick att mindre än hälften av

rikets församlingar hade fasta eller ambulerande skolor. Dessutom besöktes dessa oregelbundet och ungdomen visade stora brister i innanläsningsförmåga.

Med 1842 års folkskolestadga lades grunden till den svenska folkskolan, men länge stannade det i stort sett endast vid det. Ännu år 1853 undervisades något mer än en tredjedel av eleverna i fasta skolor. Övriga barn fick undervisning i hemmen eller i ambulerande skolor. Hemundervisningen var som regel minimal och obeivrad skolkning förekom. Den ambulerande undervisningen ägde rum endast en kortare tid av året. Lundabiskopen Thomander rapporterade att undervisningstiden i Skåne var, när det gällde denna skolform, så obetydlig som totalt nio veckor under ett och ett halvt år.

Tegnérskolan - ett småfolkets verk på kooperativ grund

I Hyllie socken - nuvarande Limhamn - fanns en fast sockenskola inrättad vid tiden omkring 1850. För de barn, som kom från de 60 hushållen av "fiskare, husmän och arbetsfolk" vid Hyllie strandmark, blev emellertid skolvägen till sockenskolan alltför lång och vid kall och regnig väderlek "hardt när omöjlig". Frågan var hur dessa fattiga strandbor, som hade problem nog med att klara den dagliga födan och att skaffa nödvändiga kläder för barnens skolgång, skulle kunna lösa skolfrågan.

Med barnens bästa för ögonen bestämde sig emellertid strandborna att handla som sanna kooperatörer och göra en hela samhället gagnande insats genom att uppföra en ny och näraliggande skola. I osjälvisk kooperativ anda skulle "alla å stranden boende" vara varandra till ömsesidig hjälp och i stort sett själva finansiera och bygga skolan. De kooperativa tankegångarna grundades på att alla samhällsmedlemmar hade samma intresse och arbetade i "en för alla och alla för en" anda.

Rent praktiskt kom skolbygget till stånd genom att var och en bidrog efter sin förmåga med ekonomiskt stöd och arbetsinsats. Den bästa källan att berätta om strandbornas märkliga insats är det 130-åriga protokollet:

§ 1

Att ett bidrag av Kyrkkassan stort 200 Rd Banko skall hos Kongl. Maj:t i underdånighet sökas

Man ansökte om ett statsbidrag på 200 riksdaler.

§ 2

Till huset ... anskaffas och framforslas all råsten av Åboerna. Äfwen åtaga de sig forslingen af grundstenar från stranden och af timret och bräderna från staden Malmö... Likaledes åtaga de sig att leverera all till taket åtgående halm äfvensom vigrar och käppar.

Till skolbygget anskaffade delägarna all sten och transporterade upp den från stranden. Virket åtog man sig att forsla från Malmö. Man levererade allt material till taket.

§ 3

Åb. Anders Persson å Nro 26 lemnar den behöfliga platsen till Skolhuset af sin andel i Strandmarken.

Anders Persson gjorde en extraordinär insats genom att upplåta tomtmark till skolbygget.

§ 4

Öfvriga kostnader till husets uppbyggande och inredning ansvaras af de å Strandmarken Nris 1, 6, 10, 14 och 17 boende äfvensom husets underhåll.

Deltagarna svarade för övriga kostnader och inredningen, samt för underhållet av skolan.

§ 5

Till bestridande av dessa sammanskjutes i början av Maj månad detta år (1850) 2 Rd Banco af varje matlag som bor å Strandmarken på något af de i förra momentet upptagna nummer. De öfvriga sammanskjutes av samma matlag så fort huset blifver färdigt.

Deltagarna skulle i början av maj tillskjuta en andel på 2 riksdaler och ytterligare medel när skolhuset var färdigställt.

§ 6

Åboerna å de näraliggande gårdarna ega äfven att, om de så vilja sända sina barn till den nya skolan, mot erläggande af samma afgift som för husmännens barn blifver bestämd.

Man arbetade i sann kooperativ anda, ty inte endast strandmarksbarnen skulle få gå i den nya skolan utan också barn från granngårdarna.

Skolbyggnaden planerades bli 14 alnar bred och 18 alnar lång och innehålla en enda sal, i vilken eleverna skulle undervisas samtidigt. Skolan beräknades vara färdig före

septembers utgång. Till föreståndare för skolan utsågs fiskaren/krögaren Ola Gall på nr 1 och fiskaren/snickaren Lars Persson på nr 17.

Barnen från strandmarken började i den nya skolan vid sex års ålder, medan de hade börjat vid sju års ålder, när de gick vid sockensskolan i Hyllie. Undervisningen var uppdelad i tre terminer från 7 januari till 15 april, från 1 maj till 31 juli och från 1 september till 21 december. Undervisningen pågick kl 8-11.30 och 13-17, men slutade lite tidigare dag före helgdag. Ändock var skoldagarna kortare för barnen i Tegnérskolan än när de gick i Hyllie, ty de hade då fått gå hemifrån redan kl 7 och komma hem tidigast kl 18.

Det till synes omöjliga projektet fullbordades och helt naturligt måste strandborna ha betraktat sitt utförda storverk med stor förnöjelse.

Tegnérskolan växer - socknen övertar 1863

De ursprungliga 60 hushållen ökade i antal och Tegnérskolan kom i sina olika tillbyggnadsetapper att spegla samhällets utveckling.

Redan tolv år efter Tegnérskolans tillkomst väcktes tanken på en tillbyggnad. Skolstyrelsen hade nämligen år 1862 funnit att skolundervisningen inte var tillräcklig för barnen på Hyllie strandmark, eftersom befolkningen hade ökat kraftigt.

Vid sockenstämma år 1863 beslöt man att låta göra en tillbyggnad på församlingens bekostnad och inrätta en småskola. Samtidigt förlorade den gamla skolan sin kooperativa karaktär genom att delägarna överlämnade skolhuset och be-

fintliga läromedel utan ersättning. Därmed fick socknen det fortsatta ansvaret för att skolan drevs och byggdes ut efter behov. Alla barn på strandmarken skulle få sin skolgång garanterad. Protokollet understryker att marken uppläts endast för skoländamål:

"Platsen, på hvilken det av Strandmarksboerne uppförd. Skolhuset står och som tillhör Hemmansegaren Anders Persson å Nr 26, afträdes för ändamålet af honom, så länge den till skolplats begagnas..."

De skolpliktiga barnen i församlingen fortsatte att öka och var år 1882 uppe i ett antal av 150, varför de inte längre fick plats i folkskolans lärosalar. Man fann det nödvändigt att göra ännu en tillbyggnad. I maj samma år beslöt man skaffa lagfart på fastigheterna. I lagfartsprotokoll utfärdade den 2/10 och 27/11 samma år framgår, att Anders Persson definitivt donerade den mark på vilken legnérskolan är uppförd till Hyllie församling, dock under följande förbehåll:

"Till Hyllie församling upplåter och gifver jag genom detta gåfvobrev den plats å Strandmarken... N.26 Hyllie å hvilken Limhamns folkskolehus är uppfördt, en jordrymd af 80 fot i bredd väster om Strandvägen och med en längd af 196 fot i norra sidan och 210 fot i den södra således 16 240 kvadrattot; egande Hyllie församling att denna jord everdeligen besitta och bruka dock inte till något annat ändamål än till skolplats och skolhus emot en årlig afgift af Tolf kronor hvilka vid hvarje års slut till hemmanet N.26 Hyllie erlägges; försäkras af Hyllie den 12 Juli 1882.

Anders Pehrsson..."

Kooperationen lever vidare

De kooperativa idéer, som ledde till uppförandet och drivandet av Tegnérskolan under åren 1850-1862, syftade inte som ovan visats till fördelar för någon enskild människa, utan mera till att höja alla strandbornas bildningsnivå. År 1887 sökte man omsätta den kooperativa tanken till praktiskt handlande genom att bilda Limhamns Handels- & Bageri-aktiebolag, som sedermera ändrade namn till Limhamns Konsumtionsförening och i början av 1920-talet uppgick i Konsum Solidar, Malmö.

Gustaf Leufvén

EN MÄRKLIG FÖRENINGSBYGD

Kooperativa samhällen har ingått i kooperatörers målföreställningar sedan begynnelsen, t ex Rochdalevävarnas stadgar om resurser för ”kooperativa kolonier”. Gustaf Leufvén har här skrivit om Hebybygden, som är starkt präglad av kooperativ föreningsrörelse.

Författaren levde mellan 1870 och 1932. Han var bl a initiativtagare till Skånska lantmännen, VD i Sveriges Allmänna Lantbrukssällskap (SAL), aktiv i många sammanhang inom lantbruksrörelsen och en flitig skribent i rörelsens tidningar och tidskrifter. Denna uppsats är hämtad ur Lantmännens tidskrift årgång 1921 och är här lätt redigerad.

I dessa tider då allt större uppmärksamhet börjar ägnas lantmännens föreningsväsende och då riktlinjerna för den fortsatta utvecklingen av deras ekonomiska föreningar, framför allt dem som avse försäljning av deras produkter, torde komma att utformas, kan det vara av intresse att erfara, huru lantmännen i en mindre bygd i mellersta Sverige rent lokalt ordnat denna för deras jordbruk och självständighet så viktiga fråga.

Ett 200-tal bönder

Denna bygd heter Väster Lövsta socken i Västmanlands län, där lantmännen vid Heby station utefter norra stambanan klokt och framsynt inrättat gemensamma ekonomiska företag, som förvisso kunna stå som mönster för lantmännen i stora delar av vårt land. I socknen bo ett 200-tal bönder, de flesta självägande och skuldfria, med ett jordinnehav av 20-50 tunnland åker och ett par hundra tunnland skog, alltså den storleksklass som i mellersta Sverige är den vanligaste. De bruka på ett förtjänstfullt sätt en jord av god, naturlig bonitet och de hava jämförelsevis goda avsättningsförhållanden till flera närbelägna städer och med ett rikt utvecklat järnvägsnät. Av ålder har en god samverkan ägt rum mellan socknens jordbrukare, som i förhållande till sitt jordinnehav ägt lotter eller andelar i talrikt förekommande såg- eller kvarnlag. Genom enskiftet bröts dock denna samhörighetskänsla, där såväl som annorstädes i vårt land, ty genom utflyttningen blevo de mera isolerade från varandra.

Det är först under de senaste 10 à 15 åren som behovet av samverkan återigen gjort sig gällande. Förtjänsten härav tillkommer i främsta rummet den om socknens utveckling högt förtjänste f. riksdagsmannen J. A. Ander i Hårsbäck, som på ett om utpräglat ekonomiskt sinne och organisationsförmåga

vittnande sätt planlagt den ena föreningen efter den andra.

En mejeriförening

Början gjordes där som annorstädes med andelsmejeriet, som grundades 1897 och snart rönt så stark anslutning, att den dagliga mjölmängden vissa år uppgick till 10 000 kg. Den gamla mejerilokalen blev otillräcklig och år 1909 uppfördes den nya mejeribyggnaden av gråsten med präktiga utrymmen för mejeridriften i bottenvåningen samt i övre våningen bostadsrum för personalen och ett stort samlingsrum, där icke allenast mejeriföreningen utan även de andra föreningarna hålla sina sammanträden och dit kommunalstämmor och lantmannaveckor ofta förläggas. Under de senaste åren har mejeriets verksamhet i någon mån kringskurits, därigenom att nya mejerier uppstått i utkanterna och minskat mjölktilförseln. Den mesta mjölken säljes som konsumtionsmjölk, därav en del till Mjölkcentralen i Stockholm. Återstoden går till smör eller ost.

En sammanslutning mellan mejerierna i Västmanland och kringliggande län till en större mjölkförsäljningsförening har sedan många år varit ifrågasatt, ehuru den ännu icke kunnat realiseras, men det är väl endast en tidsfråga när mejeriföreningarna inse nödvändigheten av en dylik sammanslutning.

En lantmannaförening och en handelsförening

Nästa förening blev en lantmannaförening, som bildades år 1904 i huvudsakligt syfte att inköpa foder- och gödselmedel. Denna anslöt sig sedermera till Västmanländska lantmännens centralförening och uppförde, för att på bästa sätt kunna betjäna medlemmarna, en mindre magasinbyggnad vid järnvägsstationen. Emellertid funno medlemmarna snart, att

de vore konsumenter även av andra varor och därför bildade de tillsammans med övriga sockenbor år 1904 en handelsförening med uppgift att förse medlemmarna och andra med deras behov av allt, som till en välordnad specerihandel hör.

Föreningen övertog en förutvarande enskild affär och anställde dess dugande föreståndare i sin tjänst. Sedermera uppgick även lantmannaföreningen i handelsföreningen, då det befanns ändamålsenligast, att låta samma förening ombesörja anskaffandet av båda slagen av varor. Foder- och gödselmedel inköpas dock fortfarande genom länets centralförening.

Föreningen, som även omfattar andra medlemmar än jordbrukare, har hela tiden gått bra och hade sista året en omsättning av 324 000 kr med en nettovinst av 15 000 kr och ett lager av 17 000 kr. Vinsten har alla år, sedan nödiga fonderingar skett, utdelats till medlemmarna med 6 % å värdet av inköpta varor, men man är nu betänkt på att så småningom minska vinstutdelningen och få medlemmarna att låta vinstmedlen inestå i affären.

På platsen finnes även en av arbetarna bildad konsumtionsförening, som dock icke gått så bra, och det är väl endast en tidsfråga, då båda föreningarna sammanslås.

En andelsslakteriförening

Sedan funno lantmännen, att de behövde göra något för att få bättre betalt för sina slaktdjur. I socknen funnos 7 slaktare, som icke precis överbjödo varandra vid inköp av slaktdjur, och som för övrigt saknade möjligheter att få det högsta pris för sina produkter. Därför bildade bönderna år 1911 Heby andelsslakteriförening, som uppförde ett mindre slakteri, vilket sedermera utvidgades med en fullständig

charkuterifabrik och rökeri. Som föreståndare anställdes en i slakteriyrket kunnig person från trakten och under försiktig ledning har detta företag utvecklat sig så väl, att det sista året hade en omsättning på 201 000 kr, därav en tredjedel kommer på charkuterivaror. Där slaktas både kalvar, storboskap, svin och hästar. Först och främst tillgodose platsbehovet i egen försäljningslokal och överskottet säljes till andra trakter, företrädesvis Norrland. Föreningen har ingått som medlem i Mälarprovinsernas andelsslakteriförening, som kan emottaga, vad föreningen icke själv kan slakta och förädla. Här är sålunda ett typiskt exempel på huru slakterifrågan lämpligast skall lösas i Mellansverige, alltså med små slakteriföreningar, som tillgodose det lokala behovet och som ingå uti ett större andelsslakteri för erhållande av bästa avsättning för överskottet. Tack vare denna slakteriförening hava medlemmarna fått bättre betalt för sina slaktdjur, och detta har främjat djurproduktionen. Av de förutvarande enskilda slaktarna finns nu endast en kvar.

Medlemmarna deltaga uti föreningen med en eller flera insatser à 10 kr, som erlägges kontant. Insatskapitalet är nu 17 670 kr, men detta ökas årligen därigenom, att medlemmarna låta överföra årsvinsterna till insatser, som förräntas med 6 %. Förra årets vinst utgjorde 20 975 kr.

En såg-, kvarn- och tegelbruksförening

Nästa steg togs år 1917, då bönderna bildade Lantmännens såg-, kvarn- och tegelbruksförening i syfte att själva taga hand om förädlingen och försäljningen av de inom socknen producerade spannmålen och skogsprodukterna samt att tillgodose behovet av tegelvaror. I trakten av Heby finnes nämligen den kanske bästa tegelleran i hela mellersta Sverige och där finns därför en urgammal tegelindustri. Föreningen

inköpte genast ett äldre tegelbruk och uppförde i samband därmed både kvarn och såg. År 1919 brann dock hela komplexet ned, men en ny, modern byggnad har nu uppförts på den gamlas grund.

Föreningen består av 34 medlemmar, som för varje 100 tunnland jord tecknat en insats av 1 500 kr, varav 500 kr betalats kontant vid inträdet och återstoden medelst förbindelse. Föreningens insatskapital utgör nu 135 000 kr. Fastigheten med inventarier och lager har ett värde av 228 000 kr.

I sågen har för medlemmarnas egen räkning under det gångna året sågats 3 334 timmer och dessutom har inköpts 9 587 timmer, som betalats med av styrelsen fastställt pris pr kubikfot med tilläggspris allt efter vad den sågade varan betingat vid försäljningen. Av inköpssumman låta medlemmarna 25 % innestå såsom insatser, vilka förräntas. Därigenom konsolidera medlemmarna föreningens ställning och minska dess lånebehov. I kvarnen sker förmalning av brödsäd samt gröpning av fodersäd och gryning av korn. Verksamheten har hittills huvudsakligast inriktats på tillgodoseende av medlemmarnas eget behov och mindre för avsalu, men i den mån föreningen genom förbindelse med andra andelskvarnar eller annorledes kan försäkra sig om något importvete för framställning av kvalitetsmjöl, är det meningen att i större skala upptaga försäljningen av mjöl. I förbindelse med kvarnen är även ett andelsbageri påtänkt.

För såg- och kvarnrörelsen föras skilda räkenskaper och vinstfördelningen sker efter medlemmarnas leveranser. Sågen levererar avfallsbränsle till både tegelbruket, mejeriet och slakteriet, varigenom på alla håll en billig drift erhålles. Tegelbruket drives mera som affär på grund av de naturliga förutsättningarna; medlemmarna hava särskilda

förmåner. I tegelbruket tillverkades under fjolåret 400 000 taktegel och 132 000 tegelrör. Arbetarna i tegelbruket selsätts under vintern i sågen.

En kalkbruksförening...

Under fjolåret bildade Lövsta och angränsande socknars lantmän en kalkbruksförening, som inköpte en kalkförekomst i närheten och där uppförde en modär kalkugn, som med detta år börjat sin verksamhet i huvudsakligt syfte att tillgodose ortens behov av jordbruks- och murbrukskalk. Andelarna lyda à 50 kr, varav 10 kr betalas kontant och 40 kr medelst förbindelse. En andel tecknas för varje hektar odlad jord och medlemmarna äga rätt att erhålla 5 hl osläckt kalk pr andel.

Lantmännen i socknen äro allmänt anslutna till Runhällens andelstörvströförening, varifrån de få sitt behov av törvströ och törvmull. En elektricitetsförening med anslutning till Älvkarleby kraftverk tillför orten elektriskt ljus och kraft.

Under fjolåret utfärdades inbjudan till teckning av andelar uti en kooperativ järnaffär och tecknades genom andelar till ett belopp av 70 000 kr; men med hänsyn till de nedåtgående konjunkturerna har denna förening ännu ej börjat sin verksamhet. Meningen är emellertid, att den skall börja, så snart situationen anses lämplig och är då avsikten, att medlemmarna där skola kunna inköpa sitt behov av järnvaror, redskap och maskiner för jordbrukets behov.

Lokalt föreningsnät med lika rösträtt

Som av denna korta redogörelse framgår, har V. Lövsta sockens lantmän organiserat andelsföreningar för nästan alla

områden av jordbruksdriften, som för orten har någon betydelse. Aktiebolagsformen är dem fullständigt främmande, därför att den är mindre smidig och utvecklingsbar än föreningsformen samt därför att i bolagen den rätta solidaritetskänslan och andelsandan svårligen kunna vinna insteg. Inom alla föreningar tillämpas regeln "en person, en röst", och man måste erkänna, att denna princip nog är den rätta inom de lokala föreningarna, där andelsteckningen är beroende av jordinnehavet.

Inom flertalet av lantmännens andelsföreningar i vårt land är nog rösträtten beroende på antalet insatser, men då detta antal oftast skall stå i ett visst förhållande till egendomens storlek, koantalet, antalet levererade svin eller liknande, ligger däruti en så stark begränsning av medlemmarnas delaktighet i en förening, att icke en eller ett fåtal medlemmar kunna göra sin vilja gällande över flertalet. Erfarenheten visar också, att då någon gång omröstning förekommit, hade resultatet blivit detsamma om röstning skett "per capita" eller efter insatser. Därför synes det mig som om den inom Heby föreningar tillämpade principen för rösträtts utövande hädanefter i regel bör komma i tillämpning vid nybildning av lokala andelsföreningar.

Att föreningsrörelsen i Hebytrakten vunnit så stor utbredning beror till väsentlig del därpå, att där funnits en framsynt person, som icke skytt några personliga uppoffringar och mödor för att arbeta fram mot ett mål som han visste skulle lända både hans yrkesbröder och hela trakten till lycka och välsignelse. Sådana personer finnas tyvärr icke allestädes i bygderna. Men då det är betydligt lättare att eftergöra än nyskapa, vill jag uttala den förhoppning, att det exempel som riksdagsmannen Ander visat i Hebytrakten, måtte vinna efterföljd över hela vårt land.

Lars Eronn

MENINGAR OM KOOOPERATIVA MÅL

"Den konsumentkooperativa verksamheten skall alltid styras av den övergripande ideologin", står det i det svenska konsumentkooperativa handlingsprogrammet. Lars Eronn har tagit detta som utgångspunkt för en idéhistorisk översikt av konsumentkooperativa måluppfattningar från "en lyckligare mänsklighet" till "en konsumenternas intresseorganisation".

Lars har bl a varit redaktör för konsumentkooperationens ideologiska språkrör "Kooperatören" i drygt 30 år och är en välkänd skribent i kooperativa frågor. På äldre dagar har Lars arbetat med "Kooperativa idéer och människor", en studie inifrån kooperativet som kommer ut i skrift under våren 1983.

Handlingsprogrammet 1976

I inledningen till Konsumentkooperativt handlingsprogram, antaget av KF:s förbundsstämma 10 juni 1976, står det: "Den konsumentkooperativa verksamheten skall alltid styras av den övergripande ideologin."

För medlemmarna i Föreningen kooperativa studier, och för några andra kooperatörer bland de många medlemmarna i kooperativa organisationer, är detta konstaterande av ideologins styrande funktion inget anmärkningsvärt. Men för mig, som allt sedan börjat av 40-talet haft till yrke att förkunna det kooperativa ordet, var det en glädjande upplevelse att konstatera att själva förbundsstämman i KF år 1976 fastslog att ideologin ska styra den konsumentkooperativa verksamheten. Ty i KF fanns det på 60-talet många som anställdes för att leda delar av verksamheten, men som knappt visste någonting om kooperativ ideologi. Somliga trodde att det var någonting vid sidan om affärsverksamheten, som vi i den s k organisationsavdelningen talade och skrev om för att göra Konsum populärt.

Under 60-talet (och även senare, men det är en annan historia) gjordes många uttalanden av kooperativt anställda med ansvar för försäljning och "resultat", som vittnade om okunnighet om eller likgiltighet för kooperativ ideologi. Det är möjligt att det var sådana uttalanden, mera än de faktiska gärningarna i distribution och produktion, som föranledde många motionärer till KF:s första konsumentkongress 1971 att efterlysa bättre överensstämmelse mellan konsumentkooperativ ideologi och verksamhet. Resultatet av sådana motioner blev ett kongressuttalande, som bl a uppmanade KF att tillsätta en kommitté "med uppgift att förutse utredningslöst utreda hur konsumentkooperationens grundläggande värderingar tillämpas i dagens läge, och på grundval av sådan utredning framlägga riktlinjer för ett konsumentkooperativt handlingsprogram med förslag till åtgärder för

att förbättra konsumenternas situation i dagens och morgondagens samhälle".

Resultatet av detta uttalande från 1971 års konsumentkongress blev visserligen inte någon utredning om "hur konsumentkooperationens grundläggande värderingar tillämpas i dagens läge". Det blev ingen kritisk analys av den konsumentkooperativa verksamhetens eventuella överensstämmelse med den kooperativa ideologin. Men det blev ett konsumentkooperativt handlingsprogram, som inleds med de nyss citerade manande orden att verksamheten alltid ska "styras av den övergripande ideologin".

Sedan KF:s förbundsstämma 1976 efter påtryckningar från 1971 års konsumentkongress, antagit ett sådant handlingsprogram med betonande av ideologins funktion, tycks ideologin tillmätas större betydelse i den konsumentkooperativa verksamheten, åtminstone i resonemangen om denna. Det kan bero på att den inledande meningen i handlingsprogrammet innehåller ett par ord som anger vad som avses med den övergripande ideologin, nämligen "sådan den uttrycks i grundsatser och ramprogram".

Det var nämligen så att de ganska många ideologiskt intresserade medlemmar och anställda, som faktiskt existerat även före 1971, hade för sig att den kooperativa ideologin var grundsatserna från Rochdale. Väsentliga principer om demokrati ("en medlem - en röst") och överskottsfördelningen ("återbäring" och "begränsad kapitalränta") samt, här i Norden om än inte i Internationella Kooperativa Alliansen, eget kapital.

Ända fram till slutet av 60-talet sysslade man i undervisningen och diskussionen om konsumentkooperativa idéer nästan enbart med grundsatserna, och de värderingar som ligger

bakom dem. Det är åtminstone min erfarenhet från cirka 30 års yrkesverksamhet på området. Men grundsatserna anger ju bara hur verksamheten ska bedrivas för att vara kooperativ. De säger ingenting om vad som ska uträttas. De säger ingenting om mål för verksamheten. Grundsatserna kan därför inte vara hela den kooperativa ideologin.

Jag fick lära mig av min lärare i statskunskap, Herbert Tingsten, att ordet ideologi bör reserveras "för en samling politiska föreställningar, som tänkas bilda ett mera systematiskt helt och angiva generella och bestämda direktiv för handlandet". Det kan passa som definition på ideologi, även för Kooperation, blott man har klart för sig att "politiska föreställningar" inte nödvändigtvis behöver vara partipolitiska sådana. Det kan vara någon annan "samling av föreställningar" om det idealiska samhället, vilka bilda ett "mera systematiskt helt". Och det gör ju de kooperativa grundsatserna eller "principerna". Men de kan inte ensamma vara ideologin, eftersom de inte kan ge "direktiv för handlandet" utan att själva målet också anges på ett något så när begripligt, men ändå engagerande sätt.

1976 års konsumentkooperativa handlingsprogram, som inledningsvis konstaterar att verksamheten alltid ska styras av "den övergripande ideologin", förklarar som sagt, att denna ideologi uttrycks dels i grundsatser, dels i "ramprogram". Grundsatserna anger medlen. "Ramprogrammet" uttrycker den målföreställning som är en förutsättning för att ideologin verkligen ska kunna styra verksamheten, "angiva generella och bestämda direktiv för handlandet", som Tingsten skrev. Jag återkommer avslutningsvis till korta kommentarer till detta "ramprogram", som är den ännu så länge sista auktoritativa utformningen av den svenska konsumentkooperationens måluppfattning.

Den har en idéhistorisk bakgrund, som jag vill söka skissera i det följande. Det blir en ganska kort beskrivning av målföreställningar som haft ideologisk, alltså för verksamheten riktningsgivande betydelse, och kan lämpligen betraktas som ett komplement till Sven Åke Bööks framåtsyftande analys "Kooperativa måluppfattningar och kooperativ samhällsrelevans" i "Kooperativ årsbok 1981".

von Koch och Sundells sociala mål

En tillbakablickande skissartad beskrivning av målföreställningar, som verkligen haft betydelse för verksamheten i svensk Kooperation (särskilt, men inte enbart konsumentkooperation) tar lämpligen sin utgångspunkt i det första svenska kooperativa förbundet och dess första ideologer G H von Koch och Martin Sundell. KF var, när det bildades 1899, tänkt som ett förbund för alla slags kooperativa föreningar. Förbundet skulle ha till ändamål "att samman-sluta de kooperativa föreningarna i Sverige, främja deras intressen och syften samt verka för den kooperativa rörelsens utveckling i sund riktning". Vad som kunde menas med "sund riktning" angavs inte. Den konstituerande kongressens beslut om bildandet av ett kooperativt förbund uttalar alltså ingen kooperativ ideologisk måluppfattning.

Det gör däremot den sista punkten i kongressens skrivning om förbundsexpeditionens uppgifter. Om den punkten blev det mycken diskussion, ty den berörde egentligen uppfattningen om hela Kooperationens uppgifter i samhället. Till slut enade sig kongressen om att en uppgift för förbundsexpeditionen skulle vara "att alltid hålla ett vaket öga på att den kooperativa rörelsen utvecklar sig till att bli ett viktigt moment att sprida allmän medborgerlig uppfostran och höja befolkningens ställning i såväl moraliskt som ekonomiskt avseende".

Bakom den formuleringen av kooperativa mål stod von Koch som senare utsågs till KF:s första förbundssekreterare.

(Innan jag går vidare måste framhållas att huvudkällan för denna beskrivning av von Kochs och Sundells meningar om kooperativa mål är de första 113 sidorna i Axel Gjöres bok "Stormår", som kom ut på Rabén & Sjögrens förlag 1963. Där finns också mycket annat väsentligt om kooperativa idéers historia. För närmare kännedom om rörelsens organisationsproblem under KF:s första decennier, vilka också har ideologisk bakgrund, måste naturligtvis hänvisas till Olof Ruins doktorsavhandling "Kooperativa förbundet 1899-1929", som utkom på Rabén & Sjögrens förlag 1960.)

Gerhard Halfred (av både samtid och eftervärld benämnd G H) von Koch utövade före och efter tillkomsten av KF stort inflytande över många personer, som verkade inom eller senare kom att verka för Kooperationen i Sverige. Det gjorde han såsom mycket aktiv föredragshållare och skribent. Hans förebild var den brittiska Kooperationen. Den beskriver han i en Verdandskrift, som utkom 1899 och hette "Om arbetarnes konsumtionsföreningar i England". Den kom att väcka mångas intresse för den kooperativa lösningen av sekelskiftets samhällsproblem. En av dem som tog starkt intryck av denna skrift var en ung Uppsala-student som hette Anders Örne.

von Kochs kooperativa gärning bedöms av Axel Gjöres (i "Stormår" sid 366) så här:

"Hans allt överskuggande insats i svensk Kooperation är att han gjorde vad ingen före honom förmått: han gjorde brittisk Kooperation till aktuell förebild, han ställde Rochdale i centrum för den kooperativa idébildningen."

Med "Rochdale" måste Gjörö ha avsett det vi kallar grundsatserna. Ty von Koch gjorde, såvitt jag minns från skrifter av och om honom, ingenting för att ställa Rochdalevävarnas måluppfattning "i centrum för den kooperativa idébildningen". Uppgifterna för den förening, som 1844 öppnade en butik vid Toad Lane i Rochdale skulle visserligen vara "att träffa anstalter för att bereda medlemmarna materiella ävensom att förbättra deras sociala läge och deras hemförhållanden". Men det mera konkreta kooperativa slutmålet angavs i punkt 5 i pionjärernas formulering av vad vi skulle kalla föreningens ändamålsparagraf:

"Så snart det går att praktiskt genomföra skall föreningen gripa sig an med att organisera såväl produktion, distribution och uppfostran som förvaltning eller m a o: upprätta en självförsörjande koloni byggd på intressegemenskap eller samverka med andra föreningar för att grunda sådana kolonier."

Sådana självförsörjande kolonier var ganska vanliga ingredienser i utopiska socialisters drömda framtidsvärld långt före 1844 och brukar därför inte räknas till "arvet från Rochdale". I alla händelser ingick de inte i von Kochs föreställningar om kooperativa mål. Nej, Rochdale-idéerna var som sagt de kooperativa principer som vi kallar grundsatser. Och med den brittiska Kooperationen som förebild ville von Koch se det kooperativa förbund som bildades 1899, såsom en motsvarighet till den brittiska Co-operative Union, alltså ett "ideellt", icke affärsdrivande förbund för kooperativa föreningar av alla slag.

Sin uppfattning om Kooperationens mål (som alltså inte bara är konsumentkooperationens) formulerade han i en artikel i Social Tidskrift 1901 sålunda:

"Vi måste ständigt bära i minnet, att målet för all kooperativ strävan icke är en större eller mindre ekonomisk vinst. Den är blott ett medel för att uppnå de stora ideella uppgifterna: att utbilda broderskärleken mellan människorna, fredstanken mellan folken, att höja de svagare och förtryckta till en friare, självständigare ställning och att åstadkomma en rättvisare fördelning av arbetet och kapitalet."

Vackra och inspirerande ord som dock tyvärr inte ensamma kan tjänstgöra såsom övergripande ideologi, som ger "generella och bestämda direktiv för handlandet" i t ex konsumentkooperativa föreningar.

Vår främste kännare av pionjärarbetet inom svenska folkrörelser och för sociala reformer, E H Thörnberg, antyder i en artikel i Kooperatören nr 6 1948, att von Koch såg den kooperativa rörelsen som ett medel att lösa vad man då kunde kalla "den sociala frågan".

Detsamma kan sägas om hans efterträdare och i kooperativa frågor lärljunge, Martin Sundell, som var förbundssekreterare och ledamot av KF:s styrelse från 1904 till sin död vid 30 års ålder 1910.

Även Sundell såg Kooperationen som ett medel att lösa den sociala frågan. Kooperativa förbundet skulle förbli ett förbund för kooperativa föreningar av alla slag och detta förbund skulle syssla med upplysnings- och organisationsfrågor. Det hade han lärt sig av von Koch. Därför var han motståndare till att förbundet skulle ägna sig åt partihandelsverksamhet, vilket 1905 års kongress ändå beslöt att förbundet skulle göra. Kanske bidrog detta kongressbeslut till att Sundell i slutorden till KF:s verksamhetsberättelse för 1905 skrev in:

"Låtom oss tydligt och klart se, att den rörelsen vi arbetar uti icke är någon vanlig krämararrörelse utan ett ekonomiskt system, vars främsta mål måste vara en lycklig mänsklighet."

De orden fördes till nutidens kännedom genom att jag citerade dem i en "tidsbild" i en bok som kom ut 1968, "Kooperativ idé i strukturuomvandlingens tid". Därför kunde de under 1971 års konsumentkongress användas av yngre idealister som slagträ mot den nuvarande "urartade" konsumentkooperationen. Inte visste de - dagens unga idealister alltså - att Sundell hade all slags kooperation förenad i ett system i tankarna, när han gav uttryck för denna vackra målföreställning, som svårligen kan vara styrmedel för kooperativa organisationer i ett blandekonomiskt välfärdssamhälle.

I Martin Sundells skrifter och uttalanden finns mycket som kan inspirera den som nu ivrar för små "kooperativer" av allehanda slag. Sundell var nykterhetskämpe och vegetarian, och dessutom kan han betecknas som utopisk socialist. Det uttalar inte Axel Gjöres, när han skriver om honom. Men han berättar om en episod från 1905 års kongress, en episod som belyser vad som kan vara ett utopiskt socialistiskt drag i Sundells kooperativa föreställningsvärld. Johan Hansson, som senare blev den kände bokförläggaren "Kultur-Johan", höll ett föredrag om upprättande av "kooperativa samhällen på grundvalen av kooperativ jordbesittning". Han föreslog att KF skulle ta initiativ till ett sådant samhälle, en koloni för småbrukare, trädgårdsodlare samt litteratörer och andra allmännyttiga yrkesutövare. Hans förslag understöddes av Sundell, som ytterligare förbättrade förslaget: Kolonin borde bli vegetarisk. Men kongressen tyckte inte att KF skulle ägna sig åt sådant. Det blev inget kongressuttalande i frågan och inga kooperativa jordbrukarkolonier senare heller.

G H von Koch och Martin Sundell hade, som sagt, ganska likartade föreställningar om vad som skulle kunna åstadkommas till människors fromma genom kooperativ samverkan. Men det fanns en från ideologisk synpunkt betydelsefull skillnad mellan dem - von Koch var radikal liberal. Han visste vad Kooperationen skulle kämpa för, men allt som liknade klasskamp var honom främmande. I Sundells förkunnelse fanns däremot ofta drag som kan betecknas som socialistiska, eftersom de var starkt antikapitalistiska. I Verdandistens julnummer 1908 skrev han i en artikel:

"Den kooperativa rörelsen är antikapitalistisk och står i harnesk emot privathandlarintressena. Att den kooperativa rörelsen är antikapitalistisk, betyder icke att kooperatörerna äro emot kapitalet, utan det betyder att de icke godkänna kapitalets herravälde över människan."

Sådana toner hördes aldrig i G H von Kochs förkunnelse.

Än tydligare framstår det antikapitalistiska draget i Sundells kooperativa måluppfattning av det förslag till kooperativt handlingsprogram som förelades 1906 års kongress och som skrivits av förbundssekreteraren. Under rubriken "Allmänna grundsatser" inleds programförslaget så här:

"Sveriges Kooperativa förbund anser vinningslystnaden vara roten till allt det elände av ekonomisk art som vidlår det civiliserade mänskliga samfundet."

Men kongressen beslöt bordlägga hela programmet. Och bordlagt har det varit sedan dess. Därför är det bara ett uttryck för Sundells personliga uppfattning om kooperativa

mål och medel, och inte något för den kooperativa rörelsen riktningsgivande ideologiskt dokument. Det återges dock i sin helhet i betänkandet "Konsumentägt" (sid 29-31), vilket innehåller förslaget till ett (helt annat!) kooperativt handlingsprogram som antogs av KF:s förbundsstämma 1976.

Även om Sundell i de här återgivna och i många andra uttalanden om kooperativa mål hade all slags Kooperation i tankarna, så var det dock konsumtionsföreningar som dominerade bland förbundets medlemmar. Därför var det deras problem han ägnade uppmärksamheten i sina föredrag och artiklar om organisation och andra praktiska kooperativa frågor. Stor betydelse för konsumentkooperationens medel- och måluppfattningar ända fram till våra dagar fick hans intensiva aktivitet på upplysningsområdet. Ty den aktiviteten innefattade också vad vi kallar konsumentupplysning.

Den förbundsexpedition, som Sundell år 1904 blev ansvarig för skulle ju enligt 1899 års direktiv också se till att Kooperationen blev "ett viktigt moment att ... höja befolkningens ställning i såväl moraliskt som ekonomiskt avseende". Detta passade uppenbarligen mycket väl för förbundssekreterarens egna ambitioner. Han ville lära konsumtionsföreningarnas medlemmar att också sköta sin egen ekonomi.

I artiklar och föredrag predikade han mot kredithandel och för kontanthandel. Men han sökte också lära medlemmarna kostvanor som var sunda både ekonomiskt och på annat sätt. I en skriftserie som började utges av KF redan år 1900 (alltså på von Kochs initiativ) utkom på Sundells initiativ år 1909 en broschyr med titeln "Vad har jag råd att äta?" Den var författad av en läkare som i tabeller visade "födoämnenas verkliga pris per 1 000 näringsenheter". Sundell avslutade själv skriften med dessa meningar:

"Utnyttja den lärdom denna broschyr ger. Den ekonomiska vinst, som därigenom erhålles, bör uppsparas till kommande tider. Sätt in dessa medel på en sparkassebok, men placera sparmedlen så att de besparade medlen komma att användas för att ytterligare förbilliga a-priset på dina förnödenheter. Det syftemålet vinnes, om sparmedlen insättes på Kooperativa förbundets sparkasseräkning."

Redan innan Martin Sundell avled, hade Kooperativa förbundet utvecklats till att även bli konsumtionsföreningarnas partihandelsorganisation. Men den konsumentupplysande verksamhet, som Sundell lagt grunden till för att "höja befolkningens ställning", den hade blivit tradition för konsumentkooperationen, så att den nu i 1976 års handlingsprogram kan ingå som en del av dess ideologiska måluppfattning.

Företag för medlemmars behov

Martin Sundell efterträddes som förbundssekreterare av Axel Påhlman, som emellertid redan 1913 fick lämna den ansvars-posten till K Eriksson. Första paragrafen i KF:s stadgar, den som brukar benämnas "ändamålsparagrafen" och därför kan ge något besked om kooperativ måluppfattning, hade som sagts ändrats redan 1905.

Året därpå lyftes den affärsmässiga sidan, partihandelsverksamheten för förbundets medlemmar, dvs konsumtionsföreningarna, än mer i förgrunden.

Det minskade i och för sig inte förbundssekreterarens arbetsuppgifter, men av naturliga skäl blev hans och hans medarbetares kooperativa upplysningsverksamhet koncentrerad till konsumentkooperation. Varken Påhlman eller K Eriksson

kan emellertid sägas ha bidragit till den kooperativa ideologiutvecklingen.

Det gjorde däremot Anders Örne, som 1910 utsågs till redaktör för Kooperatören, då styrelsen beslutade att den posten inte längre skulle innehas av förbundssekreteraren. (Men det var Axel Påhlmans efterträdare som förbundssekreterare, K Eriksson, som förmått styrelsen att utse Örne till redaktör. Örne och K Eriksson hade varit kumpaner i redaktionen för först Social-Demokraten, sedan för "Svaret", LO:s budskap från strejkhögkvarteret 1909.)

Efter ett par år som redaktör för Kooperatören, som då var rörelsens enda tidning och skulle vara ett informations- och "agitations"-organ för i princip alla medlemmar, tog Örne initiativet till att KF skulle ge ut ännu en tidning, Konsumentbladet, som skulle riktas till alla medlemmar. Kooperatören däremot skulle vara en tidskrift, en "andlig föreningspunkt" för "de verkliga kooperatörerna", där rörelsens "livsfrågor" kunde debatteras. Örne var själv redaktör för båda tidningarna under deras första år. Men sedan han år 1917 hade utsetts till ledamot av KF:s styrelse och chef för "organisationsavdelningen", utsåg han Axel Andersson (som senare ändrade sitt namn till Gjörres) till redaktör för tidningarna. Det var den nya tidskriften Kooperatören som passade Örnes kynne och framställningssätt bäst. Där fortsatte han att publicera sina tankar om kooperativa mål och medel även sedan han blivit "organisationschef" i det nu helt konsumentkooperativa förbundet, där han hade samma arbetsuppgifter som förbundssekreteraren i KF före omorganisationen av förbundsledningen.

Redan 1915, i decembernumret av andra årgången av nya Kooperatören, ger Örne uttryck för sin kooperativa måluppfattning. Det gör han i en artikel under rubriken "Teori eller

praktik". Där finns några rader som vittnar om ideologins betydelse för verksamheten:

"Teorin, dvs det förnuftiga övervägandet av mål och medel, måste alltid gå hand i hand med praktiken, som ju icke är annat än förverkligandet av kooperationens ändamål genom de bästa och effektivaste medlen.

När det är fråga om ett samhällssträvande av vilket slag som helst, sålunda även kooperationen, måste man å ena sidan anpassa sig efter den förefintliga verklighet, man vill syssla med, och å den andra ständigt hålla målet i sikte. Kooperationen nödgas för sin del röra sig i de traditionella yttre former, som varuförmedlingen antagit och som äro stadgade i landets lagar, men samtidigt åsyftar den att i dessa former ingjuta en helt ny mening. Dess mål är att göra varuförbrukarna till ägare och ledare av distributions- och produktionsföretagen."

Det är uppenbart att det är en realistisk reformist som här för pennan. Den kooperation han skriver om är enbart konsumenternas kooperation och den hade en ekonomisk verksamhet som förutsattes bli mer omfattande. Därför är både mål- och medeluppfattningen av mer ekonomisk än socialpolitisk karaktär.

Den definition på kooperationen, som Anders Örne presenterade i "Det kooperativa programmet" och som ursprungligen ingick i ett föredrag för Internationella Kooperativa Alliansens kongress 1921, omfattade alla kooperationsarter. Men det är ekonomiskt syfte och formen av företag, som avgör att en sammanslutning kan benämnas kooperativ:

"Kooperationen är ett ur deltagarnas omedelbara intresse för varor och tjänster framsprunget ekonomiskt system. Det framträder i form av fria företag, upprättade av personer, som önska begagna sig av själva den verksamhet som företagen driva, för befrämjande av sin hushållning eller yrkesutövning. Kooperationens motsats är vinsthushållningen, som är organiserad i form av företag, vars ägare betrakta frambringandet och fördelningen av varor blott som medel att skaffa ägarna själva vinst."

Detta att Kooperationen är "ett ekonomiskt system", vars "motsats är vinsthushållningen", innebar att Örne ofta betecknade det kooperativa systemet som "behovshushållning", en förlängning av äldre tiders familjehushållning. Men då var det konsumentkooperationen han hade i tankarna. Det är vi konsumentkooperatörer som efter Örne betecknat Kooperation som en form av "behovshushållning".

I "Kooperatismen" (1921) utvecklar Örne sina idéer om Kooperation som behovshushållning: "Med denna hushållning har det moderna ekonomiska systemet icke det ringaste gemensamt." Men som "behovshushållning" kan endast konsumentkooperationen betecknas. Om arbetarkooperativa företag, som man på 20-talet propagerade för såsom "Industriell demokrati" och som nu har sympatisörer som betecknar dem som "arbetskooperativer", skrev Örne i "Kooperatismen":

"Här står två åskådningar diametralt emot varandra. Den ena är en utlöpare av vinsthushållningen via klasskampen, den andra av behovshushållningen via konsumentkooperationen."

Det konsumentkooperativa ekonomiska systemet, som ersätter det enskilda vinstbegäret med medlemmarnas behov som inci-

tament och riktningsgivare för distribution och produktion i företag, kan utföra mera, ju mer omfattande detta system blir. Systemet kan och bör utvecklas över nationsgränserna. Längre än så går inte Örne i sin förklaring av vad kooperatismen i och för sig innebär. Han anger inte som mål att konsumentkooperationen ska ersätta alla andra företag i handel och industri och i den meningen vara ett "alternativ" till andra företagsformer. Än mindre att Kooperationen ska lösa alla sociala problem. Det är ju fråga om medlemsägda och i verklig demokratisk ordning styrda företag, som inte syftar till vinstmaximering och därför trots många yttre likheter är något helt annat än de i våra delar av världen dominerande företagen. I den meningen är konsumentkooperationen en "alternativ företagsform".

Men Örne var som sagt reformist och realist, och ägnade sig i sin kooperativa tänkar- och skrivargärning åt en kooperativ organisation som existerade och utövade sin verksamhet genom företag i handel och industri. Han skrev därför inte, som von Koch och Sundell om en tänkt Kooperation, när det gällde medel och mål. Men med utgångspunkt från erfarenheter från existerande konsumentkooperativa företag skrev han sina välkända kommentarer till grundsatserna med tanke också på möjligheterna för framtida expansion.

Därför fäste han så stor vikt vid "eget kapital". Nu gällde det minsann inte "delningslag", som kunde ge tillfälligt lägre priser åt dem som kunde dela en tunna sill. Nu gällde det att så småningom bygga upp ett ekonomiskt system, som kunde vara till bestående gagn för ett växande antal medlemmar.

Ja, det var Kooperation det handlade om. Det var medlemmarna som ägde och styrde företagen-konsumtionsföreningarna och genom dem Kooperativa förbundet, dess partihandel och

så småningom industrier. De krävde att deras företag skulle gagna dem såsom varuförbrukare. De hade också rätt att kräva att deras företag redovisade på vad sätt de gjort nytta för medlemmarna. Ja, det kunde de göra genom att redovisa ett överskott, som efter fondavsättningar delades ut som återbäring i förhållande till inköpen. Återbäringen är enligt Örne i "De sju grundsatserna" den viktigaste av alla de regler Rochdale-vävarna ställde upp. Men för att kunna fondera överskott och ge återbäring, måste regeln om "gängse priser" tillämpas. "Återbördens storlek är den bästa mätaren på kooperationens rent ekonomiska nytta för medlemmarna", skrev Anders Örne i början på 20-talet.

Då var det klart och logiskt att konsumtionsföreningarnas uppgift var att tillvarata sina medlemmars intressen såsom varuförbrukare. Men det skulle snart visa sig att en målkonflikt var oundviklig för en växande och allt effektivare konsumentkooperation. Den kom att göra "ekonomisk nytta" även för konsumenter som inte var medlemmar.

Målkonflikt med "aktiv prispolitik"

Den intensiva och långlivade debatten under åren 1911-18 fick återverkningar på utformningen av första paragrafen i mönsterstadgarna för konsumentföreningar. 1918 års kongress fastställde den formulering av föreningarnas uppgift, som sedan blev bestående, nämligen "att främja sina medlemmars hushållning". Föresättningen av paragrafen, som inte ändrades förrän 1946, återger de flesta av Rochdale-principerna. Där står att föreningen skall främja medlemmarnas hushållning "genom att i samverkan med Kooperativa förbundet anskaffa och åt medlemmarna mot kontant betalning och till i orten gängse pris tillhandahålla sunda och oförfalskade livsmedel och andra förbrukningsartiklar. Föreningen skall genom att skapa ett gemensamt kapital betrygga förverkligandet av sitt ändamål".

"Främja sina medlemmars hushållning" står det, ja, och dessutom skulle föreningarna, enligt denna stadgeparagraf ända till 1946, tillhandahålla varorna "till i orten gängse pris". Anders Örne gav i "De sju grundsatserna" 1919 en klar motivering till att just medlemmarnas hushållning bäst främjades genom "gängse priser", som kunde möjliggöra hög återbäring och därmed redovisning av hur stor ekonomisk nytta man hade av att vara medlem i den konsumentkooperativa föreningen.

Men redan i början på 20-talet kunde många föreningar, tack vare kontanthandel och låga priser från KF, hålla lägre priser än privathandlaren på orten. Sedan kom de framgångsrika striderna mot karteller i konsumtionsvaruindustrin. Priserna kunde sänkas på margarin, mjöl, galoscher och glödlampor. Talet om gängse priser började te sig meningslöst. Även den frågan behandlades i inledningen till ett betänkande som 1924 framlades av en kommitté, som hade Albin Johansson till ordförande. Där står bl a:

"En stark förening bör tillse, att de gängse priserna på orten lägges på en sådan nivå, att icke en stor stab av oekonomiskt arbetande småhandlare giv-
ves fortsatta möjligheter att bedriva sin verksamhet vid sidan av de bäst arbetande företagen. Blott genom att införa en sådan prisnivå i samhället att endast de tekniskt och organisatoriskt bäst utrustade företagen erhålla det överskott de behöva för en tillräcklig förräntning och fondbildning, fyller konsumtionsföreningen på ett tillfredsställande sätt sin uppgift att rationalisera varuförmedlingen."

Ett betänkande som kom 1925 fortsätter detta resonemang, men behöver inte längre tala om gängse priser: Genom den

"låga priskalkyleringen" kan föreningarna vara "ett skydd mot monopolistiska övergrepp, bereda medlemmarna och allmänheten betydande fördelar och dock sammanspara de ej oväsentliga belopp, som krävas för ytterligare utveckling av den centrala produktionen". Om man fortsätter på denna väg, kommer man att "öka rörelsens nytta för konsumenter-na".

Jag har härovan understrukt ett par ord, som senare ofta användes för att ange kooperativa uppgifter: Rationalisera varuförmedlingen och göra nytta för konsumenterna (även för dem som inte är medlemmar i Konsum).

Den kooperativa prispolitik, som här rekommenderas (särskilt med den största kraften av Albin Johansson) och sedan har följts av den svenska kooperationen, kom att benämnas aktiv prispolitik.

Denna aktiva prispolitik uppfattades tydligen redan 1925 som något problematisk, eftersom uppgiften var att främja medlemmarnas hushållning, inte andra konsumenters. Men det problemet kunde enligt 1925 års betänkande komma att lösas genom att "kännedomen om rörelsens gagn på detta område sprides i allt vidare kretsar", varigenom "det bör vara möjligt att högst väsentligt öka tillströmningen av nya medlemmar till rörelsen".

Det var Albin Johansson som, till följd av sin viljestyrka och sin uppgift som "affärschef" i KF, hårdast drev den konsumentkooperativa aktiva prispolitiken, vilken kom att bli till ekonomisk nytta för alla konsumenter. Men att kooperativ distribution och produktion blev till gagn också för icke medlemmar såg han tydligen som en biprodukt av kooperativ verksamhet. Det var medlemmarna i konsumtionsföreningarna han såg som sina uppdragsgivare, inte konsumenter i allmänhet. Och aldrig hörde jag honom tala om des-

sa medlemmar såsom "marknad" för KF och föreningar. Den "aktiva prispolitiken" fick inte heller drivas på ett sådant sätt att kapitalbildningen försvårades. Det var för honom, liksom för Anders Örne, angeläget att det konsumentkooperativa ekonomiska systemet skulle utvecklas. Därför behövdes ständigt mera av eget kapital.

Konsumentkooperation som ett korrektiv på kapitalismen

I början av 30-talet anställde Axel Gjöres en ung national-ekonom som sin assistent i KF:s sekretariat. Han kom som nybliven fil lic från Uppsala universitet och hette Mauritz Bonow. Inte hade han lärt sig något om Kooperation på universitetet. Det gjorde ingen vid svenska universitet på den tiden. Kooperation hade han lärt sig i föräldrahemmet långt uppe i Norrbotten, där föräldrarna var mycket aktiva i konsumtionsföreningen. Därför kunde han förena avancerade konsumentkooperativa och samhällsekonomiska tänkesätt som ingen före honom inom svensk konsumentkooperation. (Han utsågs vid 37 års ålder till chef för KF:s organisationsavdelning 1941 och kvarstod på den posten till årsskiftet 1969/70, då han gick i pension samtidigt som KF-ledningen omorganiserades. Han var sålunda den siste "organisationschefen" i KF:s ledning. Anders Örne hade som sagt varit den förste. Mellan 1960 och 1975 var Bonow dessutom president för Internationella Kooperativa Alliansen. Våren 1982 avled han.)

Ingen ledande kooperatör här i landet har varit så konsekvent i sina strävanden att fastställa Kooperationens betydelse i det samhälle som förelegat, och dess uppgifter och problem i det samhälle som faktiskt föreligger. I Bonows tal och skrifter finns aldrig plats för drömmar om ett totalkooperativt samhälle som löst alla sociala problem, men väl för vilja att med kooperativa medel förbättra

det samhälle vi lever i. Kanske kan han därför inte på samma sätt som Anders Örne betecknas som ledande kooperativ ideolog. Men hans verksamhet under tre decennier i KF:s ledning har haft så stor betydelse för rörelsen att de inverkat på målföreställningarna i den konsumentkooperativa ideologi, som fortfarande har styrande funktion för verksamheten.

Bonows första större arbetsuppgift i KF blev att göra en utredning, beställd av förvaltningsrådet och styrelsen. Det blev en bok "Kooperationen och folkförsörjningen", som kom ut på KF:s förlag 1936. En slutsats som Bonow kunde dra av studierna av den kooperativa verksamhetens faktiska betydelse i det svenska samhället var att "konsumentkooperationen är det ekonomiska instrument, med vilket varuförbrukarna hävda sina för hela samhällsutvecklingen så ytterst betydelsefulla intressen".

Bonow var inte och blev aldrig någon vältalare eller välskrivare. Han var alltför noga med att vara exakt i sina ordval och formuleringar.

I den nyss citerade satsen finns ett par nyckelord av betydelse för hans kooperativa måluppfattning. Konsumentkooperationen är ett ekonomiskt instrument. Det är alltså företagsformen som avses. Med det instrumentet hävdar varuförbrukarna sina intressen, som är betydelsefulla för samhällsutvecklingen. Det tidigare vanliga ordet varuförbrukarna kom så småningom att i Bonows och alla andras språkbruk ersättas av konsumenterna.

Senare uttalade Bonow ofta att konsumentkooperationen varit och ska vara ett "korrektiv på kapitalismen" i vårt samhälle. Den formuleringen av övergripande uppgift för hela verksamheten har sedan dess ofta använts inom svensk konsu-

mentkooperation. Alla former av Kooperation, som har något ekonomiskt syfte (vilket är förutsättningen för att de enligt i Sverige vedertaget språkbruk ska kunna räknas till kooperativa sammanslutningar), är i sig korrektiv på kapitalismen. De har eller är avsedda att ha inkomstomfördelande effekt. För konsumentkooperationens del från de få relativt eller mycket välbärgade kapitalägarna till de många, som regel mindre välbärgade medlemmarna i konsumentföreningarna. Den effekten uppnås genom överskottsfordelningen (som Örne fäste största vikten vid, i sina kommentarer till grundsatserna om återbäring och "gängse priser"). Men denna omfördelning av realinkomsterna från kapitalägarna i andra företag till medlemmarna i konsumtionsföreningar kan också åstadkommas med "aktiv prispolitik", som minskar vinsterna hos konkurrenterna.

Detta korrektiv på kapitalismen är så att säga inbyggt i den kooperativa företagsformen. Men om det verkar återhållande på prisnivån, gagnar det alla konsumenter och inte bara Konsums medlemmar.

Det var naturligtvis de konsumentkooperativa företagens redan manifesterade förmåga att föra en annan och för alla konsumenter mera gynnsam prispolitik, bl a genom att återställa konkurrensen där den begränsats av "kapitalismen", som Bonow närmast hade i tankarna när han karakteriserade Kooperationen som ett korrektiv på kapitalismen.

En sådan karakteristik innefattar i sig en måluppfattning, som har betydelse som styrinstrument för den ekonomiska verksamheten. Där kapitalismen inte fungerar på ett från konsumentsynpunkt tillfredsställande sätt, där ska Kooperationen sätta in sina krafter. För KF:s industripolitik hade den uppfattningen haft avgörande betydelse. Bonow och andra ledande svenska kooperatörer förkunnade ofta, särskilt i

internationella sammanhang, att konsumentkooperativa parti-handelsförbund inte behövde vinnlägga sig om egen produktion i branscher där privatkapitalistiska kunde och ville leverera varor av tillfredställande kvalitet till rimliga priser. Där så inte är fallet, t ex därför att det föreligger karteller eller andra konkurrensbegränsande företeelser, där ska kooperationen etablera egen industriell produktion. Förutsättningen att konsumentkooperationen, i ett utvecklat samhälle med blandekonomi och s k marknadshushållning, ska tjänstgöra som korrektiv på kapitalismen medför sålunda inte bara aktiv prispolitik utan även aktiv industripolitik. Allt till gagn även för andra konsumenter än dem som är medlemmar i Konsum.

Förkunnandet av detta svenska konsumentkooperativa evangelium var också baserat på studier av utveckling och tänkesätt i Storbritannien, en gång i tiden föregångslandet för modern kooperation. Där hade och har man föreställningen att kooperation är bra, därför att det är kooperation.

Den brittiska partihandelsföreningen ska därför producera så mycket som möjligt av det som ska säljas i kooperativa föreningar. Men arbetarkooperativa industrier ska också accepteras som leverantörer till CWS. Där, i Storbritannien alltså, ser man sålunda inte kooperationen som korrektiv på kapitalismen. Snarare som ett alternativ till densamma. Men då gör man inte så mycket nytta åt medlemmar och andra konsumenter. Det brittiska kooperativa "alternativet" är inte heller så stort som det svenska "korrektivet", med konsumentföreningarnas marknadsandel som mått mätt.

Redan 1940 översteg antalet medlemmar i svenska konsumtionsföreningar 700 000. Alla var medlemmar i Konsum i egenskap av konsumenter. Därför var det naturligt för Mauritz Bonow att betrakta konsumentkooperationen som en

organisation, som hade att bevaka konsumentintresset i samhällsfrågor över huvud taget. Det framgår av KF:s remissyttranden i ärenden som berör ekonomisk politik i allmänhet och näringspolitik i synnerhet. Och det framgår av Bonows egen aktivitet i kommittéer och nämnder som utredde eller verkställde statsmakternas politik på dessa områden. Det var inte bara medlemsintresset som därvid vad ledstjärnan. Det var det allmänna konsumentintresset.

Även genom aktiviteter av detta slag, utredningar, påtryckningar på lagstiftare och opinionsbildning, sökte KF på Bonows tid verka som korrektiv på kapitalismen. Särskilt märktes detta i konkurrenslagstiftningen. Vi fick t ex på Bonows initiativ förbudet mot bruttopriser. Men även en viss sanering av marknadsföringen genom lagstiftning kom till stånd på initiativ från KF.

Det dröjde länge innan förändringen i måluppfattningen från medlemsnytta till konsumentnytta, då det gällde bevakning "på lagstiftningens område", kom till uttryck i KF:s stadgar.

Där stod redan 1914 att KF bland annat skulle "sprida kunskap om varför och hur konsumenterna måste organisera sig" (bedriva kooperativ upplysning alltså), samt "bevaka konsumentorganisationernas intressen på lagstiftningens område". Först år 1952 blev sistnämnda moment i ändamålsparagrafen ändrat till "bevaka konsumenternas intressen i samhället och särskilt på lagstiftningens område". Det kom ingen kommentar till den ändringen från kongressen. Den var ju bara som ett godkännande i efterhand av vad några hade sysslat med i KF under åtminstone 10 år.

I samband med omorganisationen av KF:s ledning 1969 förändrades målsättningsparagrafen radikalt, särskilt i de moment

som berör konsumentpolitik och upplysningsverksamhet. Här infördes ordentligt i stadgarna dels det som alltsedan Martin Sundells tid faktiskt betraktats som en uppgift för KF, nämligen konsumentupplysning, dels det som särskilt efter Bonows inträde i styrelsen uppfattades som en konsumentkooperativ angelägenhet, nämligen konsumentpolitik i vid mening. Nu står det därom i första § i KF:s stadgar att KF ska:

"... för anslutna föreningar och organisationer utarbeta och tillhandahålla material och annat underlag för konsumentinformation, upplysning om samhälls- och företagsekonomiska förhållanden, som är av betydelse för hushållen, samt information om den kooperativa rörelsens mål, stadgar och verksamhet samt även direkt till medlemmar, allmänhet, organisationer och institutioner sprida sådan information;

bevaka konsumenternas intressen i samhällsutvecklingen och särskilt på lagstiftningens område;"

Liknande bestämmelser om konsumentupplysning och bevakande av konsumentintressen infördes i mönsterstadgarna för konsumentföreningar 1968 och -70.

Ideologiska måluppfattningar i 1976 års handlingsprogram

Den kommitté, som utformade förslaget till 1976 års handlingsprogram, skrev i sitt betänkande att kommittén "i ramprogram och grundsatser sökt ge en koncentrerad beskrivning av rörelsens ideologi i meningen mål, medel och principiella grunder".

I ingressen till handlingsprogrammet står det, som sagt: "Den konsumentkooperativa verksamheten skall alltid styras

av den övergripande ideologin, sådan den uttrycks i grundsatser och ramprogram." Ideologin "i meningen medel och principiella grunder" uttrycks i grundsatserna. Men här är det ideologin "i meningen mål" som vi ägnar uppmärksamheten åt. Finns det inte en något så när begriplig formulering av måluppfattning kan ideologin inte "styra verksamheten".

Den, låt oss säga, övergripande målfattningen formuleras i handlingsprogrammet för svensk konsumentkooperation så här:

"Konsumentkooperationen är en konsumenternas intresseorganisation med uppgift att främja sina medlemmars hushållning och att aktivt medverka till att utveckla samhället i sådan riktning att det som helhet är inriktat på målet att tillgodose människors behov."

Denna formulering av ideologisk måluppfattning kunde göras till föremål för analys med utgångspunkt t ex i Herbert Tingstens tidigare citerade definition på ideologi: "En samling politiska föreställningar, som tänkas bilda ett mera systematiskt helt och angiva generella och bestämda direktiv för handlandet."

Men här vill jag endast avslutningsvis påpeka att formuleringen sammanfattar det mesta av de måluppfattningar som beskrivits i denna artikel. Förslagsställningarna i kommittén och beslutsfattarna i 1976 års förbundsstämma har - kanske utan att veta det - varit påverkade av Anders Örnes tankar och Albin Johanssons och Mauritz Bonows handlingar. Ser man till själva "ramprogrammet", som förtydligar vad den angivna uppgiften innebär, finner man också kvarstående inflytande från Martin Sundell: Rörelsen skall enligt punkt 2 "tillhandahålla sådan information som underlättar för konsumenterna att organisera sin hushållning och på ett ändamålsenligt sätt anskaffa varor och tjänster".

I de ord som anger de allmänna uppgifterna, står det att konsumentkooperationen ska aktivt medverka till att utveckla samhället till "att det som helhet är inriktat på målet att tillgodose människors behov". Eftersom "behov" kan uttolkas hur som helst och därför är ett nonsens-ord, blir hela satsen i och för sig meningslös. Den ger alltså inga "generella och bestämda direktiv för handlandet". Men det är förhoppningsvis och sannolikt så att programförfattarna, när de skrev att Kooperationen ska verka för att samhället utvecklas till att "tillgodose människors behov", hade Anders Örnes analys av "behovshushållning" i tankarna. Kooperation är behovshushållning, vilken definieras som motsats till vinsthushållning. Men motsatsställningen till privatkapitalismen vill man inte tydligt ange i 1976 års handlingsprogram. Det kan - tyvärr, kanske någon vill säga - inte tänkas att ansvariga ledare för 1970-talets väletablerade konsumentkooperation inleder sitt förslag till handlingsprogram med Martin Sundells ord från 1905: "Sveriges Kooperativa förbund anser vinningslystnaden vara roten till allt det elände av mänsklig art som vidlåder det civiliserade mänskliga samfundet." Men om man i den övergripande måluppfattningen hade fått in Mauritz Bonows mera konkreta uttryck för Sundells mening och Örnes definition, nämligen att Kooperationen ska korrigera kapitalismen, så hade innebörden blivit tydligare.

Men meningen med det citerade, i och för sig lindrigt sagt, svårtolkade uttrycket "tillgodose människors behov" framgår av punkt 3 i det därefter följande ramprogrammet.

En anledning till att 1976 års handlingsprogram för konsumentkooperationen fått en så försiktig utformning med avseende på relationerna till privatkapitalismen är att det inleds med orden "Konsumentkooperationen är en konsumenternas

intresseorganisation ..." Vad man än må säga om det tillägget till definitionen av konsumentkooperation - några "generella och bestämda direktiv för handlandet" inom den konsumentkooperativa företagsformen och för dess medlemmar ger det i alla fall inte.

Herman Stolpe

DEMOKRATISKT MEDLEMSLIV INOM KONSUMENTKOOOPERATIONEN

Vad menas med demokratiskt medlemsliv i kooperativa organisationer? Vad ska ingå i det begreppet? Det är en återkommande fråga i kooperativa sammanhang, med olika svar. Herman Stolpe tar upp frågan och framhåller att det finns ett rikt fasetterat medlemsliv inom kooperationen, som inte enkelt låter sig mätas i stämmodeltagande och dylikt.

Herman tillhör de flitigaste skribenterna i kooperativa frågor sedan 1920-talet. Kända är bl a hans arbeten om de kooperativa grundsatsernas utveckling i internationell belysning och om relationerna mellan olika delar av kooperativ verksamhet, framför allt konsument- och lantbrukskooperationen.

Det ligger nära till hands att förmoda, att det demokratiska medlemslivet i sammanslutningar inom folkrörelserna blir svagare, i samma mån som föreningarna får växande medlemsantal. I en förening med 100 medlemmar är varje medlem utrustad med en röst, en hundradel av hela medlemskretsen. I en förening med 10 000 medlemmar - och det finns många ännu större - är varje medlem endast en tiotusendel eller ännu mindre. Många bedömare menar att växande föreningsstorlek måste innebära en uttunning av medlemsinflytandet och, tilläggs det ofta, av medlemsintresset.

Kooperativ och politisk demokrati

Kritikerna vänder sig mot en utveckling som skapar allt större demokratiska enheter, där direkt demokrati (med möjlighet för alla medlemmar att göra sig gällande i beslut beträffande viktiga föreningsangelägenheter) ersatts med indirekt demokrati (uppbyggd i form av flera på varandra ställda "våningsplan", befolkade av förtroendevalda av olika kategorier i de övre planen). Kritikerna menar, att demokratin härigenom förändras till en skendemokrati, där avståndet mellan "gräsrötterna" och direktörerna i pyramidens topp blivit så långt, att Medelsvensson i regel misströstar om att kunna utöva något inflytande på verksamheten.

Jämför man föreningsdemokratin (inom t ex Kooperationen) med den kommunala, landstings- och rikspolitiska demokratin, byggd på allmän och lika rösträtt för alla myndiga medborgare, kanske man omedelbart inser att en brysk utklassning av demokratin inom storföreningarna inte får ske på det schematiska sätt (1/100 mot 1/10 000), som skissats inledningsvis. Vid kommunala, landstings- och allmänna val av rikskaraktär rör det sig i regel om mångfaldigt större medborgargrupper än i föreningarna inom folkrörelserna. Vetterligen vill för den skull knappast någon påstå, att den

politiska demokratin inte är funktionsduglig. Och det torde för flertalet bedömare te sig meningslöst att mäta det demokratiska intresset inom det politiska livet, genom att göra statistiska undersökningar av besöksfrekvensen vid de politiska sammanslutningarnas möten. Det är alldeles uppenbart, att det politiska intresset hos medborgarna i första hand inte tar sig uttryck genom beivrande av möten utan på helt andra vägar, t ex studium av dagspress och litteratur, intresserat avlyssnande av radio-, TV- och filmprogram, ständiga samtal med vänner och bekanta m m.

I Gösta Vestlunds bok "Hur vårdar vi vår demokrati? - en undersökning av föreningslivets och folkbildningsarbetets betydelse för demokratin" (SÖ och Liber 1981) finns en tabell (sid 39) som visar antalet medlemmar i större folkliga organisationer 1960-79. Man finner där att de fyra partierna C, Fp M och Vpk 1979 tillsammans har 370 000 medlemmar. SAP når ensamt, främst tack vare kollektivanslutning av fackligt organiserade personer, upp i 1,1 miljon medlemmar. På många håll tycks emellertid kollektivanslutningen inte fungera och på andra håll har tydligen C-, M-, Fp- och Vpk-sympatisörer och andra icke-socialdemokrater bland fackföreningsfolk sagt ifrån, att deras avgifter i facket inte får användas som bidrag till SAP. Det totala medlemsantalet i LO-förbunden är nämligen drygt 2 miljoner, varför ca 1 miljon fackligt organiserade inte tillhör SAP via sina fackliga organisationer.

Enligt Statistiska Centralbyråns uppgifter (sid 42 i Vestlunds bok) skulle antalet aktiva, mötesbesökande medlemmar i "politiska partier" vara drygt en tredjedel, vilket av de fyra först nämnda partiernas medlemsantal innebär ca 125 000 personer. I SAP med dess omfattande kollektivanslutning är antalet aktiva mötesbesökande medlemmar, antar vi, högst en tiondel. Även dessa siffror ger vid handen,

att det är orimligt att mäta det politiska intresset bland medborgarna med hjälp av siffror beträffande anslutningen till de politiska organisationernas möten. Det skulle röra sig om ca 230 000 personer av totalt ca 6 miljoner röstberättigade.

Besöksfrekvensen på föreningsmöten

I en rad andra folkliga organisationer är det lika orimligt att i första hand mäta medlemsintresset med hjälp av siffror över medlemsanslutningen vid organisationernas möten ¹⁾. Det är uppenbart att mötesverksamheten inte alls är organisationernas centrala verksamhetsform. Se här ytterligare några exempel:

Idrottsförbunden omfattade 1979 enligt statistiken (sid 39 i Vestlunds bok) inte mindre än 4,3 miljoner medlemmar, varav dock flera torde vara med i mer än en organisation. Verksamhetens huvudsyfte är att främja idrottsutövningar och idrottsintresse. Idrott äger inte rum vid föreningsmöten och inte heller idrottsintresse tar sig vanligen uttryck i beivrande av föreningsmöten, men väl i deltagande som åskådare vid idrottsevenemang och på andra sätt.

De frivilliga försvarsorganisationerna, som räknar över 1 miljon medlemmar (men dock inte figurerar i Vestlunds bok) har till huvuduppgift att utbilda äldre och yngre medborgare av bägge könen, så att de aktivt kan delta i landets försvar. Detta sker endast i ringa mån genom föreningsmöten. De verkligt aktiva och entusiastiska medlemmarna torde sällan vara "möteshästar".

I de kristna samfundet (som inte alls finns med i tabellen sid 42 i Vestlunds bok) är de troendes huvuduppgift, att leva som kristna och att på olika sätt ge uttryck åt sin

kristna tro och livssyn. Detta kan självfallet ske bl a genom att delta i gudstjänster (som i varje fall inom de frireligiösa samfundet i regel betecknas som "möten"), men de egentliga, beslutande föreningsmötena har en helt annan karaktär och tilldrar sig inte alls samma intresse. Kanske flertalet varmt kristna personer (i likhet med andra trosbekännare) rent av aldrig deltar i möten av praktisk demokratisk organisationskaraktär.

Många som studerat uppgifter om mötesdeltagandet inom konsumentkooperationen och i andra folkrörelser har kommit till resultatet, att denna gren av Kooperationen visar de i särklass lägsta siffrorna (enligt tabellen i Vestlunds bok sid 42 endast 7 %). Detta förhållande har ofta givit anledning till högst förkänande uttalanden om medlemsliv och demokrati inom Kooperationen.

Bland de statsvetare som studerat den kooperativa demokratin märks Victor Pestoff, som bl a i "Kooperativ årsbok 1981" analyserat "Den svenska konsumentkooperationens mångfasetterade dilemma". När man tar del av den litteraturlista som avslutar Pestoffs artikel, finner man att den, vid sidan av kooperativa verksamhetsberättelser och några artiklar i KF-tidskrifter, praktiskt taget bara hänvisar till in- och utländska specialutredningar av akademiska författare. Pestoff tycks över huvud taget inte ha lärt känna de inomkooperativa studier och utredningar, som ingående behandlar hans ämne. Sådana författarnamn som A. Örne, A. Gjörres, A. Johanson, H. Elldin och M. Bonow lyser med sin frånvaro. Det finns en hel del utmärkta påpekanden i Pestoffs artikel, men man kan inte komma ifrån intrycket att han praktiskt taget saknar den "inside knowledge", som man endast kan få genom att själv leva med i rörelsen.

Det rikt fasetterade medlemslivet inom Kooperationen

Kooperativa institutet har glädjande nog funnit det angeläget att låta Mats Ahnlund utarbeta en arbetsrapport (5/1982) "Konsumtkooperationen och medlemmarna", avsedd att ligga till grund för en allsidigt belysande skrift i det viktiga ämnet. Med kritisk spets mot dem, som definierat medlemsaktivitet som "deltagande på möten och stämmor", hävdar Ahnlund att det gäller att "belysa alla former av medlemsaktivitet" inom konsumtkooperationen. Detta måste ske utifrån den grundläggande uppgiften för rörelsen, att tillgodose konsumenternas/medlemmarnas behov av varor och tjänster genom föreningsföretag, som ägs av köparna av varorna (i Konsum, KF, OK m fl) och drivs under deras kontroll utan enskilt vinstsyfte.

Inom t ex nykterhetsrörelsen är medlemmarnas loge-möten, ofta i egen möteslokal, viktiga uttryck för medlemsliv och demokratisk aktivitet. I en konsumförening är den konsumentägda butiken den självklara centralpunkten och mötesplatsen, kanske dagligen, vanligen ett par gånger i veckan. Här möts kunder-medlemmar, förtroendevalda och anställda för att i gemenskap förverkliga den kooperativa verksamhetens syfte. Medlemmar och andra kunder kan, helt utan köptvång, bokstavligen dag för dag konstatera hur föreningen lyckas med att vara dem till tjänst. Håller butiken inte måttet i köparnas ögon sviktar självfallet kundunderlaget och privathandeln ökar sin omsättning ²⁾. De intresserade kooperatörerna söker då att effektivisera verksamheten genom demokratiska aktioner av skilda slag.

Eftersom konsumbutiken är medlemmarnas-kundernas naturliga mötesplats, är det av stor vikt att den också utnyttjas utöver varuförsäljningen för att odla de kooperativa intressena och idéerna. I småföreningar på landsbygden, där varje

förening i regel haft bara en butik, har "Kooperativa" (som var det vanliga namnet före Konsum) uppfattats som den självfallna "träffpunkten", där i första hand husmödrar råkats och utbytt erfarenheter.

Ahnlund ger i sin rapport en rad exempel på olika former av medlemsaktivitet kring konsumbutiken i storföreningar i det "distrikt", som har butiken som centrum: butiksträffar, informationsmöten av olika karaktär för skilda medlemskategorier (föräldrar, husmödrar, fiske- och trädgårdsintresserade m fl). Redan tidigt valdes medlemsråd, numera på flera håll butiksråd, som förbindelseled mellan medlemmarna i butiksområdet och föreningens ledning.

Av stor betydelse är den studiegruppverksamhet, som sedan 1920-talet målmedvetet organiserats inom konsumföreningarna. Målet är att få till stånd minst en grupp per butiksområde. 1980 var 2 800 studiegrupper i verksamhet (med 27 000 medlemmar), vilket är mer än en grupp per butik (totalantalet 2 068). (Om gruppverksamheten se närmare längre fram.)

Medlemsliv och demokrati i små och stora föreningar

Det bör observeras att medlemsaktiviteten i butiksområdena kan vara stark eller svag oberoende av föreningsstorleken. Den är t ex välutvecklad inom världens största konsum, föreningen i Stor-Stockholm (KFS), som rent av är föregångare när det gäller att stimulera till medlemsaktivitet i butiksområdena. Skulle Konsum Sverige komma till stånd, dvs alla konsumföreningar i landet slås samman med centralorganisationen KF till en, hela landet omfattande "coop-förening", måste målet även där vara att det kooperativa medlemslivet blir livligt i de lokala butiksdistrikten.

Det är en mycket spridd uppfattning att medlemsaktiviteten var mycket bättre utvecklad förr i tiden i de små föreningarna än i de moderna storföreningarna. Mina studier i kooperativ historia från år 1850 till våra dagar bekräftar inte alls denna förmodan ³⁾. Flertalet föreningar dog redan i unga år. Inemot hälften räddades genom att ansluta sig till livskraftigare föreningar och till sist uppstod i flera landsdelar en förening per län.

Småföreningsdöden på 1800-talet och i början av 1900-talet hade många orsaker. Flertalet medlemmar saknade demokratisk-ekonomisk skolning. De var inte beredda att satsa ett betryggande insatskapital, de krävde låga priser och hög återbäring. Ofta ville de köpa på kredit, och de undergrävde på så vis både sin egen och föreningens ekonomi. De sammanhållande krafterna var i regel små elitgrupper inom medlemskåren, fast övertygade om det kooperativa samarbetets goda egenskaper och beredda att oegennyttigt arbeta vidare, även om de gång efter annan måste konstatera att deras verk slogs i spillror.

De som fortfarande tror att den kooperativa andan och medlemslivet i vårt land skulle ha varit mycket bättre utvecklade under "pionjärtiden" än i våra dagar, ber jag betänka följande:

År 1910 fanns det 74 000 medlemmar i konsumföreningarna. Säg att 20 % av dem var kooperatörer i själ och hjärta. I våra dagar finns det 1,9 miljoner konsummedlemmar. Säg att 10 % av dem är övertygade kooperatörer. (Den första %-siffran tror jag är för hög, den senare för låg, men låt gå!) Det betyder 1910 ca 15 000 verkliga kooperatörer, i våra dagar ca 200 000, dvs drygt 12 gånger flera.

Från "Konsum Jönsson" till aktiva Storkonsum

Under den tid, 1929-1947, då jag var ansvarig för den konsumentkooperativa studiegruppverksamheten, kunde man konstatera att det i de små föreningarna mycket sällan bildades några grupper. Dessa föreningar förde i regel en händelsefattig tillvaro; verksamheten sköttes rutinmässigt utan nya initiativ, som kunde egga medlemmarnas nyfikenhet och handlingsvilja. Flertalet småföreningar gav intrycket av akvarier, där samma fiskar stillsamt rundade samma hörn. De lysande undantagen med väl utvecklat medlemsliv endast bekräftade regeln. I många småföreningar var föreståndaren den man, som skulle allting bestyra. Medlemmarna kanske inte ens kallade föreningen "Konsum" utan talade om att de skulle gå till "Jönsson", om föreståndaren hette så.

På ett helt annat sätt ligger det till i stora, välskötta föreningar. Där händer det ständigt någonting: förlustbutiker läggs ned (vilket väcker våldsam medlemsdebatt), det startas konsumhallar och varuhus. Medlemmarnas fantasi sätts i rörelse och de förses oavblåtligt med informations- och studiematerial, som de kan ta del av genom läsning, på upplysningsmöten, i studiegrupper m m. Varje storförening har en informationsavdelning, som just har till uppgift att vidta åtgärder för att främja medlemmarnas kunskapsiver och önskan att göra insatser i kooperativ anda. Särskilt angeläget är att åstadkomma kamratligt samarbete mellan medlemmar, förtroendevalda och anställda, i första hand kring den butik, som är den gemensamma centralpunkten i det lokala kooperativa samarbetet.

En annan huvuduppgift för den kooperativa upplysningsverksamheten är utåtriktad: det gäller att sprida kännedom om och intresse för de kooperativa idéerna och verksamheterna bland kunder och icke-medlemmar. Alla har möjligheter att

använda Konsum som inköpsställe. I butikerna bör klargöras, att varje kund kan bli medlem, och att man omedelbart blir likaberättigad i gemenskapen med äldre medlemmar (en medlem - en röst, full delaktighet i de gemensamt ägda distributions- och produktionsanläggningarna m m). Det gäller m a o att slå håll på den ganska vanliga föreställningen, att "det finns inte någon egentlig skillnad mellan privatägda och konsumentägda butiker". Kan man inte klargöra skillnaden, har kooperationen misslyckats i sin upplysningsverksamhet och kan i bästa fall förvärva kunder genom konkurrenskraftiga priser, däremot inte intresserade medlemmar med egna kapitalinsatser och rösträtt i föreningen.

Formell och reell demokrati

Här ska inte redogöras för uppbyggnaden av kooperationens demokratiska organisation, vilket i stor utsträckning skulle bli ett klarläggande av den indirekta demokratis förtjänster och brister. Systemet figurerar i alla översikter över den formella demokratin inom kooperationen, och den torde vara ganska välkänd. Vad jag här uppehåller mig vid, är den reella demokratin, byggd på intresse och aktiviteter bland medlemmarna, vilken lever sitt liv delvis inom, men i större utsträckning utanför det i stadgarna fixerade organisations- och mötesmaskineriet.

Jag underlåter följaktligen att diskutera distrikts- och föreningsstämmor, förvaltningsråd, styrelser, direktioner etc i lokala föreningar och motsvarande organ i KF. Detta betyder inte, att jag anser att dessa organ är oviktiga ur demokratisk synpunkt, men jag anser att mötesdeltagandet av många bedömare tillmätts alltför stor betydelse som uttryck för demokratiskt medlemsliv.

Centrala upplysningsåtgärder

Vilket inflytande har den centrala kooperativa upplysningsverksamheten genom KF på medlemslivet inom föreningarna?

Publikationer

Grundvalen för upplysningsarbetet inom Kooperationen är KF:s publikationer i form av böcker, tidskrifter, småskrifter etc. KF är sedan årtionden tillbaka landets största förläggare av litteratur i kooperativa och allmänekonomiska ämnen. Som författare har man lyckats förvärva Sveriges främsta experter, oberoende av deras partipolitiska sympatier. Syftet med en sådan bokutgivning är inte bara att till det allmänna folkbildningsarbetets förfogande ställa vederhäftig ekonomisk litteratur; där bakom ligger övertygelsen att den kooperativa rörelsen, som är en integrerad del av folkhushållet, vinner i styrka och utvecklingskraft om medlemskretsen genomsyras av goda ekonomiska insikter. Enligt samma principer redigeras KF:s tidskrifter, bland vilka veckotidningen Vi är en av landets mest spridda kvalitetstidskrifter.

Man har emellertid inte nöjt sig med denna betydelsefulla uppgift för rörelsens publiceringsverksamhet, utan vidgat programmet att omfatta utgivning av haltfull litteratur på kulturlivets skilda områden, i förvisning om att ett rikt medlemsliv och en stark demokrati måste bygga på en kunnig, kulturellt medveten och vidsynt medlemskår.

Filmer

Bland upplysningsmedlen intar filmen en viktig plats. De kooperativa filmerna är väl i regel propagandamedel, som riktar sig lika mycket till icke-medlemmar som till medlem-

mar, men de är också ett upplysningsmedel, som sprider kunskap om kooperativa förhållanden och idéer. Skickliga regissörer och manusförfattare kan skildra inte bara hur t ex en fabrik arbetar; de kan också klargöra att detta produktionsmaskineri ägs av varuförbrukarna. På så vis stärks känslan av delägarskap och förvaltaransvar inom medlemskretsen. Samma uppgift har de talrika besök, som tiotusentals medlemmar gör vid kooperativa anläggningar. De bidrar till att skapa stolthet över att vara med om att bygga upp en varuanskaffning och produktion, som tjänar allmänheten under kundernas/medlemmarnas egen kontroll. I ännu högre grad gäller detta om de kooperativa idéfilmer, som tid efter annan framställs.

Dagspress och reklam

Den kooperativa reklamen, som till stor del är annonsering i dagspressen, fyller i första hand kommersiella uppgifter. Den har alltid haft även idébetonade inslag, under senare år knutna till ordet "konsumtägt", som rakt på sak klargör skillnaden mellan en kooperativ förening och ett på enskild affärsvinst inriktat handelsföretag.

I egenskap av stor annonsör får Kooperationen nära kontakt med pressen, i första hand dagspressen. En viktig uppgift för KF och Konsum är att förse pressen med kooperativt nyhetsmaterial, så att tidningarna kan ge sina läsare en riktig bild av den kooperativa utvecklingen. Detsamma gäller om KF:s kontakter med radio och TV. Här nämnda media har en så betydande räckvidd, att de sannolikt betyder mera än alla inomkooperativa upplysningsmedel för att sprida kunskap om Kooperationen, liksom om dess konkurrenter. Genom sin avdelning, Massmediakontakt, vinnlägger sig KF om att tillgodose informationsbehovet.

Skolkontakt

Föreläsningsverksamheten inom folkbildningsarbetet hade förr större betydelse än nu och de kooperativa föreläsarna var flitigt utnyttjade. De har länge haft god kontakt med folkhögskolorna, som i alla Nordens länder spelat en viktig roll i spridningen av de kooperativa idéerna. I dessa skolor bildades de första skolköoperativen i form av små anskaffningsföreningar, kafeterior o dyl, förvaltade av eleverna själva. Dylika kooperativ har under senare år även organiserats i andra skolor, vilket bl a haft till följd att ett växande antal ungdomar blivit medlemmar i kooperationen. Behovet av undervisningsmaterial om kooperationen söker KF tillgodose genom sin avdelning Skolkontakt, som även ordnar kurser och konferenser för lärare i samhällsorienterande ämnen. Liknande insatser gör Kooperativa institutet, som i sin forskningsfrämjande verksamhet även fått allt bättre kontakt med den växande skaran av akademiker, som ägnar kooperationen intresse och studium.

Brevskolan

De många som nås av den upplysningsverksamhet, som ovan skildrats, måste om de vill odla sitt kooperativa intresse och önskar fördjupa sina kunskaper, bedriva studier i detta syfte. KF har ända från 1900-talets början vinnlagt sig om att ställa lämpligt studiematerial till förfogande och att lansera kooperativa studiemetoder, som är ägnade att ge goda studieresultat. I denna strävan har KF vidgat studiefältet (bl a som en av grundarna av ABF) till att omfatta samhälls- och kulturlivets skiftande områden.

En viktig folkbildningsinsats gjorde KF, när man i KF:s korrespondensinstitut, sedermera Brevskolan, införde korrespondensmetoden i studiecirkelarbetet. Denna metod innebar

just Kooperation, dvs fritt och frivilligt samarbete på självhjälps grund. Genom deltagarnas skriftliga svar, insända till Stockholm, underställdes studieresultaten sakkunnig prövning. Verksamheten fick efter hand stor framgång och utvecklades till att bli en angelägenhet för flera stora folkrörelser. För Kooperationens folk (medlemmar och anställda) var speciellt kurserna i föreningskunskap, ekonomi, bokföring m m av stor betydelse.

Gruppverksamhet och gillen

Redan på 1920-talet fann man det inom Kooperationen nödvändigt att vid sidan av studiecirkelverksamheten bygga upp en parallell s k gruppverksamhet, avsedd att samla de mest intresserade bland medlemmar, förtroendevalda och anställda inte bara till studier och diskussion kring kooperativt angelägna frågor utan även i syfte att föra ut de kooperativa idéerna i vidare kretsar. På grund av sin speciella karaktär kunde grupperna fram till 1950-talet inte anmälas som studiecirklar, anslutna till statsunderstödda studieförbund, utan de hölls samman genom en speciell studieavdelning på KF, som utarbetade en egen s k handledningsmetod och eget studiematerial. Grupperna utsåg inom sig bland deltagarna studieledare (för vilka det ordnades särskilda kurser länsvis och på Vår gård). I övrigt användes korrespondensmetoden på ungefär samma sätt som i de allmänna brevkurserna.

Om gruppverksamhetens omfattning ger följande uppgifter en föreställning: Under perioden 1940-60, då det totala medlemsantalet inom KF-föreningarna höll sig kring 1 miljon (1940: 700 000, 1960: 1 200 000) uppgick antalet gruppdeltagare till ca 40 000 per år. Under 20 år blir totalsiffran ca 800 000. Många deltagare var dock med under flera år. Man kan beräkna att ca 300 000 personer deltagit i gruppar-

betet 1940-60. Därutöver deltog tusentals kooperatörer i annat studiecirkelarbete genom Brevskolan och inom olika studieförbund. Det förtjänar nämnas att grupperna, som till en början hade nästan helt manlig sammansättning, med tiden fick en majoritet av kvinnliga deltagare. Det var i första hand Kooperationens kvinnoföreningar, gillena (ca 25 000 medlemmar), som svarade för denna aktivisering av de kvinnliga medlemmarna.

Redan tidigt verkställdes genom grupperna undersökningar av skilda slag. Eftersom tiotusentals medlemmar genom sina kursbrev stod i förbindelse med en central studieledning, kunde studiematerialet i flera ämnen planeras så att deltagarna sände in svar på uppställda frågor. På så vis blev viktiga KF-betänkanden föremål för studier ute i landet, och deltagarna kunde ge uttryck åt sin uppfattning innan de beslutade organen tog ställning. Även medlemmarnas kostvanor kartlades. (Resultatet framlades i Carin Boalts bok "27 000 måltider".)

Sparpropagandan

KF har aldrig sökt organisera ett eget ungdomsförbund, men genom avdelningen för sparpropaganda ordnades under 1930- och 40-talen i samarbete med ungdomsförbunden ett hundratal ungdomsutställningar och konferenser i alla delar av landet. Initiativ togs även till den första rikskonferensen för ungdomsråden och KF deltog mycket aktivt i uppbyggandet av sparklubbar i ungdomskretsar landet runt.

Vår gård

Vår gård har länge i första hand varit ett utbildningscentrum för Kooperationens anställda, men därjämte har ordnats talrika kurser för innehavare av förtroendeposter i före-

ningarna (styrelseledamöter, förvaltningsråd, medlemsråd, revisorer, gruppledare m fl). I arbetet med att stärka och fördjupa demokratin inom kooperationen har Vår gård länge spelat en viktig roll.

Kooperativ självkritik

Innebär vad som hittills beskrivits att medlemslivet och demokratin inom konsumentkooperationen är utan vank och lyte, och att vi kan slå oss till ro i förvissning om att allting är väl beställt?

Självfallet får man aldrig, när det gäller att hålla den demokratiska andan i medlemslivet levande, vila på sina eller föregångarnas lagrar. Samhälls- och föreningslivet befinner sig i ständig rörelse och förvandling, och det gäller att oavbrutet söka anpassa verksamheten efter förändringarna i utvecklingen.

Såsom framgår av mina inledande synpunkter, är jag övertygad om att vi bör avstå från romantiseringen av "pionjärtidens" medlemsintresse och kooperativa idealitet och vi ska inte underskatta medlemmarnas intresse och aktivitet i våra dagar. Jag vill emellertid komplettera min framställning, som hittills i huvudsak byggt på uppgifter om det kooperativa medlemslivet fram till ungefär 1960, med synpunkter på dagens situation.

KF:s bokutgivning, numera genom de två förlagen Rabén & Sjögren och Prisma, har fått en betydande omfattning och täcker flertalet utgivningsområden. Bägge förlagen har fått erkännande för bokutgivning av hög kvalitet. I sin egenskap av inköpta privata bokförlag har förlagen inte en klart kooperativ profil, utan de arbetar på samma sätt som alla andra till Svenska bokförläggareföreningen anslutna för-

lag. I ett "konsumentägt" bokförlag borde bokköparna vara ägarna av förlaget och utöva inflytande genom t ex lokala bokläsarklubbar och konsumentvalda organ i anslutning till förlagsledningarna. Inte ens KF:s bokklubb Bokgillet har en i ordets egentliga mening kooperativ organisation.

Det bör tilläggas att stora delar av KF:s produktiva verksamhet har en liknande karaktär: dotterföretag i form av KF-ägda aktiebolag (alltså inte kooperativa ekonomiska föreningar). Störst är KF Industri AB (6 000 mkr i försäljning 1981). Där har sammanförts de många KF-företag, som i huvudsak säljer sina produkter utanför Kooperationen. Bolagsstämmorna torde, liksom i t ex de statliga bolagen, i allmänhet tillgå så att direktionerna sammanträffar med den eller de personer, som ägarföretagens ledningar utsett att bilda bolagsstämmor. En demokratisk kooperatisering av förvaltningen synes vara en angelägen reformuppgift.

KF:s avdelning för konsumentinformation sprider (delvis i samarbete med KF:s provkök) upplysningsmaterial i stor skala och har bl a kontakt med skolorna. Inom den kooperativa studiegruppverksamheten har man gjort och gör betydelsefulla insatser, bl a i förberedelserna till konsumentkongresserna, där många hundra medlemsförslag prövas och förs vidare till KF:s och Konsums ledningar. Man måste dock konstatera att de reguljära gruppstudierna, som i regel äger rum i studiecirkel anslutna till ABF, tyvärr under senare år fått minskad omfattning (1981 expedierade KF:s studieavdelning 26 300 studiesatser, varav 21 000 till cirkeldeltagare). Detta innebär att deltagarantalet minskat sedan 1960-talet, trots att Kooperationens medlemssiffra ökat från ca 1 till 2 miljoner.

Det är tydligt att verksamheten inte längre bärs upp av det starka kooperativa intresse, som utmärkte den tidigare

gruppverksamheten inom konsumentföreningarna. Grupperna har blivit cirklar av standardmodell. Såsom framgår i en kritisk granskning av studiecirkelarnas utveckling av Torbjörn Stockfelt i "Kooperativ årsbok 1981", har deltagarnas "kooperativa självhjälp" mer och mer bytts ut mot lärarinsatser i cirklar, som arbetar som skolklasser efter vad han kallar "den dolda studieplanen", vars första kännetecken är "träning i osjälvständighet". Självfallet finns det många undantag - må de i framtiden inte bekräfta regeln utan dominera bilden.

Mycket betänkligt är, att de kooperativt anställda numera tycks lysa med sin frånvaro i det kooperativa cirkelarbetet, om detta (vilket är regel) äger rum på fritid. Det är en facklig princip att av arbetsgivaren ordnad "utbildning" ska äga rum på betald tid. Förr i tiden ansågs det självklart att de kooperativa grupperna skulle bildas "fritt och frivilligt" av intresserade medlemmar, förtroendevalda och anställda, som i gemenskap ville uträtta ett verk till gemensamt gagn. Den andan måste pånyttfödas.

Gillesverksamheten har under senare år ändrat karaktär: gillena mottar inte bara kvinnor som medlemmar, utan även män. Detta är en utveckling åt rätt håll, men männen inom Kooperationen har inte visat stor lust att ansluta sig. Även många ledande inom gillena betraktar alltså gillena som kvinnosammanslutningar och talar om "gillesrörelsen". De tycks mena att gillena är en med Kooperationen jämförbar "rörelse" och inte ett integrerat led inom den kooperativa rörelsen. En sådan inställning kan få mycket betänkliga konsekvenser: Många aktiva kvinnor förs inte in i konsumentföreningarna på förtroendeposter utan hamnar utanför och ägnar sig åt kritisk belysning av KF:s och Konsums verksamhet. Av vikt är att gillena presterar den positiva kritik som alltid är uppbyggande, inte nerrivande. I en så

dan anda kan konsumentgillena och deras förbund göra goda insatser i det kooperativa upplysningsarbetet.

Den kooperativa reklamen består i första hand av prisreklam, som upptar stort utrymme (ofta helsidor) och publiceras jämsides med de privata konkurrenternas liknande reklam, som har ännu större format. Man har anledning fråga sig om en så vidlyftig reklam verkligen är till nytta för läsarna i deras egenskap av konsumenter. I USA gjorde jag redan tidigt den iakttagelsen, att det största amerikanska detaljhandelsföretaget inte satte ut priser i stora annonser för sina varor utan nöjde sig med att redogöra för deras goda egenskaper. "Vi vill intressera kunderna för att ta reda på priserna genom besök i våra butiker. Allmänheten vet redan, att vi är mycket konkurrenskraftiga." Detta, menar jag, är ett värdigt föredöme för KF-Konsum. Då skulle man få ännu bättre plats för gedigen konsumentinformation och kooperativ idéupplysning. Nu torde många tidningsläsare anse att de drunknar i prisuppgifter, som förvånansvärt ofta är "extrapriser" med överstrukna ordinarie priser. Fler-talet köpare litar, när det i varje fall gäller dagligvaror, på "vår butik" och studerar inte hela serier av priser, inte ens med hjälp av kvittona.

Vår gård är i våra dagar liksom tidigare Kooperationens centrala utbildningsorgan, som även svarar för den regionala och lokala personalutbildningen. Allt större vikt har lagts vid att på kurser och konferenser (8 000 deltagare 1981) ordna ledarutbildning och att sammanföra dessa kursdeltagare med förtroendevalda på olika nivåer, så att de blir rustade att i gemenskap utveckla de kooperativa idéerna på fruktbart sätt.

Som exempel på Vår gårds-konferenser av annan typ kan nämnas, att lärare i samhällskunskap och företagsekonomi in-

bjuds för att lära känna kooperationen och för att diskutera undervisningen om kooperationen i landets skolor. Önskvärt vore att få till stånd en konferens för läroboksförfattare, så att de kan beskriva kooperationen på riktigt sätt. Många läroböcker är på den punkten bristfälliga.

Framtiden till mötes

Till de mest glädjande tecknen inom kooperationen i våra dagar hör att ungdomen visar växande intresse. Härtill bidrog på sin tid att KF deltog mycket aktivt i sparpropagandan och utgav korta handledningar för ungdomsdiskussioner. Numera spelar kontakten med skolorna och startandet av skolköoperativ, särskilt kafeterior, en större roll. I en stor nordsvensk konsumförening anmälde sig efter inbjudan till medlemskap ca 600 ungdomar till inträde 1982.

Det finns alltså mycket som tyder på, att medlemslivet inom kooperationen är mycket livligare än vad besökarantalet vid stadgeenliga möten kan ge vid handen. Men det finns också områden där utvecklingen sackat efter, och på en del områden tycks man ännu inte ha fått problemen i sikte. Det gäller följaktligen att med öppna ögon gå vidare för att i kooperativa former bygga upp en allt starkare ekonomisk demokrati, där medborgarna i fri och frivillig samverkan i självhjälps tecken söker lösa många viktiga ekonomiska problem.

Noter

- 1) I "Föreningssverige" är det inte ovanligt att en medborgare tillhör en hel rad föreningar: Konsum, HSB, GK, IOGT, SAP (eller annat parti), facket, en idrottsförening, RK, RB m fl. Han eller hon kan självfallet inte vara "mötestrogen" i alla dessa föreningar - det skulle innebära att familjens kvällsliv slogs sönder. Det är nödvändigt att vika tid för de föreningar, som man lägger störst vikt vid och att i övrigt nöja sig med "sympatimedlemskap". Medlemsintresset kan vara stort, även om man inte springer på alla möten.

- 2) Pestoff påstår (sid 151 i årsboken 1981) att "den svenska konsumentkooperationen har ett monopol, eftersom det inte finns någon alternativ kooperativ rörelse för otillfredsställda eller missnöjda medlemmar". Detta är ett befängt påstående. Konsumentföreningarna svarar för ca 1/6 av den svenska detaljhandeln - är alltså i utpräglad minoritetsställning och måste alltid räkna med konkurrensen från privathandeln. Missnöjda medlemmar kan utträda ur Konsum och återfå sina kapitalinsatser i föreningen. Vill de starta en ny förening står det dem fritt och gång efter annan tas dylika initiativ. I TV, som spritt åtskillig kunskap om bildandet av dylika ekonomiska föreningar, uppgavs hösten 1982 att deras antal uppgick till minst 100. Antalet konsumföreningar är 150.

- 3) Se t ex min jubileumsskrift 1973 för Konsum Uppsala, "En idé blev en folkrörelse", där alla föreningar i Uppsala län kartlagts och deras utveckling beskrivits. 38 av 75 sedan 1850 bildade föreningar gick snabbt under, alltså drygt hälften, 37 kunde fortsätta existera, i regel genom att till sist ansluta sig till den stora länsföreningen.

Kaj Ilmonen

DE FÖRÄNDRADE LEVNADSFÖRHÅLLANDENA OCH MEDLEMSKAPET I E-RÖRELSEN

Samhällsbetingade förändringar och långsiktiga förskjutningar i den kooperativa medlemskåren tillhör de grundläggande utvecklingsförutsättningarna för kooperativ medlemsdemokrati och kooperativ verksamhet. Därmed tillhör de också de intressanta studiedelarna. Hur påverkas den sociala basen och dess relationer till föreningen? Vad betyder detta för medlemskapet?

Kaj Ilmonen, finsk sociolog som arbetar med bl a långtidsplanering inom E-kooperationen, tar här upp några delar av sin avhandling som handlar om sådana frågeställningar. För närvarande arbetar Kaj bl a med att utveckla det kooperativa behovsbegreppet och med kvinnoperspektivet på konsumtionen.

Undersökningens bakgrund och resultat

Den viktigaste avsikten med min forskningsrapport har varit att kasta ljus över frågor, som är av central betydelse för E-rörelsens fortbestånd: Vilka är å ena sidan de faktorer som för medlemmarna närmare E-rörelsen och stärker medlemsrelationen. Och vilka är å andra sidan de faktorer som fjärrar medlemmarna från E-rörelsen och E-rörelsen från medlemmarna, varigenom relationen i fråga undergrävs. Frågorna har inte dykt upp av en slump, utan har tvingats fram av själva det utvecklingsstadium som E-rörelsen befinner sig i. Idag är E-rörelsen, för det första, i högre grad ekonomiskt beroende av sina medlemmar än kanske någonsin tidigare. För det andra finns det mycket som tyder på att medlemmarnas intresse för sin rörelse är på nedåtgående. E-rörelsen befinner sig i en kris i ordets egentliga mening.

Situationen är i grund och botten ny för E-rörelsen. Inte därför att rörelsen inte tidigare skulle ha upplevt kriser, utan därför att det nu kommit till nya kvalitativa element som tidigare inte varit synliga. I ett historiskt perspektiv påminner E-rörelsens utveckling analogiskt om människohjärnans ontogenetiska utveckling. Under utvecklingen från barn till fullvuxen går hjärnans funktionella utveckling från arkaiska mot finare strukturerade former, på sätt och vis från "lägre" till "högre" former. Härvid är de lägre nivåerna av hjärnans utveckling förutsättningar för de högres framträdande. När utvecklingen nått sin kulmen blir de "högre" hjärnfunktionerna så att säga självständiga och börjar styra de "lägre". Om någon "lägre" hjärnfunktion skadas, hjälper de "högre" till att kompensera de uppkomna bristerna. Men om hela människans psykiska balans rubbas inverkar detta på hjärnan på så sätt att "de högre" hjärnfunktionerna "störtar" ned (Vygotskij 1981, 231).

E-rörelsen har genomgått följande utveckling: Till att börja med har medlemmarnas konsumentintressen kollektiviserats och andelsaffärer (konsumentföreningar) har grundats. De åter har bildat centralorganisationer. Så småningom har andelsaffärerna lösgjort sig från medlemmarna och blivit självständiga, likaså centralorganisationerna från andelsaffärerna. Och påverkan har börjat ske i omvänd riktning. När det uppstått svårigheter på andelsaffärsplanet har centralorganisationen uppträtt kompenserande. Detta har varit nödvändigt, men det har så småningom ställt i skuggan det faktum, att andelsaffärernas beroende av sina medlemmar trots allt är det primära inom konsumentkooperationen. Då denna utveckling fortgått oförändrad i flera år har E-rörelsen på sätt och vis förlorat kontrollen över situationen. En bidragande faktor har den förändring varit, som med aldrig förut skäddad våldsamt svept över samhället. Slutresultatet är att hela E-rörelsen skakar i sina grundvalar.

Inför den nya situationen är det skäl att sätta de gamla konsumentkooperativa sanningarna i stöpsleven. Därför har en av riktlinjerna för denna undersökning varit, att också betrakta saker och ting i den tyske filosofen och poeten F Nietzsches anda. I Kunns, som forskat i filosofens tankar, uttrycker det så här:

"En människa som finner fungerande och användbara sanningar förblir under alla omständigheter en fånge under sitt abstrakta tänkande och sitt språk. Hon måste på nytt och på nytt sätta sin övertygelse på prov och försöka följa med processernas ständiga förändring."

Jag skulle gärna fortsätta resonemanget som så, att ju snabbare förändring det är fråga om, som fallet är idag, desto oftare bör man ta de gamla sanningarna under omprövning.

Jag tror i själva verket att ett väsentligt "resultat" av denna undersökning är att några centrala kooperativa begrepp blivit ställda i kritisk belysning. Sådana begrepp som "medlemsrelation", "kooperativt samarbete", "köptrohet" och "arbetarrörelsen" har förändrats så mycket till sin betydelse att vi inte mera känner igen dem, eller så har de uttömts på sitt gamla innehåll. I stället har det kommit någonting svårdefinierbart nytt. Detta nya innebär otvivelaktigt kritik av det gamla, men det bör man inte ta så hårt. "Kritik innebär alltid skapande av nytt på basen av de existerande villkoren" (A Noro).

Nio slutsatser

De övriga centrala resultaten finns samlade i början av forskningsrapporten. Det finns skäl att betona, att det verkligen bara är fråga om centrala resultat och inte alla forskningsresultat. Om man vill bekanta sig med samtliga resultat bör man läsa hela rapporten. I sammandrag innehåller även rapporten informationer såväl om det finländska samhället, som om E-rörelsens medlemskår. En del av resultaten går också att tolka på mer än ett sätt och är trendmässiga. De kan ge upphov till berättigade invändningar. Också av den orsaken finns det skäl för läsaren att sätta sig in i texten i dess helhet. Viktigare än själva slutsatsen är det kanske att veta hur jag kommit fram till den.

Slutsatserna framförs i den ordning som själva undersökningen framskrider. Den följer å sin sida en logik som är baserad på en nygestaltning, dels av befintliga forskningsresultat, dels av medlemsrelationen. Medlemsrelationen ser ju ut att innehålla två centrala delfaktorer: relationen till butiken (kundrelation) och relationen till organisationen (administrativ relation). Just dessa olika aspekter

på medlemsrelationen vill jag kartlägga så mångsidigt som möjligt. Forskningsmaterialet pekar emellertid i förvänsvärt hög grad i en enda riktning och visar massivt att vartdera elementet i medlemsrelationen står på "lerfötter". Därför utmynnar utredningen i frågan om förhållandet mellan medlemmen och E-rörelsen i sista hand överhuvudtaget är en relation mellan dessa två, eller om den är ett uttryck för någon samhällelig relation av mera grundläggande karaktär.

1. Grundläggande förändringar i den samhälleliga arbetsfördelningen

Medlemmarna och E-rörelsens företagsform är yttre omgivningar för varandra, men samtidigt förutsättningar för verksamheten. Eftersom medlemmarna emellertid klarar sig utan E-rörelsen, och eftersom man knappast kan föreställa sig motsatsen så länge som E-rörelsen fungerar som ett kooperativt företag, är det med hänsyn till E-rörelsens fortbestånd viktigt att medlemmarnas konsumentintressen tillvaratas. De regleras ju av de förändringar som den ekonomiska och direkta livsmiljön medför.

En central trend i det finländska samhället efter andra världskriget är att den samhälleliga arbetsfördelningen fördjupats på alla nivåer. Den har fått till stånd grundläggande förändringar både bland E-rörelsens medlemmar och i deras livsmiljö.

2. E-rörelsen har förlorat terräng bland arbetarna

Till sin sociala sammansättning är E-rörelsens medlemskår mindre arbetardominerad än förut. Det är inte bara fråga om en återspeglning av yrkesstrukturens utveckling i E-rörelsen, utan det är också ett faktum att E-rörelsen förlorat terräng bland arbetarbefolkningen.

Samtidigt som arbetarbefolkningens andel av E-rörelsens medlemmar har minskat, har de medlemmar som räknar sig till medelklassen ökat. Medelklassinslaget har emellertid inte vuxit lika kraftigt i hela landet. Ivärtom har den nedre delen av den nya medelklassen t o m minskat sin andel bland E-rörelsens medlemmar.

Medlemmarnas förändrade yrkesstruktur återspeglas uppenbarligen i deras konsumtionsbeteende. I och med medelklassens allt större andel kan de expressiva aspekterna av medlemmarnas konsumtion förväntas få en ökad betydelse. I samma riktning pekar väl också den höjda inkomstnivån inom medlemskåren, och dess därmed i takt skeende förändring i en mera medelklassdominerad riktning. Å andra sidan är det fortfarande av betydelse att största delen av E-medlemmarna hör till arbetarbefolkningen. "Arbetsrollen som sådan" torde visserligen i allt mindre utsträckning binda arbetarna vid E-rörelsen och stärker inte heller arbetsmedlemmarnas samhörighet med E-rörelsen.

3. Klasslojaliteten ersätts av den egna fördelen

Detta kan man sluta sig till om det håller streck att klasslojaliteten har ersatts av en instrumentell kollektivism. Arbetsmedlemmarna skulle i enlighet därmed styras framför allt av ekonomisk-rationella intressen och kundförhållandet vore närmast av praktisk natur.

Den fördjupade arbetsfördelningen har inte enbart ändrat finländarnas yrkesstruktur, utan den har också medfört en omstrukturering av tidsanvändningen och omformat den sociala miljön. Också flyttningsrörelsen inom landet, övergången från en samhällsklass till en annan och utvecklingen till lönarbetare har blivit allmänna.

Av denna orsak blir det svårare att överföra en tradition och pliktmoralen försvinner.

Flyttningsrörelsen inom landet har i många fall resulterat i en bruten medlemsrelation och gjort det svårt att överföra traditioner, såsom medlemskap, till nya generationer. I samma riktning inverkar de gamla lokalsamhällenas förvitrering och byggandet av nya illa fungerande samhällen.

Omgivningens kontroll försvagas och den normativa kontroll som hörde till de gamla samhällenas verksamhetsprinciper förlorar betydelse. Härigenom är det allt mera sällan som ett yttre tvång leder till medlemskap i E-rörelsen och handlande i dess butiker.

4. Köptroheten vacklar och ideologin urvattnas

Den moraliska plikten att vara köptrogen urholkas allt mer. Också traditionens påverkan minskar. Dess effekt försvagas också av ungdomens subkulturer och den påstådda fördjupningen av generationsklyftorna.

Som motvikt till att den normativa kontrollen mer eller mindre försvunnit har självkontrollen blivit vanligare. Dess inverkan undergrävs emellertid genom att arbete och fritid avgränsas från varandra skarpare än förut. Fritiden regleras i högre grad av marknadens sätt att fungera, och dess språk som med avsikt ger näring åt det jag som söker njutning. Också denna utveckling har bidragit till att försvaga den förpliktande moral som uppmanar till medlemskap och inköp.

Allt som allt verkar det som om särskilt medlemskapets etiska och ideella aspekter skulle förlora betydelse. Detta är detsamma som att säga att den gamla tidens "goda kooperatörer" håller på att försvinna.

5. Grundläggande förändringar i kund- och utbudsförhållanden försvagar medlemskapet

Det är inte bara samhällets sociala verklighet som förändrats, utan också det kommersiella utbudet och handelns sätt att fungera. För kundbeteendet är det av central betydelse hurudana förändringar som skett, i fråga om tillgången på varor. Tillgången bör inte här förstås som en kausalteoretisk kategori utan den bör ges en vid betydelse. I denna utredning avses med tillgång de ekonomiska, sociala och situationsbetingade omständigheter under vilka man handlar i de olika affärskedjornas butiker. Härvid är det vad tillgången beträffar möjligt att tekniskt skilja mellan de allmänna förutsättningarna för köp av varor och de förändringar som inträtt i det egentliga utbudet.

Vad de allmänna förutsättningarna för inköp av varor beträffar, är väl de viktigaste av dem de höjda inkomsterna, det ökade antalet hushållsmaskiner och faktorer som står i samband med tid och rörlighet. För varje faktors del har det under de senaste 30 åren skett högst avsevärda förändringar. För det första har befolkningens materiella välfärd ökat på ett aldrig förut skädat sätt. Realinkomsterna per person har stigit så pass mycket att Finland med skäl kan betraktas som en välfärdsstat.

Också E-rörelsens medlemmar har fått sin del av den materiella välfärden. De torde i huvudsak placera sig inom den femtedel av folket som har medelstora eller något mindre inkomster. Största delen av medlemmarna har tämligen goda förutsättningar att tillfredsställa de krav som lyfts fram av det nya levnadssättet.

För det andra har stegringen av inkomstnivån och den tekniska utvecklingen medverkat till, att för en allt större del av befolkningen möjliggöra en sådan rörlighet och en

sådan mängd av hushållsmaskiner, som man tidigare blott kunde drömma om. Antalet bilar och hushållsmaskiner har ökat betydligt bland befolkningen, i synnerhet på 1970-talet. De har å ena sidan förändrat familjens förutsättningar för aktivitet, och å andra sidan har de format ett nytt levnadssätt. Bilar och hushållsmaskiner ägs också av E-rörelsens medlemmar.

Detta har för dem inneburit flera alternativ och en ökning av efterfrågans elasticitet. Också i människornas inre har dessa hjälpmedel lämnat sina spår.

För det tredje har arbetarrörelsens målmedvetna verksamhet och den ökade användningen av hushållsmaskiner gett människor mera fritid. På samma gång har arbetet och fritiden i ännu högre grad än förut differentierats från varandra. Å ena sidan har också detta inneburit att möjligheterna blivit fler. Å andra sidan har fritiden blivit en egen "frihetens" värld med egna regler, som framför allt har påverkat människors medvetande.

Vad åter de egentliga förändringarna i utbudet beträffar, är det inte lätt att dra slutsatser rörande medlemskapet i E-rörelsen. Detta beror bara på att handelns egen inre utvecklingsprocess är konfliktfylld och sålunda har mångtydiga verkningar. Handelns inre drivfjäder är kapitalets värdeökning, för vilken konkurrensen samt konsumenternas konsumtionsförutsättningar och självständiga handlingsbeslut uppställer gränser. Pressad mellan dessa olika krafter måste handeln nödvändigt utveckla sitt utbud, på så sätt att den också beaktar konsumenternas intressen, även om de inte är den yttersta drivkraften för handelns utveckling. Härav följer att handeln strävar till att bli förbättra sin service, samtidigt som den av kostnadsskäl minskar sin personal, vilket i praktiken kan motverka denna strävan. Det finns oändligt många exempel av motsvarande slag.

6. Intressen som upprätthåller kundrelationen är borta;
nedläggning av butiker, sortiment och service kritiserar

E-rörelsen torde vara ett typiskt exempel på den motstridiga utveckling som ägt rum inom handeln.

Man kunde föreställa sig att medlemsrelationen skulle undergrävas av vissa drag i dess utbud och av en del åsikter om detta utbud. E-rörelsen har under det senaste årtiondet lagt ned fler butiker än den övriga dagligvaruhandeln och det har skett trots medlemmarnas motstånd. En E-butik är allt mera sällan den närmaste butiken. Var och en kan sluta sig till vad därav följer, när man vet att butikens närhet är det viktigaste kriteriet för val av butik. Samtidigt anses E-rörelsen ha blivit dyr i jämförelse med den övriga handeln, och inte heller dess varusortiment anses tillräckligt.

Service i E-rörelsens butiker upplevs inte som speciellt vänlig eller i övrigt väl skött. Dessa uppfattningar kan man kritisera och säga att de inte motsvarar verkligheten. Men man kommer inte ifrån att de representerar ett slags socialt faktum; ett faktum som man måste ta på allvar.

Största delen av E-rörelsens medlemmar och kunder förhåller sig inte lika negativt till E-rörelsens tjänster, eller rättare sagt så föga positivt, som konsumenterna i allmänhet. Men ris får E-rörelsen också av dem. När man till detta ytterligare lägger, att få andelsaffärer ger återbäring på köpen och att ingen affär delar ut överskott, blir situationen inte bättre från medlemmarnas synpunkt sett. Det finns inte så mycket annat heller, som tyder på att medlemmarna skulle ha någon materiell nytta av att handla i E-butikerna.

Med andra ord lyser de centrala intressen som upprätthåller medlemmarnas kundrelation med sin frånvaro. Detta har man sett i medlemskåren. Medlemskapet ansågs 1978 inte längre vara till lika stor nytta (4,8) som 1974 (5,3). Egentligen är det rätt svårt att förstå de medlemmar, som anser att medlemskapet har betydelse och medför nytta. Om man inte betraktar deras uppfattningar enbart som ett underligt resultat av survey-forskning, utan som ett faktum vilket bör tas på allvar, dvs som ett socialt faktum, måste man förmodligen söka förklaringen på annat håll än enbart i E-rörelsens ekonomiska verksamhet.

7. Konsumentens förändrade ställning har minskat medlemsmedeletandet

Finlands utveckling till ett samhälle där de flesta är löntagare, förändringarna i utbudet, varurikedomen och varornas förhöjda förädlingsgrad har förändrat konsumentens ställning på marknaden. Framför allt har konsumenternas beroende av marknaden och därigenom av marknadskrafterna ökat.

Förändringarna i konsumenternas ställning har inverkat också på E-rörelsens medlemmar som kunder. Å ena sidan har utvecklingen varit sådan att E-rörelsen förlorat sitt relativa försprång, som bevakare av konsumentens och kundens intressen. Å andra sidan har självbetjäningsbutikernas sätt att fungera, den nya konsumtionsmoralen och de nya konsumtionsvanorna, samt de roller som etablerat sig visavi konsumtionsbeteendet påverkat medlemmarnas kundbeteende på ett för E-rörelsen ofördelaktigt sätt. Pressen på medlemmarna att göra sina inköp just i en E-butik minskar, och omgivningens sociala påverkan kan vända medlemmarnas blickar bort från E-rörelsen. Så här torde det gå trots E-rörelsens försök att binda medlemmarna vid sig.

Ett bevis på detta är att medlemskapet allt mera sällan nämns som orsak till valet av butik. Medan, enligt Monitor-undersökningar 1975, 29 % av dem som svarade angav medlemskapet som orsak till att de handlade i en viss butik, var motsvarande siffra 1977 21 % och 1979 endast 11 % (Monitor 1979). En annan indikator på att medlemskapet allt mera sällan binder en människa vid E-rörelsen som kund, är det faktum att antalet kunder, som är medlemmar, sjunkit långt under hälften.

8. Stor andel "formellt" medlemskap

Till sist har vi hamnat i den egenartade situationen att det är en minoritet av E-medlemmarna som står i ett konstant kundförhållande till E-rörelsen, och trenden är fortfarande på nedåtgående. Denna utveckling ser ut att stå i samband med den stora förändring som skett i det finländska samhället (ändrad klasstruktur, utveckling till lönarbeta-re, privatisering osv), förändringar i konsumtionsvanorna och E-rörelsens egen ekonomiska verksamhet. Genom alla dessa faktorerers samverkan håller intressena bakom kundrelationen på att försvinna. Som en logisk följd av detta inställer sig frågan om medlemsrelationen upprätthålls av någon annan faktor än kundförhållandet.

En möjlighet är att en stor del av E-rörelsens medlemmar förblir medlemmar av organisatoriska orsaker; att det är fråga om en administrativ relation. Ett sådant antagande är tydligen endast motiverat i den mån det finns medlemsintressen, vilka upprätthåller denna relation. Under mellankrigsåren fanns det fortfarande många sådana. De viktigaste var följande: 1) de av den politiska rivaliteten upprätthållna administrativa intressena, 2) intressena att trygga de "vänsterorienterade" organiserade verksamhet, 3) medlemmarnas karriäristiska intressen och 4) tryggandet

av medlemmarnas konsumentintressen. När man idag granskar den administrativa relationen märker man att största delen av de intressen som upprätthåller den har försvunnit. Kvar finns bara de intressen som hänger samman med den politiska rivaliteten och medlemmarnas konsumentintressen, men inte heller de är lika starkt framträdande som förut.

Å andra sidan har E-rörelsens förvaltningssätt utvecklats i samma riktning som i andra stora massorganisationer (partier, fakföreningsrörelsen, kyrkan osv). E-rörelsen har blivit en centralstyrd, byråkratisk och manageristisk organisation. Under dessa omständigheter finns det inte kvar så mycket utrymme i E-rörelsen för behandling av konsumentproblem på gräsrotsnivå och artikulering av konsumentintressena. Det förefaller m a o, som om också den administrativa relationen i stort sett skulle stå på lös grund. Med tanke på detta bör man inte förvåna sig över att största delen av E-rörelsens medlemmar är passiva.

Sammanfattningsvis kan man om E-rörelsen som organisation säga, att den hör till de samhälleliga massorganisationer vilka kännetecknas dels av ett stort antal medlemmar, dels av passivitet hos flertalet medlemmar. Beträffande dem alla kan man med skäl ställa frågan vad medlemsrelationen egentligen betyder.

Det ser nämligen ut som en stor del av medlemmarna i E-rörelsen enbart skulle ha en rent formell relation till sin organisation. Är inte avsaknaden av en faktisk relation kännetecknande för en sådan "relation"? Det är ungefär som med ett äktenskap, för vilket det är svårt att visa på en gemensam nämnare. Ätminstone för dem som endast formellt behållit sitt medlemskap är medlemsrelationen inte någon ledstjärna för det dagliga livet.

9. Medlemskapet - en "social roll"?

Det ser sist och slutligen ut, som om det vore svårt att helt förstå E-medlemskapet med medlemsrelationen som utgångspunkt. Då E-rörelsen i alla fall har en stabil medlemspotential, hela 640 000 personer, väcker detta frågan om medlemskapet i E-rörelsen kanske gäller annat än en relation mellan medlemmen och E-rörelsen. Kan det måne vara så att det finns sociala betydelser sammankopplade med E-medlemskapet, vilka har sitt ursprung utanför medlemsrelationen?

Svaret ser ut att vara ett ja. E-rörelsens verksamhetsmiljö har utgjorts av de gamla arbetarsamhällena och genom dem har också E-medlemskapet fått sin betydelse. Ännu under mellankrigstiden visade medlemskapet i E-rörelsen för andra vilken inställning medlemmen hade till samhället. Medlemskapet hörde, som en organisk del, till arbetaridentiteten. Likaså fungerade det som en kontaktkanal och ökade arbetarsamhällets fasthet, eftersom andelsaffären var den enda organisation i vilken de olika politiska grenarna av arbetarrörelsen kunde mötas offentligt.

Idag hör arbetarsamhällena till en förgången tid. Inte heller är E-rörelsens ställning i arbetarrörelsen densamma som förut. E-medlemskapets sociala betydelse håller på att ta slut. Visst är man fortfarande medlem, eftersom det hör till arbetarrollen att vara det. Men inte heller detta är någonting bestående. Arbetaridentiteten har förändrats i den sociala omvälvningen. Detta tar sig uttryck bl a däri att arbetarna i allt tätare skaror deltar i organisationer som har ett borgerligt ursprung (idrottsföreningar osv). Det kan faktiskt hända att E-medlemskapet allra bäst kan beskrivas som en mytisk arbetarroll, en social rest vars värde nu om någonsin är i stöpsleven.

Vad borde man göra?

E-medlemskapet och dess framtid har här målats i en aning mörka färger. Mycket därav är självklart ett resultat av samhällsutvecklingen, och gäller egentligen till stor del hela arbetarrörelsen. Men en del är en produkt av E-rörelsens egen konfliktfyllda utveckling. Trots detta finns det ingen anledning till deterministisk underkastelse, utan man måste utgå ifrån att såväl hela samhället som E-rörelsen, skapats av människor och således också kan ändras av människor. Eller borde man säga att de kan ändras av oss? Detta har vi haft i tankarna när vi i fortsättningen tar oss friheten att föreslå åtgärder, med vilkas hjälp utvecklingen av E-rörelsen och dess medlemsrelation kanske kunde vändas i en för rörelsen positivare riktning.

Några förslag som är avsedda att vara uppbyggande, som man kanske ler åt, men som det ändå skulle löna sig att ta på allvar:

Handeln

- 1) a. Man borde i högre grad än nu satsa resurser på en förnyelse av butiksnätet.
 b. Lagercentralernas verksamhet borde omprövas.
 c. Experimentet med E-handelsmän borde utvidgas på randområden istället för att butiker läggs ned.
- 2) Man borde fästa större uppmärksamhet vid hur distributionsnätet fungerar än för närvarande. Å ena sidan borde kundtjänsten utvecklas, å andra sidan varornas fysiska omlopp.

- 3) I marknadsföringen borde man konkret beakta konsument-intressena, både på centralorganisations- och andelsaffärsplanet. I praktiken skulle detta bl a innebära att det upplysningsbetonade innehållet i reklamen ökas, och att butikernas utbud anpassas på ett smidigt sätt efter omgivningens behov.
- 4) Ansvaret borde först och främst delegeras nedåt i organisationen. För det andra borde det tas i alla led av distributionen (butikerna, andelsaffären, lagercentralerna, OFK och KK), också när man misslyckas. Inte en enda delfaktor inom E-rörelsen kan därvidlag undandra sig ansvar.
- 5) Ett sådant feedbacksystem borde skapas som gör det möjligt att tillräckligt snabbt informera om framgångar och misslyckanden. Dessutom borde beslutsfattandet göras snabbare, såväl i centralorganisationerna, som i andelsaffärerna.

Medlemsrelationen

- 1) Upplysnings- och medlemsträffarna borde befrias från den ton av krav på köptrohet som präglar dem. Framför allt borde man t ex upphöra att förebrå arbetarna ifall de inte handlar i E-rörelsen. Man bör komma ihåg att det är kunderna och medlemmarna som har en moralisk rätt att framföra krav, inte E-rörelsen.
- 2) E-rörelsen borde skapa ett känsligare och mera mottagligt feedbacksystem, som plockar upp kundernas och medlemmarnas alla klagomål och klarlägger deras bakgrund (man kan t ex tala in klagomålen på kassett i butikerna och skriva ut dem en gång i veckan).

- 3) Medlemmarna borde mera än nu beaktas i E-rörelsens hela verksamhet. Samtidigt borde man fundera på hur man skulle kunna förändra E-rörelsens förvaltningssätt så att medlemsintressena tillräckligt beaktas.
- 4) De medlemskommittéer som grundas borde ges konkret arbete i anslutning till den egna butikens verksamhet. För detta ändamål behövs det ledare. Man bör komma ihåg att medlemskommittéerna är gratis arbetskraft, som utan ledning är inaktiv.
- 5) I E-rörelsen borde en företagsterapeutjänst inrättas.
- 6) Man borde upphöra med att tala om ideologin som någonting som hör till andevärlden. Ideologin bör ses som en konkret sak, som hellre bör komma fram i E-rörelsens praktiska verksamhet än i festtal.
- 7) Man borde fundera ut medel genom vilka det kooperativa samarbetet kunde aktiveras inom Kooperationen. Medlemmarna skulle därigenom bindas fastare vid E-rörelsen. Ett sådant antagande stöds av vetenskapen om, att man genom att ge en medlem ett förtroendeuppdrag gör honom till en aktivare kund i E-rörelsen.
- 8) Principprogrammet borde i lämpliga delar justeras på basen av att begreppen arbetarrörelsen, arbetarbefolkningen, Kooperationen osv antingen ändrats eller håller på att ändras till sitt innehåll.

Forskning

- 1) Till hjälp för E-rörelsens ledning borde man en gång om året utarbeta en rapport, som så mångsidigt som möjligt behandlar centrala samhällstrender, med anknytning till E-rörelsen och konsumenternas konsumtionsbeteende.
-

- 2) E-rörelsen borde låta utforska sin marknadsföringsprocess, för att få reda på dess verkan och svagheter, t ex luckor i informationen.
- 3) Det borde utredas om konsumenterna upplever de små vardagshändelserna i E-butikerna på ett i huvudsak negativt eller positivt sätt.
- 4) Likaså borde man klarlägga hur de medlemmar som samtidigt är anställda förhåller sig till E-rörelsen.
- 5) Medlemsforskningen borde fortsätta på den väg som denna undersökning stakar ut, och empiriska undersökningar inledas.

Referenser

- Ilmonen K: "E-rörelsen: handel och massrörelse", TaY 1979
- " "E-liike: kauppa ja joukkoliike", University of Tampere, Helsinki 1979
- " "Membership in the E-Co-operative Movement and its social significance" (ingår i "Cooperative Systems Development, Proceedings" J Skår/J Å Dellenbrant, Stockholm 1982)
- Ilmonen m fl: "E-rörelsen vid vägskälet", Tidningen "E" 4/82

Sören Bergström

KONSUMENTROLL, KONSUMTION OCH KOOPERATION

Är "kooperation som partisanrörelse" samma som "kooperation som samhällsinstitution" är den provokativa frågan i Sören Bergströms bidrag. Vidare: Är inte de "existensiella behoven" i konsumtionen alltmer viktiga i förhållande till de "materiella behoven" i den utveckling vi har sett under senare decennier och inför framtiden? Hur står konsumentkooperativt arbete och utvecklingstänkande i detta sammanhang?

"Konsumentroll, konsumtion och Kooperation" var ett anförande som Sören höll vid kursen "kooperationen som arbetsmarknad och forskningsområde", på Vår Gård i november 1982. Sören har bl a skrivit "Konsumentperspektiv på detaljhandeln" och "Konsumtionen som växte" och arbetar på företagsekonomiska institutionen i Stockholm.

Min plattform

Jag har inbjudits att hålla en inledning om konsumentrollen och dess implikationer för Kooperation och annat. Det har särskilt framhållits att min situation, som i sammanhanget fri forskare utan bindningar vare sig till Kooperationen eller andra eventuellt berörda organisationer, är en fördel i sammanhanget. Den fördelen vill jag också utnyttja.

Jag är ekonom, men inte troende. Det betyder att föreställningar, som hör hemma inom ekonomin får större chans att beaktas här än andra föreställningar. Min framställning är ganska teoretisk; jag vill i första hand fokusera frågor som är principiellt viktiga.

Jag har inte för avsikt att undervisa. Snarare vill jag ställa samma frågor till Dig som jag ställer till mig själv.

Begreppet konsumtion

Begreppet konsumtion är en bekväm förenkling. Det befriar oss från att tänka många gånger när vi borde göra just det. I den ekonomiska analysen har konsumtion mestadels hanterats som ett helt oproblematiskt begrepp - i likhet med "önskemål" och "resurser". Dessa begrepp används för att sätta etiketter på olika delar av den mer eller mindre självklara omgivningen kring produktions-, balans- och fördelningsproblemen. I den mån analysen riktas mera direkt mot konsumtionen är det som en restpost till sparandet.

Denna förenkling - denna intellektuella smitväg - ger oss påtagliga problem att förstå frågor kring kvalitet och hushållning, annat än materiella sidor av tillvaron osv.

Konsumtion är ju någonting bra och mer är väl alltid bättre?

Ett försök till en "problemmedveten" definition av begreppet konsumtion är följande:

upplevelser
genom resursförbrukning
som tar tid
och samtidigt
överläter ansvaret på andra
att förnya.

Kooperationen förr och nu

Kooperationen har djupa rötter i det svenska samhället. När jag här gör en skissartad historieskrivning är det därför inte ett försök att på ett täckande sätt sammanfatta den historiska utvecklingen; det är ett försök att lyfta fram en poäng som är viktig att förstå idag.

Kooperationen utvecklades som en "partisanrörelse" på marknaden. Genom att sluta sig samman kunde konsumenter skydda sig mot vissa av marknadens avarter. Man kunde undvika onödigt låg kvalitet, och man kunde undvika att bidra till extra vinster till kapitalet. Resultatet blev låga priser på bra produkter. I bästa fall åtminstone.

Men det vore en grov miss att uppfatta Kooperationen som en partisanrörelse på marknaden idag. Idag är Kooperationen en dominerande samhällsbevarande institution. Men fortfarande är det konkurrensideologin som bildar ram för Kooperations vidareutveckling. Vi kan ana "den liberala drömmen" - att de egna åtgärderna inte får någon strukturell betydelse.

Utifrån detta kan vi resa några frågor:

Är kooperationen som partisanrörelse samma kooperation, som kooperationen som samhällsinstitution? Vad händer när partisanen blir institution?

Är marknaden en god lösning? Är det just som "konsumenter" vi behöver sluta oss samman?

Dessa frågor ska jag nu gå in på något närmare.

Kooperationens två tungomål

På stämmor, i högtidstal och artiklar i Kooperatören utvecklas en speciell syn på konsumtionen. Den utgår från att människor/konsumenter har materiella behov. Samhället är så organiserat, att de egna händernas arbete inte kan tillmötesgå alla dessa behov. Konsumtion av varor, som är frukten av andra människors arbete, blir den dominerande metoden.

Var och en ingår också i en arbetsgemenskap någonstans och producerar meningsfulla varor, som möter andra människors behov. Arbetet ger också grund för en yrkesidentitet, klassgemenskap och vardaglig ordning i tillvaron. I denna modell kan vi säga att arbetet är centralt för att möta människors existentiella behov.

Denna modell är industrisamhällets idealbild. Neoklassisk ekonomisk teori är en högst rimlig metod för att förstå jämviktsvillkor i modellen osv. Vi kan också känna igen modellen som konsumentpolitikens världsbild: Konsumtionen är ett medel att tillmötesgå materiella/funktionella behov, och det är utifrån funktionella kriterier varor och marknadsföring ska bedömas.

Men den godartade modellen är svår att känna igen i DOMUS-varuhusens marknadsföring och i den kooperativa praktiken överhuvudtaget. Här kan vi visserligen alltjämt känna igen de fundamentala aktiviteterna arbete och konsumtion. De är alltjämt fördelade på hushållen respektive företagen. Men strukturförutsättningarna runtomkring har förändrats en hel del. I många avseenden har de materiella behoven mättats. Samtidigt har grunden för att möta existentiella behov i arbetet utarmats. Alienation, omflyttning, utslagning, generationsgränser m m illustrerar förhållandet. I stället finns i samhället föreställningar om ett kollektivt sysselsättningsbehov, som får sitt uttryck i den fulla sysselsättnings politik. På det individuella planet har detta sin motsvarighet i rädsla för arbetslöshet, att hamna utanför samhällsgemenskapen.

I denna modell är det i konsumtionen som de existentiella behoven möts. Det är för att förverkliga mig själv, sådan jag verkligen är, egentligen, som jag har ärende in på DOMUS.

Den materiellt orienterade konsumtionen spelade nog en jämförelsevis större roll för några decennier sedan. Den existentiellt/kulturellt orienterade konsumtionen spelar en växande roll idag. Det är tiden som passerar. Kooperativens myter och högtidstal har sin förankring i förhållanden som passerat.

Här vill jag ställa tre problem:

Problem 1: Det stämmer inte. Vi upplever en växande spänning mellan det konsumentkooperativa idégodset och den kooperativa affärsverksamheten. (DOMUS i Täby lockar med "Inbjudan till modevisning av höstens basgarderob").

Problem 2: Därför att aktiviteterna i de flesta (officiella) sammanhang knyts till materiella marknadsförhållanden är Kooperationen grymt underskattad som kulturproducent.

Problem 3: I likhet med konsumentpolitiken hyllar Kooperationen ideal, som har förankring i villkor som existerat tidigare. Försöker Kooperationen vara ett drivankare i utvecklingen? Går det att vrida klockan bakåt?

Marknaden som Det Goda Samhället

Marknadsanalysens centrala begrepp är nära förbundna med centrala värden i vår kulturkrets. Låt mig peka på några exempel:

- marknaden uppfattas ofta som en "demokratisk" distributionsform
- konsumtionsalternativen utgör den konkreta innebörden i "frihet"
- utbytet av varor mot pengar representerar den rättvisa omfördelningen av nytta
- "Economic Man", den nyttomaximerande aktören på marknaden, är sinnebilden för "rationalitet"
- varor ("goods") är just det vi behöver
- köpkraften avspeglar våra behov
- konsumtionen är hushållets centrala samhällsfunktion.

Detta är teori, men teori som har stora praktiska implikationer. För Kooperationen är de dramatiska: Kooperationen är ett försök att i praktiken överträffa teorin (ännu lägre priser, ännu bättre produkter, ännu rättvisare fördelning ...).

Låt mig därför skrapa några av begreppen lite grand på ytan, för att se om detta är ett hållbart fundament.

- "Det fria valet", som praktiskt tolkades som konsumtionsalternativen, är inte en slutsats av marknadsanalysen. Det är ett növändigt antagande. Marknadsanalysen förutsätter att all konsumtion är "bra" för konsumenten, dvs att konsumtionen slutar när man fått nog av något. I praktiken betyder detta ett förnekande av möjligheten att få för mycket av något och ett förnekande av att konsumtion kan vara mer eller mindre ofrivillig, att man kan vara beroende ...
- Marknadsutbytet uppfattade vi som godartat. Men det förutsätter att båda parter har något värdefullt att tillföra situationen, dvs att tillväxt råder. Reducerar vi analysen av mänskliga relationer till utbyte i situationer där ingen kan tillföra den andre något, har vi gjort kriget till en nödvändighet.
- Den rationalitet som "Economic Man" representerar är en teoretisk, logisk konstruktion. I praktiken löper vi stor risk att förväxla denna logiska konstruktion med föreställningar om styrka respektive moral. Det är t ex inte ovanligt att människor känner sig skamsna när de otillräckligt undersökt priserna inför ett köp. "Man skäms inom Kooperationen för att ta samhällsansvar - det är inte effektivt".

- Att hantera hushållet som en konsumerande enhet är ett effektivt sätt att dölja en avsevärd del av det arbete som utförs i samhället. Detta är också en förklaring till de överdrivna föreställningar om produktionstillväxt, som präglade efterkrigstidens statistik. (En av de två dolda förklaringarna bakom tillväxtmyten. Den andra är naturen, som vi länge trott att vi haft till förfogande "gratis".)

Låt mig stanna där. Jag ville peka dels på kooperationens knytning till marknaden som idé, dels på att marknaden är en bräcklig grund för kooperativa idéer. Går det att överträffa teorin? Är det önskvärt/meningsfullt?

Några spännande frågor

Bakom många folkrörelser och idéburna traditioner överhuvudtaget ligger principen om mänsklig värdighet, suveränitet och frihet. Om och om igen har vi försökt förverkliga den principen. Under olika perioder har sådana försök tagit sig olika former. Under 1800- och 1900-talen har representativ demokrati, förtröstan till specialisering och expertis, materiell tillväxt och mycket annat varit centrala strategier härvidlag. Med det vill jag ha sagt att dessa former, som i den löpande politiska debatten står över tvistefrågorna har en förhållandevis kort tradition. Vilka är de kooperativa idéerna som står över formerna? Vilka är riskerna för att kooperationen fastnar i formerna?

Så en annan fråga. Marknaden som institution splittrar svaret för helheten ("från ax till uppäten limpa"). Marknaden förutsätter att vi är oberoende av varandra och vi köper oss fria från ansvar genom att betala och/eller leverera. (Jfr definitionen i inledningen.) Men marknaden skulle aldrig fungera om vi var oberoende av varandra. Under oberoendet finns ett beroende, en kultur som håller oss sam-

man. Jag skulle hemskt gärna se att den kulturen lyftes fram och blev förstådd. Den kulturen är för mig själva essensen i kooperation. Det bör vara en kooperativ angelägenhet att få studier med denna inriktning till stånd.

Det bör också vara en kooperativ angelägenhet att minska splittringen av ansvaret. Hur kan det praktiskt gå till? Kan man i ökad utsträckning delta i arbete istället för att betala t ex?

I inledningen pekade jag på olika sätt att tolka uppdelningen mellan arbete och konsumtion. Har kanske den distinktionen spelat ut sin roll? Vad innebär det i så fall?

Kanske innebär det att reformera arbetet. Frågor om ansvar, delaktighet och meningsfullhet är centrala.

Kanske innebär det att reformera konsumtionskulturen. Hur organiserar man en partisanrörelse idag? Hur agerar en kooperativ rörelse för att göra människor mindre beroende av att köpa?

Ytterligare en fråga som bör ställas är hur kooperationen som sådan kan utvecklas. Vår finns de naturliga utvecklingsmöjligheterna? Jag tror att de måste vara nära förbundna med ett naturligt engagemang, och en strävan som kan ta sig kooperativa uttryck. Jag föreställer mig att det då handlar om verksamhet i liten skala, gärna i opposition, inriktad på experiment, eventuellt på nyföretagande. Centralt är troligtvis att värda yrkeskunnande, tradition och artistteri.

Avslutning

I grunden har jag velat säga tre saker:

- 1) Kooperationen ser ut att ha kört fast bland andra övermogna institutioner.
- 2) Kooperationen som idé är en nödvändig del i en optimistisk framtidsbild.
- 3) Båda attackerna gör Kooperationen spännande som forskningsfält.

Ulla Reinius

SAMHÄLLETS SYN PÅ KOOPERATIONEN

Det omgivande samhällets syn på Kooperationen och på kooperativ verksamhet kunde vi få en uppfattning om i remissvaren på Kooperationsutredningen. Ulla Reinius väljer här några delar av de drygt 100 svaren, som utgångspunkt för reflexioner och kommentarer. Finns det en "kluven själ" i synen på konsument- resp producentkooperationen?

Ulla är ekonomisk journalist och har varit utredningssekreterare i Kooperationsutredningen, bl a i frågorna om det kooperativa kapitalet. För närvarande arbetar Ulla med ett uppdrag från utredningen om det kooperativa vinstbegreppet.

Att gilla Kooperation, eller kanske rättare, att anse den kooperativa idén som värdefull, verkar vara ett av det svenska samhällets mest konventionella sanningar. Den allmänna välviljan är också det enda generella påstående som med något anspråk på sanningshalt kan hävdas om samhällets syn på Kooperationen.

Det är vackert så. Dock döljer sig bakom den välvilliga fasaden ett myller av synpunkter, ofta ganska kritiska. Dess struktur har till en del frilagts i det hundratal remissvar, som lämnades på Kooperationsutredningens huvudbetänkande hösten 1982.

Kooperationsutredningen framstår som det hittills enda samlingsverket om Kooperationens idé, framväxt, storlek och arbetsvillkor. Därför utgör också reaktionerna på denna kooperativa encyklopedi ett intressant mått på de samhällsliga attityder som möter Kooperationen.

Strider mot konkurrensneutraliteten!

Ett exempel från Sveriges grossistförbund, representerande en av näringslivets organisationer:

"Utredningens ... slutsater går ut på att Kooperationen utgör en värdefull del av svenskt samhällsliv. Självfallet delar vi denna värdering. Men vi ställer oss samtidigt frågande till utredningens uppfattning att Kooperationen 'särskilt i den aktuella ekonomiska sociala och kulturella utvecklingen' skulle erbjuda en 'kompletterande och alternativ verksamhetsform som kan vara av stort värde i den kommande samhällsutvecklingen' ... Detta uttalande skapar intrycket att Kooperationen skulle vara en företagsform som har en högre dignitet än

annan företagsamhet. Vi kan för vår del inte dela denna uppfattning." (förf understrykningar)

Grossistförbundet övergår därefter till att i konkurrensneutralitetens namn avstyrka samtliga förslag som kooperationsutredningen lagt fram. Inte ens NO (näringsfrihetsombudsmannaämbetet) slår den kritiska attityden.

Neutraliteten mellan företagsformerna har varit ledstjärna i kooperationsutredningens förslag. I tolkningen av vad som ska anses neutralt avgörs den egentliga värderingen av kooperationens nuvarande och framtida roll i det svenska samhället. Denna tolkning tar inte oväntat sin utgångspunkt i vitt skilda värdepremissar.

Ett annat exempel: Svenska handelskammarförbundet - huvudorganisation för regionala handelskammare - poängterar genomgående principen om konkurrensneutralitet mellan olika företagsformer. Det uttrycks så här:

"Svenska handelskammarförbundet är inom ramen för konkurrensneutralitet positivt inställd till att åtgärder vidtas för att främja såväl kooperationens interna kapitalbildning som tillförseln av kapital utifrån. De samlade åtgärderna får dock inte ha den effekten att de särskilt gynnar kooperationen i förhållande till annan företagsamhet. Även om verksamheten sker i skilda juridiska former bör dock förutsättningarna för de olika företagsformerna vara likvärdiga."

Handelskammarförbundet övergår därefter till att i flertalet fall tekniskt tillstyrka utredningens förslag, dock under förutsättning att andra företagsformer, dvs aktiebolag respektive småföretag i gemen, ges samma möjlighet.

Att utredningens förslag grundas på att Kooperationen tidigare missgynnats - vilket utredningen påvisar - och att förslagen syftar till att återställa en konkurrensneutralitet mellan företagsformerna, har handelskammarförbundet därför inte accepterat. Handelskammarförbundet avstyrker således i praktiken utredningens förslag, dock inom den samlade ramen för en positivt redovisad attityd.

Kooperativ utveckling viktig - utvecklingsråd

Länsstyrelserna är ju några av våra viktigaste remissinstitut bl a som samlande organ för många underremisser. Länsstyrelserna kan förväntas ha en relativt opartisk ställning, eftersom inga direkta yrkes- eller nyttointressen behöver styra svarens utformning.

Ett rakt svar kommer från Jönköpings länsstyrelse, vars genuina osäkerhet om förslagets effekter på konkurrensneutralitet m m tillåts framgå:

"Länsstyrelsen delar utredningens mening att Kooperationen spelar en viktig roll inom det svenska samhället ... Innehållet i betänkandet spänner över ett vidsträckt område inom vilket länsstyrelsens erfarenheter är mycket begränsade ... Åtgärdsförelagen är sådana att det först efter relativt lång tid är möjligt att se vilken genomslagskraft de fått."

Länsstyrelsen delar därefter slutsatsen att Rådet för kooperativ utveckling snarast bör bildas - som en förutsättning för att övriga förslag ska kunna genomföras. Endast genom att skingra informationsmörkret kan kooperativ utveckling uppnås, tycks man mena. Detta utan att ens rädas den centralbyråkrati som fått flertalet remissinstanser att avvisa tanken på ett statligt delfinansierat utvecklingsorgan.

Länsstyrelsen i Halland, representerande ett traditionellt jordbrukarfäste, vacklar däremot inte i sin tolkning av konkurrensneutralitet:

"Kooperationen utgör ett viktigt inslag i det svenska samhället... bidrar till den mångfald som kännetecknar svenskt näringsliv. Kooperationen bör inte vare sig gynnas eller missgynnas i förhållande till andra verksamhetsformer ... Länsstyrelsen är således kritisk till förslaget att möjliggöra skattelättnad i form av uppskjuten skatt. Ett genomförande av förslaget skulle innebära att en för producentkooperationen unik skattesituation tillskapades."

L0 för konsumentkooperation

Ytterligare ett exempel på värdepremissernas konsekvenser lämnas av L0. Landsorganisationen går dock öppet den andra vägen - också en form av styrkedemonstration - genom att inte alls beröra konkurrensneutraliteten och öppet ta ställning för Kooperationen.

"Inledningsvis vill L0 framhålla organisationens grundläggande positiva inställning till Kooperationens mål och medel. Historiskt har detta sitt ursprung i folkrörelsernas uppkomst och framväxt i samband med att dagens blandekonomiska välfärdssamhälle grundlades. Kooperationen är i likhet med fackföreningsrörelsen en bred folkrörelse. L0 delar utredningens bedömning, att den unika egenskapen att integrera folkrörelse och ekonomisk verksamhet sannolikt spelar en väsentlig roll för den samhälleliga och ekonomiska utvecklingen i Sverige."

L0 fortsätter därefter:

"LO finner ... det därför ... vara möjligt att i vissa avseenden ge kooperationen en gynnad ställning i jämförelse med andra ekonomiska verksamhetsformer ... LO delar därmed utredningens uppfattning att kooperationen hittills haft att fungera i ett samhälle vars ekonomiska lagstiftning och praxis i stort utgått från det privata icke-kooperativa företagets förutsättningar."

LO nämner nästan uteslutande konsumentkooperationen i sina diskussioner. Samtidigt håller organisationen strikt på allkooperativa lösningar vad gäller t ex reformer i skattesystemet: "Att enbart genomföra det till bönderna riktade avsättningsförslaget är oacceptabelt."

Många infallsvinklar

Kooperationen är som en kameleont. Det är inte bara så att varje intressegrupp kan urskilja sin egen färg, och så förorda att t ex den rosa färgen är vackrast. Utan därtill finns i själva den kooperativa animalen en mångfald av schatteringar, som tillfredsställer ett brett spektrum av anspråk och behov.

Kooperationen är en ekonomisk verksamhet och en företagsform. Dessutom är det en folkrörelse. Som företagsform siktar den kooperativa föreningen på att tillfredsställa många fler behov än vad aktiebolaget gör; inte bara de ekonomiska, utan också de sociala och demokratiska (flermålsföretaget). Som folkrörelse har det inte bara en ideologisk förankring. Ideologin ska i praktiken utövas genom en affärsmissig verksamhet. Komplexiteten i det kooperativa fenomenet är således stort.

Sammantaget ger detta naturligtvis en viktig förklaring till varför kooperationen är så välsedd. Envar kan i det kooperativa fenomenet intolka sina egna önskemål och visio-

ner. Näringslivet kan se det som en affärsrörelse med något annorlunda inriktning, men med en oftast väl dokumenterad effektivitet. Näringspolitikern kan se Kooperationen som viktig för systemkonkurrensen (olika ekonomiska organisationer bidrar till en sund mångfald i samhället) och med stadig förankring i de djupa folkliden. Politikern, eller de politiska organisationer som ska vårda och utveckla samhället, kan se Kooperationen som ett intressant verktyg för framtida utveckling.

Svenska kommunförbundet säger t ex:

"Styrelsen vill liksom utredningen betona att Kooperationen i dess olika former inte bara är en affärsrörelse, utan också genom sin organisation och sina aktiviteter är att betrakta som en folkrörelse. Samhället har därför anledning att stödja befintlig Kooperation och tillkomsten av ny Kooperation inom områden där denna verksamhetsform är lämplig ... När det gäller nystartade arbetskooperativ borde övervägas att av sysselsättningspolitiska skäl möjligheter öppnas för kommunerna att mot ersättning tillhandahålla lokaler samt även viss administrativ, ekonomisk och juridisk service under kooperativets uppbyggnadsskede."

Kommunförbundet säger också:

"Det är då viktigt att Kooperationen som på viktiga områden är den enda förekommande avvikande företagsformen som garanterar en systemkonkurrens, inte genom sina konsumentpolitiska åtaganden hamnar i en sämre konkurrenssituation än annan företagsamhet."

Ett annat exempel, från socialstyrelsen:

"Även om de kooperativa företagen inom många samhällssektorer är av stor betydelse och de kooperativa grundsatserna i flera hänseenden skulle kunna tjäna som riktmärken för det näringspolitiska arbetet, har den samlade Kooperationen inte tidigare varit föremål för någon närmare kartläggning eller analys och utvärdering av formens resultat och möjligheter."

Socialstyrelsen fortsätter:

"... att samhällsorganen bör vara öppna för samverkan med Kooperationen och tillvarata den kooperativa verksamhetens möjligheter till sociala insatser."

Konsumentverket är ännu ett organ som har ett aktivt förhållningssätt till den kooperativa idén och dessutom till den kooperativa analysen. Forskarna må lystra:

"Konsumentverket ser med tillfredsställelse på att den kooperativa företagssektorn beskrivits och analyserats, och att ett underlag för samhällets ställningstagande till de kooperativa företagen därmed tagits fram ... En sådan analys av en företagssektor har inte tidigare gjorts i offentligt utredningsarbete ... Konsumentverket vill i detta sammanhang framhålla önskvärdheten av att metoderna för analys av företag - kooperativa, privata och statliga - från konsumentpolitiska och sociala utgångspunkter utvecklas vidare."

En av kooperationsutredningens viktigaste analytiska ut-

gångspunkter har varit att belysa den kooperativa företagsformens särart. De gemensamma dragen för all "äkta" kooperation - blandformer finns ju också - är den ekonomiska föreningens form och den ideologiska förankringen i de kooperativa grundsatserna (det innebär oftast medlemskap i Internationella Kooperativa Alliansen).

I utredningens förslag däremot, har till viss del åtgärder-na särats mellan konsument- respektive lantbrukskooperation. Även om allkooperativa lösningar eftersträvats har det visat sig att dessa ibland medfört en suboptimering av t ex finansieringsvillkor för respektive kooperativ gren.

Det finns tendenser i remissvaren att kritisera denna analytiska ansats. Näringsfrihetsombudsmannen (NO) är här starkast i sin kritik, och säger t ex:

"Kooperationsutredningen synes i sitt framlagda huvudbetänkande utgå från att kooperationen är en relativt enhetlig företeelse som uppträder på marknaden på ett i princip likartat sätt ..."

NO påvisar därefter en rad skillnader mellan konsument- och producentkooperation i marknadsbeteenden och från konkurrenssynpunkt, samt fortsätter:

"Det är mot denna bakgrund risk för att bedömningsunderlaget blir missvisande om man - som utredningen i stor utsträckning gör - drar kooperativ verksamhet över en kam. Olika verksamheter har delvis olika problem. Särskilt konsumentkooperationen står bl a till följd av den sjunkande konsumtionen inför omställningsproblem vilkas lösning kan vara angelägen utifrån det allmänna intresset av en fungerande konkurrens."

Det är inte okänt var NO och hans tolkning av konkurrens-
lagstiftningen står i förhållande till lantbrukskooperatio-
nen. Detta tycks så att säga följa med ämbetet. NO är där-
för gravt kluven i sin attityd till respektive kooperativ
gren. Detta splittrade synsätt tycks dock vara relativt
spritt - bland t ex forskare som kritiserat utredningens
analytiska utgångspunkt och bland politiker. Det räcker att
dra sig till minnes hur den borgerliga regeringen i sina
sista dagar sökte finna en gemensam ståndpunkt mellan folk-
partiet och centern om kooperationspropositionens innehåll.

Den kluvna själen

Det är för denna författare bekant att också den nuvarande
industriministern - på vars bord hela den kooperativa poli-
tiken nu ligger (inklusive skatter och forskning) - också
har en i hög grad kluven själ vad gäller konsument- respek-
tive producentkooperation.

Är kooperativ ideologi och form en sak styrd av en enhetlig
grundformel? Men är näringspolitik för Kooperation något
helt annat? Är de olika gruppintressen som styr kooperativa
grenar viktigare än det som förenar den kooperativa grund-
dén?

Frågan är viktig. Den avgör inte bara tolkningen av samhäl-
lets ofta lätt diffusa attityd till Kooperationen, utan i
hög grad också den kooperativa forskningens framtida in-
riktning.

Anders Palmér
Anita Persson

SAMHÄLLE, KOOPERATION OCH DEN OREGISTRERADE SEKTORN

Mycket av den ekonomiska verksamheten försiggår utanför den registrerade delen av det ekonomiska systemet. Det förefaller också som om detta har tagit sig nya uttryckssätt under senare tid och inför framtiden. Vilken är kooperationens roll i det sammanhanget?

Anita Persson och Anders Palmér på KF:s utredningsavdelning har frågat sig detta och resonerar i sitt bidrag om kooperativa lösningar mot bakgrund av utvecklingslinjerna på området. De mynnar ut i tankeväckande slutsatser om framtiden, som t ex: Det är nödvändigt att "medlemsanpassa organisationen" i stället för att "organisationsanpassa medlemmarna".

Inledning

I tider av stagnerande ekonomi och sjunkande reallöner minskar aktiviteterna i den "registrerade" eller "formella" ekonomin. Många försöker då hitta nya sätt att upprätthålla sin levnadsstandard. Vi får en ökning av "oregistrerade" aktiviteter som gör-det-själv, bytes- och begagnathandel, kooperativa inköpsföreningar osv. I denna artikel ges en kort översikt över "den oregistrerade ekonomin". Avslutningsvis ställs frågan om hur konsumentkooperationen, som ju verkar inom den "registrerade" ekonomin, ska förhålla sig om oregistrerade aktiviteter som berör dess traditionella verksamhetsområden ökar i framtiden.

Den "oregistrerade ekonomin" - ett försök till precisering

Det har under senare år börjat dyka upp begrepp som "oregistrerad", "informell", "dold" eller "underjordisk" ekonomi i böcker och tidningsartiklar. Författarnas syften varierar och begreppen definieras utifrån vilka frågor som analyseras. Gränserna mot "registrerade", "formella" osv ekonomier är svåra att dra och det är viktigt att påpeka att gränsen inte går mellan vad som är lagligt och olagligt.

Vi kan inte heller göra någon strikt definition av vad vi menar med det begrepp vi, i brist på bättre, valt för vårt syfte. Att vi fastnat för begreppet "oregistrerad" beror på att vi har funnit det fruktbart att diskutera kring framtidsfrågor rörande samhälle och Kooperation, med utgångspunkt från det faktum att det i samhället föreligger en mängd aktiviteter, som inte registreras i na-

tionalräkenskaperna eller av skattemyndigheterna. Den i tid mest omfattande är hushållsarbete. Här ingår också bl a begagnat- och byteshandel, kvittolöst arbete, gärdet-själv-aktiviteter samt ekonomisk brottslighet av olika slag.

Syftet med denna artikel är att stimulera till fortsatta diskussioner och att resa frågor, snarare än att försöka mäta förekomsten av olika oregistrerade företagsformer. Det ligger också i dessa företagsformers natur att de svårigen låter sig mätas.

Några uppskattningar har ändå, utifrån olika definitioner gjorts och vi kommer att mycket kort redogöra för några sådana försök. Om den oregistrerade ekonomin är av betydande omfattning i ett land innebär det att den ekonomiska krisen dämpas genom ökat arbete i hemmet, småproduktion för egenkonsumtion, byte av varor och tjänster, svart arbete osv. Det innebär att arbetslösheten egentligen är lägre, sparandet högre och produktiviteten bättre än vad som framgår av nationalräkenskaperna.

Så något om drivkrafterna bakom oregistrerade aktiviteter.

Drivkrafter

Anledningen till att dessa fenomen börjat uppmärksammas i många industriländer, är att många tror att den oregistrerade delen av ekonomin kommer att öka mer än andra sektorer i samhället, och att den kommer att bli allt viktigare. Avgörande för vilken "tro" man har i denna fråga (för ingen vet ju säkert) är hur man bedömer den ekonomiska utvecklingen framöver och vilka värderingar

man tror kommer att råda. Det verkar som om de som anser att den nuvarande stagnationen i ekonomin är en tillfällig konjunkturedgång och att vi snart är igång som "vanligt" igen, inte tror att oregistrerade aktiviteter kommer att öka. De flesta som intresserat sig för frågor rörande oregistrerade verksamheter verkar å andra sidan ha som utgångspunkt att vi håller på att lämna den industriella epoken, som vi känner den, bakom oss och att vi står inför större strukturella samhällsförändringar, där ökningen av vissa typer av oregistrerade aktiviteter är ett av symtomen.

Bortsett från hur denna framtid kommer att bli, är det rimligt att anta att oregistrerade aktiviteter kommer att öka på de registrerades bekostnad och att det, liksom i den registrerade ekonomin, sker en förskjutning från "lyx" mot "nödvändighet", när det gäller efterfrågan på varor och tjänster.

Det finns många faktorer som påverkar omfattningen av oregistrerade aktiviteter - från "ekonomisk nödvändighet" till "självförverkligande". Här är några vi finner viktiga:

- Stagnation eller tillbakagång i den registrerade delen av ekonomin tvingar folk att hitta nya metoder (bl a oregistrerade aktiviteter) för att försöka upprätthålla sin levnadsstandard. I Sverige ligger exempelvis real-lönen efter skatt, för industriarbetare, nu på 1973 års nivå.
- Förtroendet för staten, dvs i vilken mån man anser att rådande sociala och legala normer är legitima ("samhällsmoralen"). Italien är ett exempel på ett land där förtroendet för stat och institutioner är lågt och där man har en stor oregistrerad sektor.

- Skattesatsernas storlek - höga marginalskatter gör oregistrerade aktiviteter mycket lönsamma.
 - Inkomstutjämningen gör att de som tidigare har kunnat köpa tjänster av (väsentligt lägre betalda) hembiträden, hantverkare etc på den öppna marknaden, inte kan göra det i samma utsträckning som förut. I många industriländer finns också en tendens till att tjänster (som inte är automatiserade) blir relativt sett dyrare i förhållande till varor, i och med att varukostnaden per enhet sänks med ökad automatisering.
 - Arbetstidsförkortning och arbetslöshet gör att det blir mer tid över för oregistrerad verksamhet. Arbetslösheten i industriländerna (OECD-länderna) uppgår nu officiellt till ca 9 % och väntas öka ytterligare.
 - Försämrade offentliga service måste ersättas av egna aktiviteter, många av dem oregistrerade. (Ett uttryck för sådana tankegångar är Sekretariatet för framtidsstudiers projekt "Omsorgen i samhället" där man diskuterar att införa någon form av "samhällstjänst".)
 - Decentraliseringstendensen och behov av lokalt samarbete är andra drivkrafter. Storskalighetens och centraliseringens nackdelar visar sig nu alltmer på många områden. Gröna-vågen-filosofin och bildandet av olika typer av kooperativ är uttryck för strävanden att påverka den närmaste omgivningen. Det kan gälla såväl registrerade som oregistrerade aktiviteter. Om vi får en ökad produktivitet i småskalig verksamhet (bl a med de möjligheter mikrodatorer ger), är det möjligt att vissa typer av oregistrerade verksamheter blir relativt sett mer lönsamma, än motsvarande verksamheter inom den registrerade ekonomin.
-

- Självförverkligande ingår i varierande grad i flera av ovanstående punkter, men kan också i vissa fall vara en alldeles egen drivkraft.

Den dolda ekonomin och nationalräkenskaperna

Man kan inom den nationalekonomiska teorins ram ställa sig frågan: "Om vi nu har en 'öppen' och en 'dold' ekonomi och en given BNP-definition, hur stor är då skillnaden mellan vad BNP avser att mäta och vad den mäter i praktiken. Den frågan har man försökt besvara i en OECD-studie 1).

Denna studie är av ett relativt begränsat intresse för vårt syfte, eftersom den bara räknar med sådant som definitionsmässigt ska ingå i BNP (man tar alltså inte hänsyn till den produktion som sker i hushållen, informell produktion, vissa olagliga aktiviteter osv). Den har en annan begränsning i att data insamlades 1970-76, och man pekar i studien på att den dolda ekonomin kan ha ökat kraftigt sedan dess, bl a genom en ökning av arbetslösa och illegal arbetskraft samt genom en ökad tillgång på billigare produkter från den dolda ekonomin.

Den dolda ekonomi som man vill fånga upp, och alltså endast delvis lyckas mäta, utgörs av icke redovisad laglig produktion, produktion av olagliga produkter och tjänster (som bidrar till BNP) samt dolda naturaförmåner (t ex oregistrerade naturaförmåner och stöld från arbetsplatser). Resultatet av studien är att den del av den dolda ekonomin som man inte fångar upp i BNP p g a mätproblem, utgör ca 3 % för de flesta OECD-länder. I sydeuropa är siffran förmodligen högre, p g a att andelen egna företagare och bönder är stor.

En internationell jämförelse

Tidskriften Business Week har gjort en sammanställning av den dolda ekonomin i olika länder, enligt bedömningar från ekonomer i resp land ²⁾. Definitionerna varierar givetvis mellan den amerikanska "Underground economy", den västtyska "Schattenwirtschaft", det franska "travail au noir", det italienska "economia sommersa" osv, men det kan ändå vara intressant att se vilka storleksordningar det rör sig om:

Italien har den mest omtalade oregistrerade sektorn i Västeuropa. Många småföretag - i vissa fall enskilda hushåll - som tillverkar handskar, skor, köksinredningar osv verkar inom denna sektor, som beräknas utgöra minst 25 % av BNP.

USA har en dold ekonomi, som beräknas ha växt ca två och en halv gånger så snabbt som den officiella under 1970-talet och uppgår till knappt 15 % av BNP. Ungefär 2/3 kommer från lagliga källor. Intressant att notera är att man tror att det faktum att betalningarna inom denna sektor i huvudsak sker med kontanter, motverkar utvecklingen mot ett kontantlöst samhälle.

Frankrike uppskattas ha oregistrerade aktiviteter som svarar mot 10-15 % av BNP.

Västtyskland beräknar sin oregistrerade verksamhet till 10 % av BNP. Man tror bl a att man "bara" har 1,4 milj arbetslösa i stället för officiellt registrerade 2 milj.

Japans oregistrerade aktiviteter motsvarar ca 15 % av BNP. Det är främst egna företagare och fria yrkesutövare som på detta sätt kan undgå skatt.

Sovjetunionens "andra ekonomi", som beräknas till ca 20 % av BNP, svarar för produktion, distribution och försäljning av vissa varor och tjänster som de officiella kanalerna inte klarar av.

Israels oregistrerade sektor uppskattas till 30 % av BNP. Viktiga orsaker är det relativt höga skattetrycket och den abnormt snabba inflationstakten.

Sydafrika har den största oregistrerade sektorn - hela 50 % av BNP. Förklaringen ligger främst i att miljontals svarta utför arbete som inte räknas in i statistiken - särskilt i s k "independent homelands".

Någon officiell uppgift om den svenska oregistrerade ekonomin har vi inte hittat. Men "Enligt en uppgift som cirkulerat i den svenska debatten uppgår den dolda monetära ekonomin i Sverige till 10 % av bruttonationalprodukten (BNP) eller ca 50 miljarder kronor" ³⁾.

Den oregistrerade sektorn i Sverige

Lars Ingelstam har delat in den oregistrerade sektorn i en vit (laglig), en svart (olaglig) och en mellanliggande grå ⁴⁾. Det är en fruktbar indelning för vårt syfte - att få till stånd diskussioner kring främst den "vita", "vitgrå" och "svartgrå" ekonomin. Ingelstam menar att vi i Sverige totalt sett lägger ner ungefär lika mycket tid på oregistrerade aktiviteter (inkl arbete i hemmet), som på registrerade:

	<u>Andel arbetstid</u>	<u>Andel värde</u>
Registrerat näringsliv	35-40 %	55-60 %
Offentliga tjänster	10-15 %	15-20 %
Vit oregistrerad sektor	50 %	20-25 %
Svart sektor	2-3 %	5 %

Den vita (lagliga) ekonomin omfattar sådant som hushållsarbete, barnavård i hemmet och obetalt/underbetalt arbete i ideella föreningar (konsumentföreningar, fackföreningar, egnahemsföreningar osv).

Den svarta (olagliga) ekonomin består av traditionell brottslighet (våld, stöld, bedrägerier osv), organiserad brottslighet (narkotikahandel, koppleri, häleri osv) samt ekonomisk brottslighet (olagliga affärer med "grå" och "svart" arbetskraft och varor, skattebrott osv).

Den vitgrå ekonomin är i huvudsak laglig och avser transaktioner av varor och tjänster, som sker utanför den registrerade ekonomin. Exempel är byte av varor och tjänster samt i viss utsträckning handel med begagnade varor.

Den svartgrå ekonomin utgörs av arbete som i och för sig är olagligt, men som inte entydigt strider mot det allmänna rättsmedvetandet, och som ibland innebär att arbete som annars inte skulle ha utförts blir det. Hit hör kvittolösa transaktioner när det gäller tillverkning, reparationer och handel.

Olika former av oregistrerade aktiviteter

Vi ska här ta upp några oregistrerade fenomen, som är av direkt betydelse för den etablerade konsumentkooperationens verksamhet. Företeelser som dels berör hur den registrerade marknaden, där vi ju verkar, kommer att utvecklas framöver, dels i vilken mån olika typer av kooperativa lösningar är tänkbara.

Gör-det-själ

Detta är en verksamhet som verkar öka i omfattning inom flera områden. Alvin Toffler menar t o m att man här kan skönja en strukturell förskjutning, så att många människor flyttar över en del av sin produktion från produktion för bytesmarknaden, till produktion i den informella sektorn eller "prosumentsektorn", som han kallar den. Han ställer också frågan: "Kan det vara så att den drivkraft, den motivation, som medförde expansionen i sektor B (den formella ekonomin; vår anm) numera kanaliseras till sektor A, till prosumention?"

Byte och begagnat

Byte och försäljning mellan privatpersoner, utanför detaljhandelsledet, är en marknad som kan tänkas öka. Gula Tidningen (där man gratis kan sätta in småannonser om köp och försäljning av varor och tjänster) är ett av uttrycken för detta.

Arbete och lön

Man kan fråga sig hur facket kommer att förhålla sig om oregistrerat (främst oavlönat) arbete ökar i omfattning i

samhället. Vilka typer av oregistrerade aktiviteter kommer facket att stödja resp bekämpa?

I vissa fall drabbas de fackliga organisationernas medlemmar genom minskade arbetstillfällen. I andra fall skulle ett oregistrerat arbete inte ha utförts om det varit registrerat, därför att det då skulle ha blivit för dyrt.

När man diskuterar lönefrågor får man hålla i minnet, att det även där finns en brokig flora av registrerade och oregistrerade löneförmåner/företagsuttag - från helt lagliga via grå till olagliga (inkl stölder).

Nya_kooperativ

Debatten och litteraturen om möjligheterna av kooperativa lösningar på olika problem har ökat på senare år. Man har bl a diskuterat att ersätta vissa funktioner som idag handhas av den offentliga sektorn, med någon form av kooperativ. I denna debatt har också varnande röster hörts. Man måste, menar dessa, säkerställa att inte de som är resurssvaga ställs utanför olika typer av kollektiva lösningar.

För den etablerade konsumentkooperationens del finns det också anledning att fundera över hur mycket det ligger i Ingelstams tänkta "tillbakablick" över 80-talet:

"... Insikten att åtminstone lika mycket arbete utförs utanför arbetsmarknaden som innanför den, att denna stora resurs nu är illa organiserad och att därför ofattbara mängder av fantasi, arbetslust och omtanke går förlorad - den insikten slog inte rot förrän en bit in på 1980-talet. Men då

kom den att ungefär samtidigt beröra tre områden, som är absolut centrala för hela befolkningen: vårdsektorn, livsmedelsförsörjningen och hyreshusboendet.

Alla tre ligger nära samhällsekonomin och välfärdens hjärtpunkt ... Kring decennieskiftet ökade matpriserna så att många vanliga familjer begränsade sin konsumtion till (eller under) gränsen för det hälsovådliga. Statliga ingrepp mot priserna hjälpte föga, och de blev dessutom allt besvärligare att administrera. De som kunde började köpa mat direkt från jordbrukare eller trädgårdsmästare. Allt fler slog sig samman om potatis- och grönsaksodling. Det stod snart klart att den dyrbara delen av livsmedelskedjan var distribution, förpackning och försäljning. Uppfinningsrikedomen blomstrade i fråga om metoder att gå runt dessa led. En stor mängd kooperativa företagsformer växte fram; en del inom Konsum eller LRF men de flesta utanför."

"Självkostnadskonsum", som haft framgång i Kanada, kan också innehålla oregistrerade inslag - om medlemmarna t ex bestämmer sig för att frivilligt och oavlönat delta i butiksarbetet. Idén bakom självkostnadskonsum (åtminstone som det utformats i Kanada) är ju att medlemmarna äger och driver en butik, som bara de själva får handla i - och då kan det ligga nära till hands att nedbringa kostnaderna genom att bidra med oavlönat arbete.

Frågan är vad som händer med helheten (t ex den totala varuförsörjningen i samhället) när man löser olika delproblem på olika sätt lokalt? Vilka är fördelarna? Vilka nya problem uppstår?

Den etablerade konsumentkooperationen och den oregistrerade sektorn

Som förhoppningsvis har framgått vid det här laget, är vissa typer av oregistrerade aktiviteter både lagliga och önskvärda och bidrar till att främja de inblandades hushållning.

Om man ser oregistrerade aktiviteter i ett samhällsperspektiv, kan man ställa sig (minst) två frågor:

- Är förekomsten/ökningen av oregistrerade aktiviteter den säkerhetsventil, som gör att systemet inte brakar ihop?
- I vilken mån utgör dessa aktiviteter ett hot mot, och en urholkning av det nuvarande samhällssystemet - hur mycket "tål" systemet?

För den etablerade konsumentkooperationens del kan man fråga hur mycket den "tål" av oregistrerade aktiviteter i samhället. Hur ska en stor, etablerad, byråkratisk, "ärlig" organisation klara att dels anpassa sig till ändrade marknadsförutsättningar av denna typ, dels dra till sig medlemmar, som vill engagera sig i verksamheten.

När det gäller marknadsanpassning och påverkan har vi även börjat bevittna att nya distributionskanaler dyker upp, utomlands men även i Sverige, utanför den "traditionella" detaljhandeln. Det mesta är förmodligen registrerad handel varför vi inte går närmare in på det här - men en del är säkert oregistrerat. Anställnings- och lönevillkor för olika typer av företag hör också till denna bild.

Beträffande medlemskap och föreningsliv kan det ligga nära till hands för en stor organisation att försöka organisationsanpassa medlemmarna, snarare än att medlemsanpassa organisationen. Att anta utmaningen att försöka göra det senare är dock en nödvändighet, om man menar allvar med att man vill engagera medlemmarna i verksamheten, och ha ett aktivt medlemsliv.

Till sist: Vi skulle gärna vilja få synpunkter från olika håll på den oregistrerade sektorn och kooperativ verksamhet - främst konsumentkooperativ. Vilka möjligheter och vilka hot ligger för konsumentkooperationens del i den oregistrerade sektorn? Hur ska möjligheterna tillvaratas och hoten tacklas?

Kan vi idag se några tecken i skyn inom de kooperativa organisationernas resp verksamhetsområden?

Noter

- 1) OECD Occasional Studies, "The Hidden Economy and the National Accounts", Paris, Juni 1982.
- 2) Business Week, "The Underground Economy's Hidden Force", 5 april 1982
- 3) Hans Garke: "Den dolda ekonomin; skattefusket motsvarar försvarsbudgeten", Välfärdsbulletinen 1/82, SCB
- 4) Lars Ingelstam: "Arbetets värde och tidens bruk", Liber 1980
- 5) Alvin Toffler: "Tredje vågen", Esselte Herzogs, Nacka 1982

John Skår

KOOPERATIV UTVECKLING OCH DESS FÖRUTSÄTTNINGAR

Vad är Kooperation, vad är kooperativ utveckling och vad är grundläggande förutsättningar för sådan utveckling? John Skår går in på grundfrågor i sitt bidrag och ställer mot den bakgrunden utmanande krav på modellutveckling och forskningsinsatser. Egentligen, säger John, är det fråga om att skapa en inlärningsprocess om samverkan och Kooperation i samhället.

John har bl a varit expert i Kooperationsutredningen och gjort delbetänkandet om "Det kooperativa företaget och dess särart" (SOU 1981:54). Han finns på företagsekonomiska institutionen i Stockholm.

Inledning

Under de senaste fem åren har det i Sverige gjorts mer än någonsin tidigare, för att vinna insikt i kooperativa frågor. Kooperationsutredningens tillkomst kommer säkert att betraktas som den viktigaste händelsen. Tack vare kooperationsutredningen har Kooperationen blivit dokumenterad, och efter initiativ från utredningen har en rad kooperativa frågor blivit belysta från olika vetenskapliga utgångspunkter. Från kooperationsutredningens olika betänkanden finns det sannolikt en betydande inlärningseffekt, t ex genom remissarbetet, men även olika ringverkningar, t ex vid universitet och högskolor ¹⁾. Allt detta har betydelse för den kooperativa utvecklingen i den meningen att det även utanför de kooperativa organisationerna finns en viss kompetens, vad gäller allmänna kooperativa frågeställningar.

Genom den kunskap som nu finns, är det såvitt jag kan se, för första gången möjligt att äntligen överblicka det kooperativa fältet, politiskt och vetenskapligt. Det är vidare möjligt att börja dra vissa slutsatser om kooperativ utveckling och dess förutsättningar. Det är detta jag ska försöka ägna mig åt i denna artikel. Jag kommer att försöka sätta in frågan om kooperativ utveckling i ett längre och mer omfattande perspektiv än vad som är vanligt. Jag tror att de slutsatser jag kommit fram till motiverar denna ansats.

Vad är Kooperation?

Med Kooperation menas i regel frivillig ekonomisk samverkan mellan individer för ett givet syfte, som dock kan formuleras ganska allmänt. Kooperation anses föreligga när vissa villkor uppfylls samtidigt. Dessa villkor kan avse ändamålen med samverkan, formerna, eller konsekvenserna av sam-

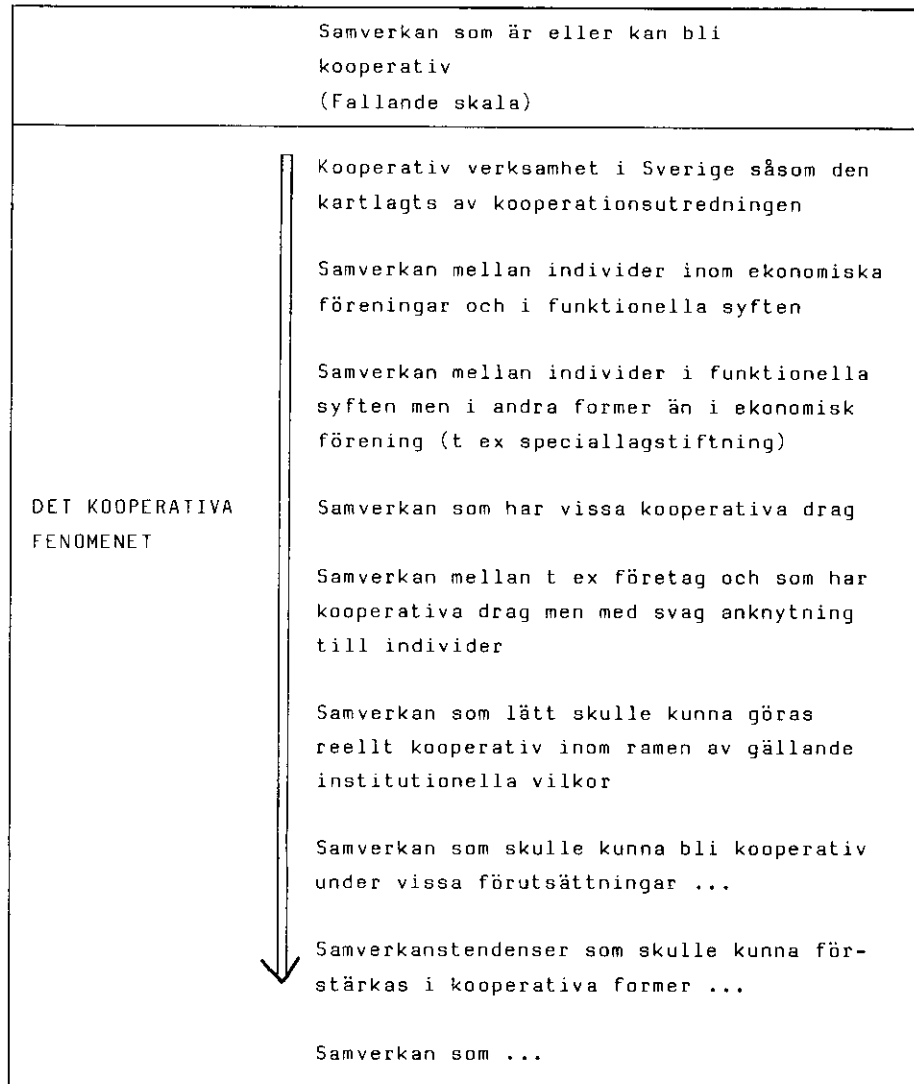
verkan. Av tradition betraktas de kooperativa grundsatserna som villkor. Det finns dock skäl att betrakta dessa grundsatser som främst ideologiska, ja, nästan politiska. Villkor för vad som är att betrakta som Kooperation, finns i lagstiftningen. De juridiska villkoren som utvecklats, har givetvis en fundamental betydelse för vad som får räknas som kooperativt. En tredje typ av villkor kan sägas uppstå ur praktiska anpassningssituationer. Således finns det en tendens att betrakta vissa företag som "kooperativa" vad gäller intentionerna, när de anställda äger en närmare specificerad del av företaget, f n 50 %. Med utgångspunkt i dessa villkor, som härrör ur skilda sammanhang, kan man identifiera "kooperationen i samhället". I och med att villkoren är tolkningsbara, måste man givetvis komma fram till att "näringslivet är i varierande grad kooperativt".

Kooperationsutredningen valde att kartlägga den befintliga Kooperationen och fann att denna svarade för 5 % av sysselsättningen och BNP ²⁾. I den befintliga Kooperationen ingår självfallet konsumentkooperationen och producentkooperationen, som tillsammans har en sådan tyngd att vidare funderingar över vad som menas med Kooperation kan te sig onödiga. Emellertid fann utredningen det nödvändigt att mera precist definiera bostadskooperation. Med bostadskooperation menas således "i allmänhet de bostadsrättsföreningar som är anslutna till någon av de två rikskooperativa organisationerna" och ibland räknas även s k övriga bostadsrättsföreningar, vilka omfattar ca 30 % av samtliga bostadsrättslägenheter, till bostadskooperationen ³⁾. Här drar man alltså en gräns mellan Kooperation och icke-Kooperation, även om samverkan i fråga faller under samma lagstiftning. Om man därför i stället skulle kartlägga "kooperationen i Sverige", med utgångspunkt i lagstiftningen, så skulle man med säkerhet komma fram till andra mått vad gäller sysselsättning och andel av BNP.

Av detta kan man alltså konstatera att det i Sverige inte finns någon allmänt vedertagen definition av Kooperation. Detta är i vardagslag kanske inget hinder för att diskutera kooperativa frågor. Sätter man dessa frågor i ett utvecklingsperspektiv ställer sig saken något annorlunda. Då uppstår frågan om vad som ska utvecklas, den befintliga Kooperationen eller Kooperation i allmänhet som ekonomisk organisationsform? Vad gäller det senare, har det visats vilka specifika särdrag som karakteriserar denna organisationsform, och i vilka hänseenden den skiljer sig från andra ⁴⁾. Dessa särdrag ger anledning till en nyansering mellan det kooperativa fenomenet, å ena sidan, och vilka olika former av samverkan man kan finna i ett samhälle, å andra sidan. Denna nyansering har viss betydelse för vad som kan utgöra strategier för kooperativ utveckling.

Utrymmet för samverkan mellan individer, grupper, företag, och organisationer är mycket stort i Sverige. Säkert har minst halva befolkningen någon anknytning till samverkan med ekonomiska konsekvenser ⁵⁾. Många människor har dessutom en multipel anknytning ⁶⁾. Samverkan mellan individer, som har likartade funktionella behov, anses utgöra grunden för kooperativ verksamhet ⁷⁾. Om man väljer att anta att sådan Kooperation också är "mest kooperativ" kan man fråga vilken eller vilka delar av näringslivet i vid mening, som kommer "närmast". En kooperativ skala - som här endast ska ses som ett exempel - kan då ställas upp, som i figur 1 på nästa sida.

Figur 1: Den kooperativa skalan

Med ledning av den kooperativa skalan i figur 1 kan man ställa en rad frågor, som gör det möjligt att påvisa gränser för vad Kooperation får vara. En sådan fråga är följande: Vad skulle behöva göras för att den samverkan som har vissa kooperativa drag, men som inte räknats som Kooperation av Kooperationsutredningen, skulle kunna bli "riktigt kooperativ"? Åkerinäringen är här ett näraliggande exempel. I utvecklingen av en sådan fråga skulle genast nya frågor uppstå, som t ex vilken modell som skulle användas för en sådan kooperativ utveckling. Det är mycket möjligt att denna modell kan överföras från den befintliga Kooperationen - i varje fall i vissa fall. En sådan utveckling skulle förmodligen inte uppfattas som kontroversiell.

Om man däremot utgick från följande antagande, skulle situationen bli en annan. Antag att eftersom den befintliga Kooperationen som kartlagts av Kooperationsutredningen "är mest kooperativ", så bör kooperativ utveckling inom t ex verkstadsområdet eller vårdområdet ske utifrån de kooperativa organisationer som finns. Om detta gjordes till ett program för KF eller LRF, skulle dessa organisationer sannolikt genast beskyllas för kooperativ imperialism, och anklagas för verksamhetsfrämmande verksamhet. Kooperationen i Sverige får inte - eller kan inte - själv och för egen del, ha målsättningar om en sådan kooperativ utveckling. I det här fallet är uppfattningar om vad Kooperation är och bör vara, helt avgörande för vad Kooperation får vara.

Kooperativ utveckling är naturligtvis en politisk fråga som måste ses i ett vidare perspektiv. I den samhällsvetenskapliga utvecklingen har postulerats två grundläggande orienteringar för organisationsutvecklingen i samhället, nämligen den kollektiva orienteringen och den individuella. Dessa står mot varandra som poler ⁸⁾. Kooperationen har egenskaper från båda dessa orienteringar. Kooperation inne-

bär därför ett ständigt balanserande för att bibehålla särdragen och för att inte bli absorberad av den ena eller andra av dessa polära orienteringar, samtidigt som den funktionella uppgiften ska utföras, ofta i konkurrens med företag som har sin klara förankring i någon av de nämnda orienteringarna.

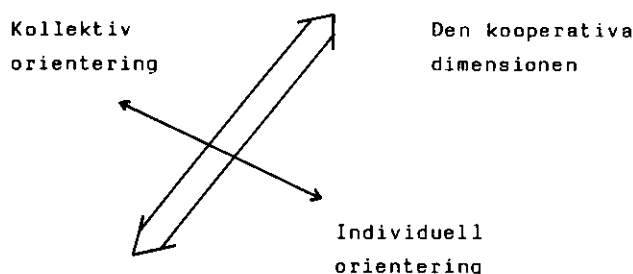
Element av Kooperation kan ingå i ett samhälle som domineras av den kollektiva orienteringen, såväl som när den individuella orienteringen dominerar. Kooperation har då emellertid inte samma betydelse och innebörd. I det renodlade kollektiva fallet får Kooperation anses vara ett övergripande sätt att integrera individen i ett lämpligt organisatoriskt sammanhang. Detta sammanhang kan i sin tur vara underordnat en kollektiv rationalitet som är mer eller mindre oberoende av individerna. Det finns en rad exempel på sådan Kooperation.

I det renodlade individuella fallet kan Kooperation - samhällsvetenskapligt sett - anses vara ett medel för individen utifrån individuell rationalitet. Kooperation engagerar då individen endast så länge, som denna organisationsform "lönar sig" bättre för individen än någon annan organisationsform.

Det är ganska klart att vi med Kooperation menar en samverkan, som skiljer sig från den som förekommer i det ena eller det andra av extremfallen ovan. Kooperation har därmed andra egenskaper, som inte framkommer genom att man ser den som en linjär kombination mellan de nämnda orienteringarna. Frågan är vilka dessa egenskaper är, varifrån de kommer och hur de kan upprätthållas och utvecklas. I ett utvecklingsperspektiv, som ju alltid innebär att tiden kommer in som en faktor, är dessa egenskaper naturligtvis av allra största betydelse. En anledning till att de koopera-

tiva utvecklingsfaktorerna inte uppmärksammas särskilt mycket, kan vara att den traditionella kooperativa modellen, som formats över och kring de kooperativa grundsatserna, är statisk till sin natur. Den talar om ett kooperativt tillstånd som antas existera när vissa villkor är uppfyllda, dvs att den kooperativa verksamheten utformats enligt de kooperativa grundsatserna. I debatten om vad som är Kooperation, kan detta sätt att diskutera Kooperation placeras utefter linjen mellan den kollektiva och den individuella orienteringen i figur 2. Många anser att de kooperativa grundsatserna dels ger en beskrivning av vad som menas med Kooperation, dels en föreskrivning av vad som bör menas med Kooperation. De kooperativa grundsatserna har vissa förtjänster som jag ska återkomma till. Problemet med att uppfatta Kooperation som ett tillstånd - enligt grundsatserna - är att man bortser från, eller underskattar de kooperativa processerna och deras funktion. Jag vill påstå att de dynamiska aspekterna vid Kooperation har försummats, och detta utgör ett allvarligt hinder för förståelsen av Kooperation och för kooperativ utveckling.

Figur 2: Den kooperativa dimensionen

Med denna diskussion vill jag ha sagt att det för närvarande - och trots allt utredande - inte är möjligt att utan vidare fastslå vad som menas med Kooperation. En slutsats är att kooperationsbegreppet måste inrymma olika former för samverkan och en ganska stor flexibilitet, som i sin tur tar hänsyn till den kooperativa dynamiken. Som ett arbetsbegrepp i samband med kooperativ utveckling, och vid diskussion av förutsättningarna för en sådan utveckling, kan man kanske använda begreppet det kooperativa fenomenet.

Kooperativ utveckling

Kooperativ utveckling kan relateras till medlemmarna, de kooperativa företagen (föreningarna inklusive industribolag o dyl), och samhället (t ex näringspolitiken). Kooperativ utveckling innebär förändringar i kvantitativa och kvalitativa avseenden. Vilka dessa är, eller bör vara, har ännu inte fastlagts och detta är givetvis en konsekvens av att själva kooperationsbegreppet är något flytande. Det finns ett starkt behov för konkretisering av begreppet kooperativ utveckling. En sådan konkretisering har betydelse för ställningstaganden och utvärdering av kooperativ verksamhet på medlemsnivån, företags- och samhällsnivåerna. Det saknas idag t ex kriterier för vad som är "bra" kooperativ utveckling. En utgångspunkt förefaller vara operationalisering av variabler i en sådan matris som figur 3 visar. Denna matris bygger på den kooperativa modell som presenterats i betänkandet Kooperativa företag (SOU 1981:54).

Figur 3: Kooperativ utvecklingsmatris

	Medlemmarna	Företagen	Samhället
Det organisatoriska sambandet (styrning, inflytande, behovsbestämning, mål, kontroll)			
Det stationära sambandet (struktur, teknisk utveckling och anpassning, kapitalanvändning)			
Det funktionella sambandet (produktion, kostnader, produktivitet, förmågan att tillgodose behoven hos medlemmar och andra)			

Mycket arbete fordras för att definiera relevanta variabler som kan mätas.

Det vanliga sättet att uttrycka kooperativ utveckling, är att ange detta i sådana storheter som antal medlemmar, antal föreningar inom ett givet område, omsättning, o dyl, vilka alla främst är relaterade till företagsnivån. Med dessa storheter kan kooperationens utveckling i Sverige ganska väl beskrivas. Under den del som gått av detta århundrade kan den kooperativa utvecklingen, avgränsat på detta sätt, delas in i tre huvudfaser som infaller litet

olika i tiden för olika delar av den befintliga kooperatio-
nen. Dessa faser är:

- a) en period med tillväxt i antal medlemmar, före-
ningar, omsättning (i reala termer)
- b) en stabiliseringsperiod
- c) en period karakteriserad av koncentration, kon-
solidering, och i vissa fall stagnation.

I det material som publicerats av kooperationsutredningen, finns de data som behövs för att analysera utvecklingen ge-
nom de tre faserna. För producentkooperationen speglar gi-
vetvis denna utveckling övergången från ett agrarsamhälle
till ett industriellt och post-industriellt samhälle. Denna
utveckling gav i sin tur naturliga förutsättningar för kon-
sumentkooperationens utveckling genom den ändrade arbets-
fördelningen i samhället, den minskande genomsnittliga hus-
hållsstorleken, urbaniseringen och den ökade köpkraften.
Mätt i hushållens utgiftsandelar har emellertid konsument-
kooperationen inte utvecklats under senare år. Bostadskoo-
perationen utgör ett undantag eftersom den befinner sig i
en ny expansionsfas. Den situation som den befintliga koo-
perationen befinner sig i, kan knappast sägas uppvisa de
kännetecken man förbinder med stark tillväxt i den typ av
utvecklingsvariabler som nämndes ovan. Detta kan bero på
att förutsättningarna för en kooperativ utveckling saknas
hos medlemmarna, i de kooperativa företagen, eller i sam-
hället. Därmed kommer frågan upp igen om vad kooperativ ut-
veckling innebär och om bestämningsfaktorerna för denna ut-
veckling.

Vad innebär kooperativ utveckling för människor i den dag-
liga tillvaron, dvs inom det område inom vilket människorna

själva planerar och verkställer? På vilka sätt kan kooperation förbättra denna tillvaro? Det är naturligtvis i uppfattningarna om hur människornas situation - och därmed samhället - kan förbättras, som brytningen mellan de nämnda orienteringarna, den kollektiva och den individuella, uppstår. Förutsättningarna för den kooperativa utvecklingen har i huvudsak bestämts genom en dialektisk process där dessa polära orienteringar varit aktörer. Det är min uppfattning, att om man i debatten om samhällsutvecklingen från sekelskiftet ständigt ställt frågan om "hur kooperation kan förbättra", så hade det funnits stora chanser att kooperationen nu erkänts som ett allmänt alternativ för utveckling. Nu finns det ingen anledning att anklaga politiker och andra, för att det kooperativa alternativet tidigare inte framförts tillräckligt starkt. Konsekvensen är dock, att frågan om kooperativ utveckling uppfattas som en fråga om förbättring för vissa grupper, nämligen de som är knutna till och har nytta av den befintliga kooperationen.

Frågan om kooperativ utveckling - på individnivån och på samhällsnivån (här egentligen den politiska nivån) - kan också ses som en fråga om hur den kooperativa processen utformas. Förväntningar bryts t ex ständigt om uppfattningar om möjligheter, erfarenheter, osv. Dessa kognitiva processer är sannolikt olika för människorna i deras dagliga tillvaro, ledare och förtroendepersoner inom och utanför den befintliga kooperationen, politiker, osv. Om uppfattningar och förväntningar rörande kooperativ verksamhet i allmänhet delades på ett realistiskt sätt av väsentliga delar av alla dessa kategorier (dvs gemensamma, skulle man kunna tala om en kooperativ mentalitet. Det är möjligt att det finns en sådan latent, ökande kooperativ mentalitet, som för att kunna omsättas i praktiska realiteter dock fordrar en betydande kunskapsutveckling både inom och utanför kooperationen. (Jfr, figur 3 ovan och det innehåll som ännu saknas i matrisen.)

Om man nu emellertid förenklar frågan om kooperativ utveckling till en fråga som i huvudsak rör företagsnivån, finns det i huvudsak tre vägar för kooperativ utveckling. Kooperativ utveckling skulle då - om man tar figur 1 som utgångspunkt - kunna innebära en målsättning om ett mer kooperativt näringsliv. Medlen vore här antingen nya kooperativa normer och modeller för delar av näringslivet (inklusive delar av den offentliga sektorn), eller överföring av organisationsmodeller från kooperativ praxis. En sådan kooperativ utveckling skulle kunna betecknas expansiv. En annan mer begränsad målsättning vore att den befintliga Kooperationen blev mer kooperativ, t ex genom en ännu starkare samverkan i de kooperativa företagens inre arbete och styrning. Den tredje vägen vore kooperativ företagsbildning kring nya funktionella behov (t ex arbetskooperativ som bildas av arbetslösa) och kvantitativ tillväxt för den befintliga Kooperationen. En expansiv utveckling är naturligtvis både kvalitativ och kvantitativ.

Ingen av dessa utvecklingsvägar kan betraktas som "öppna", i den meningen att det finns en kooperativ mentalitet, mål och medel uttryckta i program, osv. Förutsättningarna för en kooperativ utveckling är svaga även för en utveckling i de enkla termer som här har diskuterats. Detta förefaller gälla på kort och lång sikt. Ändå förefaller det vara så att det åtminstone intuitivt för många finns en kooperativ potential, dvs en uppfattning om att en expansiv kooperativ utveckling skulle ge fördelar ⁹⁾. Om man nu, å ena sidan, på goda grunder kan konstatera att förutsättningarna för en kooperativ utveckling inte är särskilt gynnsamma, samtidigt med att man, å andra sidan, upplever ett sökande efter kooperativ-liknande organisationsformer, bör givetvis slutsatsen vara att man åtminstone bör undersöka hur den kooperativa processen påverkas och på vilket sätt förutsättningar kan skapas ¹⁰⁾.

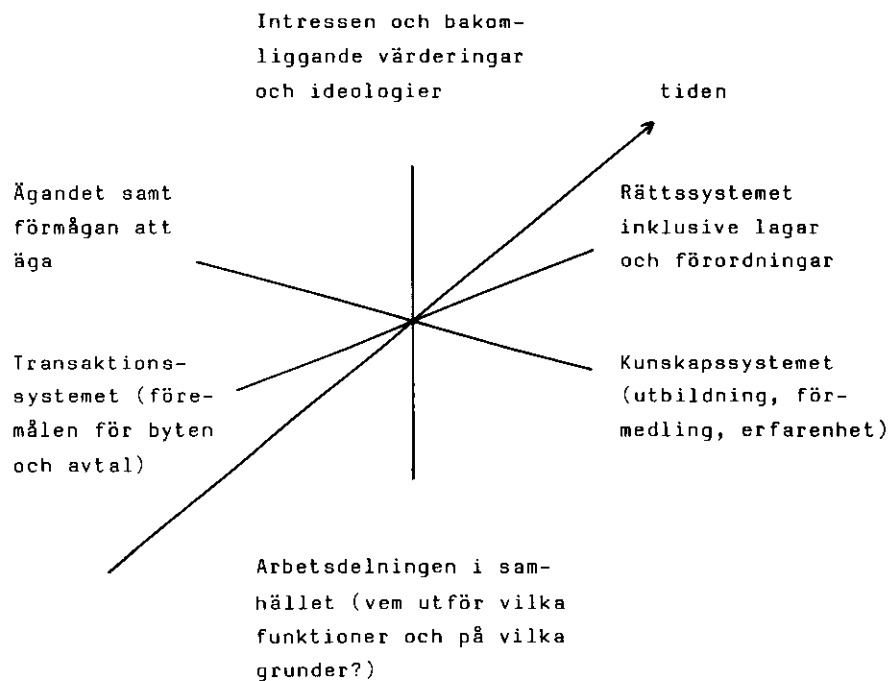
Om grundläggande förutsättningar

En kooperativ utveckling kan givetvis endast ske inom ramen för den samhällsutveckling som kommer till stånd, och förutsättningarna för den förre kommer i hög grad till inom den senare. Att beskriva de bestämmande faktorerna för den samhällsutveckling som skapar förutsättningar för den kooperativa utvecklingen, skulle fordra ett mycket större utrymme än vad som här bjuds, och målsättningen är därför begränsad till att antyda några fundamentala faktorer och samband. I figur 4 finns sex sådana institutionella faktorer. Jag menar att det är möjligt att till varje tid - som nu 1982 - beskriva dessa grupper av faktorer och deras inbördes samband på ett mycket konkret sätt, och även säga vilken betydelse de tillsammans har för den befintliga Kooperationen och en kooperativ utveckling. Mycket mera kraft i slutsatserna fås om undersökningen av dessa institutionella faktorer även sker retroaktivt, t ex tillbaka till år 1900. Jag tror att det är först i ett mycket långt perspektiv som man blir varse de fundamentala utvecklingsfaktorerna, vad gäller Kooperation i samhället.

En första tes är således att det över tiden, genom utformning av och påverkan mellan de faktorer som ingår i figur 4, vuxit fram ett institutionellt system, som till sin struktur blivit mycket fast för att inte säga låst. Det har i hög grad varit föreningen av både individuella och kollektiva intressen som varit pådrivande. Fördelnings- och säkerhetsmotiv har sannolikt varit avgörande för utformningen av allehanda institutionella regler kring transaktionerna i samhället (inom den privata såväl som den offentliga sektorn). Byten av arbetskraft mot vederlag i pengar sker i regel genom reglerade avtal och anställningsförhållanden. Det svenska folket har under detta århundrade blivit ett folk av anställda. Kring anställningsinstitu-

tionen har så gott som hela det sociala försäkringssystemet, pensionerna, stora delar av beskattningen osv byggts upp. Att folk har ett bra arbete, ja, ett arbete överhuvudtaget, har mer och mer kommit att anses som en rättighet, och det är givetvis bra. Frågan kan emellertid ställas om det i detta system är möjligt att som arbetskooperatör införlivas i systemet. En "renodlad" arbetskooperatör kan knappast betraktas som anställd. Om en arbetskooperatör icke är anställd, torde han institutionellt sett bli behandlad som egen företagare och endast i andra hand - om överhuvudtaget - som kooperatör!

Figur 4 Institutionella faktorer (Utvecklat från SOU 1981:54 figur 13)

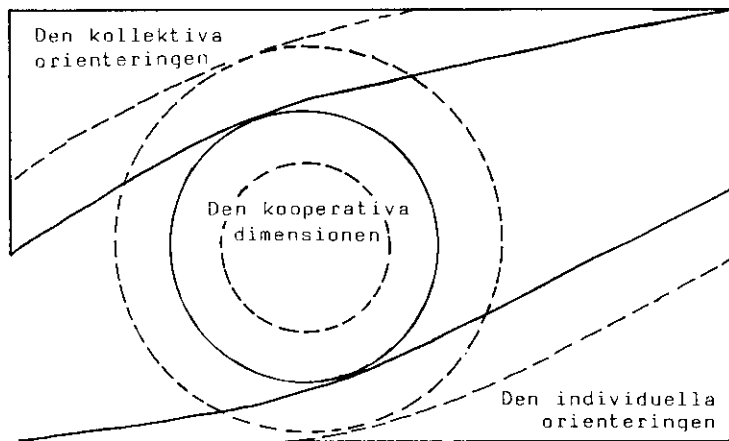

I det åttioåriga tidsperspektiv som här valts, kan man även notera starka samband mellan den ekonomiska tillväxten och koncentrationen i ägandet. För ägandets bevarande fordras givetvis en stark kontraktsinstitution, för att bland annat kunna avgränsa transaktioner och risker, samt för att fördela de ekonomiska resultaten. Inom rättssystemet utvecklades därför följdriktigt aktiebolagsformen, som var skräddarsydd för ägarintresset och blev det senare för anställningsintresset och även för den ekonomiska politiken.

Ur detta sammanhang kan man härleda en andra tes, nämligen att samhällsutvecklingen under denna period i ständigt starkare grad karakteriseras av en anonymisering och atomisering av de ekonomiska transaktionerna, som därmed dragits bort från det sociala blickfältet. I det ekonomiska livet har den individuella orienteringen kommit att få det reella inflytandet. Därmed har även den kollektiva orienteringens engagemang kommit att öka, vilket uttryckts på många olika sätt under de senaste 10 åren. En fråga man kan ställa sig är om denna dialektiska process mellan den individuella och den kollektiva orienteringen, som under stora delar av detta århundrade varit utomordentligt fruktbar och skapat många fruktbara lösningar på samhällsproblem av stor betydelse, är i färd med att övergå i en ny situation. Denna nya situation skulle kunna ses som i figur 5 (nästa sida). De tidigare så fundamentala orienteringarna arbetar inte längre lika mycket "mot varandra" utan vid sidan av varandra. Om det skulle förhålla sig så i verkligheten, vilket är utomordentligt svårt att fastslå, finns det ett icke-utfyllt utrymme i samhällsutvecklingen som skulle fyllas med den kooperativa dimensionen. I ett sådant perspektiv framkommer än mer betydelsen av ett flexibelt kooperationsbegrepp. Det kan förefalla som om introduktionen av denna kooperativa dimension är en utopi. Faktum är att det genom forskning kan visas, att det finns ett rationellt utrymme för ny Kooperation

och det är de grundläggande förutsättningarna för den som inte ingår i någon nämnvärd utsträckning i det institutionella system som figur 4 antyder.

Figur 5: Den kooperativa dimensionen

"Verkligheten"

Från figur 4, de institutionella faktorerna, kan ytterligare några samband antydast. Ett sådant finns mellan intressen och arbetsdelningen. I den funktionella arbetsdelningen har det nya utrymmet - sociala tjänster, utbildning, administration, och olika former för offentlig produktion och infrastruktur - i huvudsak fyllts av den offentliga sektorns tillväxt. Denna kan t ex mätas i antalet

anställda, som uppgår till ca 1,5 miljon. Till stor del har denna tillväxt haft den kollektiva orienteringen som pådrivande kraft, men man ska heller inte bortse från den starka traditionen i uppfattningen om vad som "ska vara" privat och offentlig verksamhet.

Ett annat samband mellan arbetsdelningen och kunskapssystemet är mer komplicerat, men har en kanske ännu större betydelse ur kooperativ synvinkel. Det offentliga utbildningssystemet har två väsentliga avnämare för sin "produktion", nämligen företagen och den offentliga sektorn. I utbildningens uppbyggnad och organisation, finns två väsentliga intressenter, nämligen grupperna företag/företagsledare och arbetarrörelsen. Både företagen och den offentliga sektorn har en i regel tämligen starkt hierarkisk uppbyggnad (vertikal). Kooperativ verksamhet kännetecknas däremot av en horisontell struktur enligt egalitetsprincipen ¹¹). Det formella utbildningssystemets utbyggnad och utformning har emellertid skett enligt traditioner och principer, som i huvudsak är lämpliga för hierarkiskt uppbyggda samhällen och organisationer. Det vore annars naturligt att den "horisontella pedagogiken" från t ex de folkrörelseförankrade studieförbunden utnyttjats i både kunskapsförmedling och -utveckling. Till detta förhållande kan därför knytas en tredje tes, nämligen att samverkan och därmed den sociala grunden för Kooperation aldrig släppts in i utbildningssystemet: bildningsidealen har inte haft någon anknytning till sådana sociala företeelser som till sin natur uttrycker och förutsätter samverkan och Kooperation, utan har sina rötter antingen i den individuella eller den kollektiva orienteringen, vilka i detta avseende torde vara lika mycket auktoritära. Om detta skulle vara det verkliga förhållandet, måste man konstatera att det saknas ytterligare en fundamental förutsättning för kooperativ utveckling.

Givetvis kan en rad andra samband, mer eller mindre komplicerade, tas fram ur det system som domineras av faktorerna i figur 4. Detta fordrar dock mycket mer utrymme. De samband och förhållanden som sammanfattats i teserna ovan, visar väl betydelsen av dessa resonemang.

Kooperativ utveckling - en fråga om organisation?

Mot den bakgrund som utvecklades ovan, i diskussionen kring fundamentala förutsättningar för kooperativ utveckling, kan framföras två intressanta men samtidigt något ödesdigra hypoteser. Dessa hypoteser erkänner i grunden inte den kooperativa dimensionen, utan ser samhällsutvecklingen i termer av den dialektiska process som ovan nämndes. Med den individuella och den kollektiva orienteringen som dominerande inslag i denna process, bestäms även den kooperativa utvecklingen därigenom.

Enligt den första av dessa hypoteser, som lämpligen betecknas som absorberingshypotesen, påverkas Kooperationen som ekonomisk verksamhet av en allt starkare kollektiv orientering. Kooperationen blir ett medel för den politiska makten. Den instrumentella attityd till Kooperationen som detta medför, kan observeras lite varstans. Många anser att fenomenet är påtagligt i öststaterna. Det finns dokumenterat i fallet med Polen ¹²⁾. Andra observationer tyder på att detta skett i en del utvecklingsländer, t ex i Egypten och länder i Afrika ¹³⁾. I Afrikas fransktalande länder har sådan "kooperation" en klart negativ klang. I stället talar man om "den nya organisationen". Forskarröster i Norge hävdar att absorberingshypotesen har stor relevans för den norska lantbrukskooperationen ¹⁴⁾.

Den andra hypotesen, elimineringshypotesen, tolkas på följande sätt: Konkurrensen med icke-kooperativa företag, dvs

privata eller offentligt ägda, i en marknadsekonomi, driver de kooperativa särdragen ur de kooperativa företagen så att dessa för att överleva också blir icke-kooperativa till sin struktur och vad gäller styrning. En del anser att detta är vad som hänt med konsumentkooperationen i Belgien och i Väst-Tyskland. Man kan fråga sig om inte den tendens som finns i svensk kooperation att skilja viss verksamhet från de kooperativa föreningarna och att i stället placera denna i så kallade industribolag, är ett klart uttryck för detta. En alternativ tolkning är dock, att den kooperativa modell som kooperationen kan utnyttja är funktionellt och juridiskt sett otillräcklig. Elimineringshypotesen innebär alltså att de kooperativa företagens särdrag försvinner genom att den individuella orienteringen tar över inifrån.

Ett grundläggande antagande för dessa hypoteser är att de utgår från givna eller deterministiskt styrda förutsättningar vad gäller kooperation. Hypoteserna ska dock inte uppfattas som prediktioner, men så att om "inget händer" så kan det mycket väl hända att hypoteserna på sikt blir verklighet även i Sverige.

Om det nu dels finns önskemål, dels rationella skäl för att detta inte ska inträffa, bör rimligen frågan om kooperativ utveckling ses som en fråga om organisation. Två utvecklingsstrategier som kompletterar varandra, kan skönjas. Den ena bör gå ut på att i det komplicerade systemet av institutionella bestämningsfaktorer, som diskuterades ovan i anknytning till figur 4, utforma och introducera de förutsättningar för kooperation som på rationella grunder kan försvaras. En ny syn på själva anställningsförhållandet är till exempel en förutsättning för att arbetskooperativ ska kunna utvecklas. En ny syn på ägandet måste likaså komma till stånd, om en effektiv kooperativ modell ska kunna utvecklas. Likaledes behövs en ny syn på den funktionella arbetsdelningen - vad bör t ex produceras av offentligt ägda företag?

Den andra organisatoriska huvuduppgiften är att utveckla, pröva och introducera en ny kooperativ modell. Denna modell måste bl a ha den egenskapen, att den klarar av det kooperativa företagets kapitalförsörjning. Mot påståendet att det skulle behövas en ny kooperativ modell, kan kanske göras den invändningen att de "kooperativa grundsatserna" är tillräckliga som grund för kooperativ organisation. I stället för en ny kooperativ modell vore det bättre att skapa lämpliga förutsättningar. En ny modell behöver dock på inget sätt frångå de kooperativa grundsatserna. I själva verket är det ej heller så att det i nuläget finns en kooperativ modell som utformats just över grundsatserna. Diskussionen i inledningsstycket visade just att det finns ett flertal kooperativa modeller, som har mer eller mindre stark anknytning till de så kallade grundsatserna. Med ny kooperativ modell menas därför "en lämplig organisationsform, byggd över principerna om likhet och samverkan, och som kan vara bärare av aktiviteter som det är önskvärt att kooperativ ska kunna bära". Utvecklingen av en sådan modell, som samtidigt ska kunna uppfylla flexibilitetskravet, måste förses med en hel del egenskaper som inte kan härledas från de nämnda grundsatserna.

De kooperativa grundsatserna - på sätt och vis geniala

De kooperativa grundsatserna har framkommit ur praktiska situationer och erfarenhet, men är dock ej att betrakta som praktiska anvisningar på Kooperation, utan som ideologiska. I dessa grundsatser är det lätt att påvisa drag från både den individuella och den kollektiva orienteringen, men också drag som uttrycker ett avståndstagande för drag inom dessa.

I ett hänseende förefaller det som om de praktiska kooperatörerna hittade lösningar på problem, som har upptagit ekonomer och andra samhällsvetare samt politiker i mycket lång

tid och fortfarande gör det. Det gäller naturligtvis frågan om mervärdet och dess fördelning ¹⁵⁾. Just i fördelningsfrågan förefaller det som om de kooperativa grundsatserna som organisationsprincip är i det närmaste geniala och dessutom moderna.

Problemet med dessa grundsatser som organisationsprincip, är bristen på flexibilitet. Detta gäller framför allt resursanskaffningssidan men även kapitalanvändningen, eftersom grundsatserna tycks ha blockerat en effektiv styrning av kapitalanvändningen. Styrning av kapitalanvändningen måste självfallet underordnas ändamålen med den kooperativa verksamheten och inte kapitalinsatserna som sådana. Detta utesluter en direkt användning av kriterier från t ex privata företag. I praktiken är det dock sådana kriterier och metoder, som kommer till användning. Förslagen från kooperationsutredningen bör ses som ett steg i riktningen att förbättra kapitalanskaffningen. Det vore orealistiskt att anta, att de egentliga och grundläggande problemen som kan tillskrivas den kooperativa organisationsformen såsom den är definierad i rättssystemet, kan få en lösning genom utredningens förslag. Därför behövs, som ovan nämnts, en ny kooperativ modell ¹⁶⁾.

Avslutande synpunkter - en utmaning

En ny kooperativ modell måste vara flexibel. Det har ovan antytts att ett flexibilitetskrav är att modellen ska klara kapitalanskaffningen på ett effektivt sätt. I praktiken innebär detta bl a att den kooperativa modellen måste integreras med kapitalmarknaden så att naturliga övergångar är möjliga. Ännu viktigare är kanske att den kooperativa modellen tar hänsyn till det faktum att all produktion fordrar kapital. Detta har i synnerhet betydelse för arbetskooperativ. I ett arbetskooperativ i vilket medlemmarna

skjuter till insatser, och som sedan växer och utvidgas, där växer även insatskapitalet reellt sett. Insatskapitalets funktion i ett kooperativ är att vara buffert inför oförutsedda händelser och tillsammans med övrigt eget kapital även utgöra säkerhet, samt ge viss förhandlingsstyrka för den kooperativa företagsledningen. Något samband mellan medlemmarna och eget kapital, minus insatserna, finns inte. Vid utträdet återbetalas den nominella insatsen.

När dessa principer utformades inom Kooperationen, fanns det sannolikt inga andra alternativ. Dessutom fordrades det i regel inte mycket kapital - produktionen var inte alls kapitalintensiv - och medlemmarna förfogade i regel inte över mycket kapital. Av dessa skäl men förmodligen även av ideologiska skäl, fick inte det kooperativa företaget ett kapitalistiskt moment att jämföra med aktiebolagets. Emellertid är det ett faktum att all produktion nu fordrar mycket kapital. Kapitalinsatsen per arbetsplats inom verkstadsindustrin är t ex mer än 200 000 kr. En skillnad mellan nu och tidigare är att det i samhället finns gott om kapital som söker sysselsättning ¹⁷⁾. En ny kooperativ modell måste ta sin utgångspunkt i detta, som har synnerlig stor betydelse för arbetskooperativ. Utan att införa något kapitalistiskt moment förefaller det ändå vara så, att en ny kooperativ modell måste ta hänsyn till att en arbetskooperatör faktiskt kan ha ett ägarintresse i företaget. Detta ägarintresse torde vara lika legitimt som ägande av t ex en pensionsförsäkring anses vara. Sannolikt måste man därför i vissa kooperativa sammanhang bryta med principen om insatser till nominella värdet och i stället t ex koppla andelar till någon form av pensionssystem. Detta fordras för att skapa effektiv rörlighet på en arbetsmarknad. En kanske viktigare effekt torde vara att motiv skapas för bildande av kooperativ.

Mot bakgrund av denna diskussion framstår givetvis framtagnandet av en ny kooperativ modell som en mycket angelägen uppgift. I lagstiftningsarbetet som ju kooperationsutredningen arbetar med, behöver man enligt min uppfattning idé-modeller som tar upp de ansatser, som kortfattat presenterats ovan, om målet med arbetet är att skapa och utveckla en kooperativ verksamhet i en form som i praktiken inte riskerar att bli absorberad, eller vad gäller det kooperativa innehållet eliminerad.

Naturligtvis går uppgiften att utveckla en ny kooperativ modell långt utöver det lagstiftningsmässiga. Egentligen är det fråga om att skapa en inlärningsprocess om samverkan och Kooperation i samhället. Uppgiften är kanske en av de allra mest spännande och utmanande för samhällsvetenskapen och även juridiken just nu. Uppgiften förutsätter lagarbete men kanske under parollen "låt tusen blommor blomma". Därigenom kan förutsättningarna för en kooperativ utveckling komma till, undan för undan, med resultat dock på lång sikt. På kort sikt går det faktiskt att med hjälp av ekonomiska analyser visa på kraftiga rationaliseringsvinster för individer, företag och samhälle, genom övergång till kooperativa modifierade former av den kooperativa modell som finns. I det senare fallet fordras dock att man ganska resolut tar ett beslutsamt grepp om organiserandet av utvecklingsförutsättningar 18).

Noter

- 1) Se Kooperationen och samhället, SOU 1981:60 sid 407
 - 2) Se SOU 1981:60 sid 23 där en definition ges som förefaller vara vidare än den som används för kartläggningsarbetet. Se även sid 15
 - 3) Se SOU 1981:60 sid 123
 - 4) Se Kooperativa företag, SOU 1981:54 kapitel 2 och kapitel 14
 - 5) För Frankrike är uppskattningen 25 milj, l'Express 16 juli 1982.
 - 6) Vanligt inom lantbruket och bland konsumentkooperatörer.
 - 7) Se SOU 1981:54 kap 2.
 - 8) Se Cujes i Cooperative Systems Development 1982, sid 9-25.
 - 9) Här närmar diskussionen sig ett utopiskt perspektiv, se tex Manuel (1966).
 - 10) I SOU 1982:54 kapitel 5 finns detta behandlat mer utförligt.
 - 11) Att även kooperativa företag har hierarkiskt uppbyggda arbetsstrukturer förändrar inte den principiella skillnaden.
 - 12) Se Grosfeld (1982) i Cooperative systems Development.
-

- 13) Se Abdel-Khalik (1981).
- 14) Se t ex Rökholt (1982).
- 15) Se SOU 1981:54 men även Dobb (1973) och Hahn & Hollis (1979).
- 16) Som ett led i arbetet med att vinna insikter i beteendet kring kooperation, har vid Stockholms universitet under 1982 gjorts ett par experiment. I det ena fallet fick ekonomistuderande som uppgift att under vissa förutsättningar välja och motivera val av företagsform. Uppgiften var formulerad så att arbetskooperativ framstod som ett klart alternativ. Samtliga grupper valde antingen aktiebolagsformen eller handelsbolag.

I det andra fallet, som är en pågående undersökning, fick representanter från utvecklingsfonderna frågan om de skulle rekommendera någon att bilda ett löntagarägt, dvs kooperativt företag. Det skulle man överlag göra men under en del olika förutsättningar. På frågan om företagsform, var svaret alltid aktiebolagsform med styrning av något avtal eller en förening. I valet mellan företagsformer förefaller det inte som om den kooperativa form som idag finns, utgör ett realistiskt alternativ.
- 17) Enligt uppgifter som samlats in vid Stockholms Universitet, utgör finansieringsfrågan nästan aldrig något verkligt problem vid bildande av ett löntagarägt företag.
- 18) Principerna i den franska modellen för folkrörelseekonomi "l'economie sociale" kan vara rätt intressanta som inspirationskälla.

Källor och litteratur

Abdel-Khalik, Ahmed R. Z.: "The production and distribution of milk and dairy products in Egypt: Towards a co-operative system", Stockholm 1981

Cujes, Rudolf P.: "Integralism: A Philosophical Environment for Co-operation", i John Skår & Jan Åke Dellenbrant (utg.) "Cooperative Systems Development", Stockholm 1982, sid 9-25

Dobb, Maurice: "Theories of value and distribution since Adam Smith", Cambridge 1973

l'Express: "L'étroite troisième voie", 16 juillet 1982

Hahn, Frank & Hollis, Martin (eds.): "Philosophy and economic theory", Oxford 1979

Manuel, Frank E. (ed.): "Utopias and utopian thought", London/Boston 1973/66

Røkholt, Per-Ove: "Cooperatives - Organizations under Pressure" i "Cooperative Systems Development", Stockholm 1982

SOU 1981:54, "Kooperativa företag, det kooperativa företaget och dess särart", av John Skår

SOU 1981:60, "Kooperationen och samhället"

Kai Blomqvist

DIALOG I KONSUMTIONEN

Konsumentkooperationen representerar en kombination mellan "marknad och plan" i organiseringen av förhållandet mellan konsument och producent. Detta är en allt viktigare egenskap i en utveckling, där allt fler konsumtionsområden kräver en djupare kontakt mellan konsumenter och producenter än vad enbart marknaden kan ge. Konsumentkooperationen har början till "lösningen".

Kai Blomqvist, Kooperativa institutet, utvecklar den tesen i sitt bidrag och därmed också en grundläggande utgångspunkt för institutets synsätt på angelägna forskningsbehov på konsumentområdet.

Avslutningsraderna i Alex Laidlaws kongressrapport "Kooperationen år 2000" lyder:

"Många av de nuvarande utvecklingstendenserna får oss att med tillförsikt skriva under på den brittiske ekonomen Alfred Marshalls (1842-1924) uppfattning: 'Världen har just börjat bli redo för den kooperativa rörelsens högre arbete'."

Jag ska här behandla tre frågor med utgångspunkt från Laidlaws påstående: 1) Vad är den kooperativa rörelsens "högre arbete" på konsumtionsområdet i en stagnerande ekonomi? 2) Vilka praktiska exempel finns det på detta "högre arbete" och hur skulle de kunna utvecklas vidare? 3) Vilka krav ställer detta "högre arbete" på forskning och undervisning vid universitet och högskolor?

1. Vad är den kooperativa rörelsens "högre arbete" på konsumtionsområdet i en stagnerande ekonomi?

Den kooperativa särprägel

Vad är den kooperativa idén egentligen, dvs själva idén och inte bara dess nuvarande manifestationer i Sverige: KF, LRF, OK, Folksam, HSB och de andra etablerade organisationerna?

Kort uttryckt innebär den kooperativa särprägel att ägan-
det av ett företag är förenat med nyttjandet av dess tjänster. I egenskap av konsument eller producent äger man sitt kooperativa företag och nyttjar det för att tillgodose sitt

behov av varor och tjänster, eller för att skaffa sig ett arbete. Det är dessutom den företagsform som

- skolar människor ekonomiskt,
- styrs demokratiskt,
- kombinerar enskilt och kollektivt ägande och, inte minst viktigt,
- bevarar den ekonomiska beslutsrätten på lokal nivå.

Kooperationen är också den enda form av ekonomisk demokrati som tillämpats med framgång världen över.

Särprägel_n_på_konsumtionsområdet

Vad kan denna särprägel innebära på konsumtionsområdet? Vad är det som utgör "kvintessensen" i konsumentkooperationens arbete för konsumenterna?

Jo, följande: Genom att producera, förvalta, köpa in och distribuera de varor och tjänster som medlemmarna på olika sätt kommit överens om, fyller konsumentkooperationen sin viktigaste uppgift som konsumenternas intresseorganisation. Det är - väl att märka - en uppgift som en intresseorganisation utan egen produktion, förvaltning och distribution knappast kan fylla. (Jag ska återkomma till detta påstående senare.)

För att bestämma urvalet av varor och tjänster, lokalisering av butiker, bensinmackar, försäkringskontor o dyl förlitar sig konsumentkooperationen alltså inte enbart på marknadens utslag. Man tar undan vissa beslut från marknaden eller kompletterar beslutsprocessen med demokratiska

inslag. Marknaden skulle följaktligen fungera annorlunda i en mer kooperatiserad ekonomi i och med att fler av besluten skulle fattas utanför själva marknaden.

Det är alltså detta som är särprägel: konsumentkooperationen kan vara ett instrument för ökad dialog om vår konsumtion. Det är dess "högre arbete", dvs att vara ett medel för "voice" i stället för enbart "exit" på konsumtionsområdet - för att använda ekonomen Albert Hirschmans välkända begrepp.

Utan att här argumentera närmare vill jag dessutom slå fast följande tre saker:

- 1) Utvecklingen i samhället har bäddat för ett genombrott för ökad kooperativ dialog om vår konsumtion.
- 2) Den etablerade kooperationen är bara delvis vaken för de möjligheter som nu erbjuds för dess "högre arbete", i form av ökad dialog om vår konsumtion.
- 3) Universiteten, dess forskare och lärare i konsumtionsfrågor, är inte till stor hjälp i den här möjliga utvecklingen. De lunkar i allmänhet vidare i spår som inte alls leder till en ökad kooperativ dialog om konsumtionen.

Jag återkommer till dessa tre påståenden och går över till fråga 2 enligt min disposition.

2. Vilka praktiska exempel finns det på kooperationens "högre arbete" på konsumtionsområdet och hur skulle de kunna utvecklas vidare?

Jag ska försöka svara på frågan i två delar:

Vilka exempel finns det inom den etablerade kooperationen? Varför har man inte gått längre? Vad skulle man kunna göra ytterligare?

Vilka möjligheter erbjuder den nya eller "ny-gamla" kooperationen?

Den etablerade kooperationen

Några exempel

Enligt sin målsättning är konsumentkooperationen konsumenternas intresseorganisation, med uppgift att främja sina medlemmars hushållning. Rörelsen ska också aktivt medverka till att utveckla samhället i sådan riktning att det som helhet är inriktat på målet att tillgodose människors behov.

Vad har konsumentkooperationen gjort, rent konkret för att uppfylla detta mål?

Det är framför allt i det konsumentkooperativa utvecklingsarbetet som rörelsens uppfattning om konsumenternas behov i form av varor och tjänster konkretiseras.

Konsum/KF inför minirisk-artiklar för allergiker, blå-vita varor till ständigt lågpris, minimerar tillsatser i livsmedel, utökar hållbarhetsmärkningen, ökar förpackningars anpassning till miljö- och energikrav, inför jämförpriser,

utvecklar matinformationen kring kostcirkel och matpyramid, inför köptrygghet, utvecklar etiska regler i reklam, inför butiksråd och konsumentråd för medlemmars inflytande i butik och på produktutvecklingen, utvecklar basgarderob, basmöbler, vettiga sportartiklar och andra specialvaror i samråd med idrottsrörelsen och andra folkrörelser, utvecklar skolinformation i konsumentfrågor, m m.

OK pressar bensin- och oljepriser, inför "gör-det-själv-verkstäder", ordnar kurser i energibesparing, m m.

Folksam utvecklar billiga kollektiva försäkringslösningar, skadeförebyggande verksamhet, pressar skadereparationskostnaderna genom egen utvecklings- och experimentverksamhet, m m.

HSB/Riksbyggen för en kamp för spekulationsfri bostadsmarknad, främjar möjligheterna för samhörighet och gemensamt ansvar i bostadsområdena, utvecklar flerbostadshusen, tar initiativ på energisparområdet, m m.

Fonus utvecklar värdiga och enkla begravningsformer till rimliga priser. Exemplet kan mångfaldigas.

Svagheter hos fristående konsumentorganisationer

För att verkligen kunna främja sina intressen måste konsumenterna ha ett direkt inflytande i kooperativ form över produktion och distribution. Det är en slutsats som gång på gång bekräftas av de erfarenheter som alla kooperativa organisationer gjort, inte minst när de givit sig in på nya konsumtionsområden.

Inte förrän Folksam skaffade sig en egen experimentverkstad för bilreparationer fick man exempelvis insyn i branschen

och kunde göra en internationellt sett unik insats för bilkonsumenterna. Vad man då gjorde skulle ha gjorts 25 år tidigare och enorma belopp hade sparats för bilkonsumenterna. Ett riktigt inflytande över produktion och distribution får konsumenterna aldrig, om de nöjer sig med sådana fristående konsumentorganisationer utan egen produktion och distribution, som exempelvis finns i England och USA.

Organisation för dialog om konsumtionen

Vad är det som gör att en del av dessa uppräknade konsumentnyttiga tilltag är vanligare i konsumentkooperativa organisationer än i privata företag?

Svaret ligger i den kooperativa dialog som ständigt förs kring konsumtionen, en dialog som dock skulle kunna utvecklas vidare.

Besluten om produktutformning, sortiment o dyl kan då inte bara utgå från individuella köpbeteenden på marknaden. Medlemsrepresentanter och tjänstemän - anställda av medlemmarna - skulle diskutera vad som ska produceras, köpas in och tillhandahållas för medlemmarnas räkning. Sådana beslut skulle bli grundas på ordentlig information om vilka ekonomiska och andra konsekvenser som valet av en vara eller en tjänst har för hushållet, organisationen och samhället i stort. En i bästa fall mera medveten viljeyttring än vad enbart individuella val i köpögonblicket kan utgöra.

Kooperationen skulle med sin organisation erbjuda demokratiskt uppbyggda vägar för konsumenternas inflytande på produktion, förvaltning och distribution. Det skulle för det ändamålet inte bara finnas den formlunda representativa demokratin inom konsumentkooperationen, utan många kompletteringar till denna. Intresserade medlemmar och förtroende-

valda skulle engageras i produktutvecklingsprojekt, i s k konsumentråd. Andra exempel vore konsumentkongresser, försäkringskommittéer, uppsökande studieverksamhet, konsumentträffar i varuhus, referensgrupper bland boende inför nyetableringar och dylikt.

Delvis är detta redan realiteter. Varför har man inte gått längre? Vilka hinder finns?

Tre hinder för dialog om konsumtionen

Ett skäl är den allmänna ovanan vid att människor med ordentligt faktaunderlag ska kunna diskutera sina behovsfrågor i demokratiskt organiserade former. Det är nämligen en uppfattning som ifrågasätter gängse idéer om marknaden och dess betydelse. Uppfattningen är också en utmaning mot mäktiga löne- och vinstintressen, som betraktar innehållet och inriktningen av konsumtionen som sekundär. Att i organiserade former diskutera vad som är "bättre" och "sämre" och ta upp frågor om behov kallas också för "förmynderi". Dessutom saknas i företagsekonomi grundläggande begrepp och teorier som skulle kunna underlätta en sådan ansats. (Jag återkommer till detta.)

En annan komplikation är den rollförskjutning som en så omfattande rörelse som den svenska konsumentkooperationen tenderar att hamna i.

I en konsumentkooperativ rörelse ska - som framhållits - medlemmarna effektivt kunna ge uttryck för sitt konsumentintresse inte enbart på marknaden genom sitt köpbeteende i butiker, utan också via den demokratiska beslutsprocessen. När Kooperationen växer har den emellertid tagit på sig ansvaret att företräda ett mera allmänt konsumentintresse. I takt med konsumentkooperationens framgångar i ett mark-

nadsekoniskt system, har medlemsintresset därför alltmer ersatts av ett anonymt konsumentintresse. Detta manifesteras genom att medlemmarnas konsumentintresse tillsammans med andra kunders konsumentintresse i ökad utsträckning uttrycks på marknaden. Det görs heller ingen direkt skillnad mellan medlemmars konsumentintresse och det allmänna konsumentintresset. Konsumentkooperationen blir därför alltmer en försäljningsorganisation för kunder i stället för en inköpsorganisation för medlemmar. De demokratiska beslutsformerna får stå tillbaka för marknadsmekanismerna.

Likaså likställs gärna den höga efterfrågan med hög behovstillfredsställelse; framgång på marknaden blir lika med tillgodoseende av konsumentintresset.

Ett tredje hinder har att göra med en djupare definition av kooperationens mål, dess eventuella samhällsrelevans för många människor som är allvarligt oroade över resursslöseri, miljöhot m m. Det vill säga allt sådant som bl a måste innebära en ny definition av konsumentrollen och ett partiellt ifrågasättande av marknadsekonomens ramar. Och som ger upphov till strukturella frågor om t ex tillväxtens gränser, marknadsföringens grunder, lantbrukspolitiken, samhällsplaneringen, även om utgångspunkten för ifrågasättandet skulle vara förpackningars utformning, tillsatser i livsmedel, nedläggning av närbutiker o dyl. Utomekonomiska förhållanden och "makroaspekter" pockar på uppmärksamhet, även om man börjar nysta i "mikrofrågor" utifrån konsumentrollen och konsumentnyttan. Hänger Kooperationen då med i en sådan utvidgning av konsumentrollen?

Men nog om eventuella hinder för att utveckla Kooperationens "högre arbete". Om man kommer över dessa tre "hinder", vad skulle den etablerade konsumentkooperationen kunna göra ytterligare?

En_rad_uppslag

Det finns mycket att göra. Här är ett explock:

- Kooperationens företrädare i konsumentpolitiska organ bör kräva att dessa organ i sitt arbete utgår ifrån en behovs- och funktionsanalys, som kan leda till grundläggande normativa krav på varor och tjänster.
- I det konsumentpolitiska arbetet ska kooperationen hävda skillnaden mellan det kooperativa systemet och den modell för ekonomisk organisation på vilken den nuvarande konkurrenslagstiftningen är uppbyggd.
- Ordningen med s k balanserande representation mellan näringslivet och konsumentintresset i de konsumentpolitiska organen bör ifrågasättas. Konsumentintresset bör ha övertikt i Konsumentverket och Marknadsdomstolen.
- I sin konsumentupplysning och marknadsföring bör kooperationen ge konsumenten möjlighet att väga olika behov mot varandra, inom ramen för sina ekonomiska resurser och utifrån sina egna värderingar. Vidare ska konsumenten kunna välja mellan köp eller icke-köp och bland sortimentet göra sitt val mellan olika varor eller tjänster. Dessa olika beslut ska konsumenten medvetet kunna fatta självständigt. Besluten ska vara välgrundade och förnuftiga.
- Medlen i marknadsföringen - främst produktutveckling, information och köpställets utformning - ska fungera som hjälpmedel för konsumenterna att göra dessa val i syfte att organisera sin hushållning på ett ändamålsenligt sätt. De ska underlätta för konsumenten att lösa sina hushållningsproblem och så långt det går söka utveckla

konsumentens egen förmåga att själv lösa sina problem. Det vill säga, det ska också finnas en "pedagogisk" inställning i marknadsföringen.

För att utgöra hjälpmedel för konsumenten i beslutssituationer bör marknadsföringsåtgärderna vara sakliga och informativa och ge så fullständig information som möjligt om innebörden i varje utbud. Utgångspunkten bör vara verifierbara fakta och objektivt konstaterbara skillnader mellan varor eller tjänster inom ett produktområde. Likaså ekonomiskt rationella för konsumenten, inklusive långsiktiga och "externa" effekter av köp och konsumtion. Det gäller främst att tillgodose fysiologiska behov och sådana psykologiska och "symboliska" behov som konsumenten självständigt identifierar, helst utan påverkan från producenten/marknadsförarens sida. Folks beteende och vanor när de har tillfälle att tänka och handla självständigt bör med andra ord vara utgångspunkten för produktutveckling, information, köpställets utformning m fl medel som används i marknadsföringen.

Det gamla uttrycket "rena och oförfälskade varor" kan ange själva inriktningen för produktutveckling och varuanskaffning. Önskvärt är att produkten ger konsumenten god ekonomi över produktens hela livslängd. Kvaliteten bör vara lagom avvägd för sitt användningsområde. Konsumtionsnyttigheter är inte bara själva varan: rådgivning, service och reparationer måste finnas med. Konstgjort produktåldrande måste bort. Tillsatser i livsmedel minimeras. Miljö- och resursförbrukningsaspekter, återvinningsöverväganden, hälsosynpunkter, säkerhetskrav är några andra relevanta faktorer. Sortimentutbudet ska vara väl avvägt, överblickbart för att möjliggöra hushållsekonomiska bedömningar, grundat på behovs- och funktionsanalyser.

- Självva produktutvecklingen bör konsumentrepresentanter och medlemmar ha ett direkt inflytande över.
- Informationen ska vara hjälpmedel för konsumenten att bedöma sitt behov, organisera sin hushållning, göra övertänkta köp o dyl. Uppllysning bör också ingå om kooperationens mål, principer och verksamhet och om sådana samhälls- och företagsekonomiska förhållanden som är av betydelse för hushållen.
- Konsumenten ska kunna tillgodose sina behov på ett rationellt sätt i en trivsam miljö. Detta bör präglade planering och utformning av köpstället. Medlemmar bör i olika former ha ett direkt inflytande över verksamheten i köpställena.
- Upplysningen i kooperationen bör inriktas på att redovisa "konsumentnyttan" av den kooperativa kommersiella verksamheten.
- Grundläggande information om varor och tjänster bör vidareutvecklas, t ex kring bostad, bil, försäkringar, hushålllets ekonomi, energisparande (t ex "Tjåna på att veta", "Till er som flyttar", "Mitt nya hus", "Vår trygghet").
- Möjligheterna för medlemmarna att påverka produktutvecklingen bör utvidgas. Försöksverksamhet bör startas och noggrant utvärderas.
- Systematisk problemuppfångande verksamhet med öppna kanaler bör etableras.
- Särskilda konsumentkongresser bör ordnas kring energifrågor, bilism, service-reparationer, fritidsmarknaden, kostfrågor, boendemiljö, kollektivtrafik, de äldres konsumtionsbehov.

- En gemensam allkooperativ instans för prövning av klagomål på varor och tjänster bör inrättas.
- Samverkan med facket i produktutvecklingsfrågor bör utvecklas.

Inom den etablerade Kooperationen finns redan s k konsumentråd, försäkringskommittéer o dyl där konsumenter påverkar produktutvecklingen. Dessa råd borde kunna utvecklas till att bli forum där fackets företrädare med erfarenheter från produktionen kunde delta i produktutvecklingsprojekt för angelägna konsumentbehov. (Att intresset för själva innehållet i produktionen - konsumentnyttan - håller på att vakna i fackföreningsrörelsen visar Livsmedelsarbetareförbundets senaste kongress.)

- En omprövning av marknadsföringen bör ske och medel överförs från reklambudget till verksamhet som engagerar medlemmarna, t ex pris- och sortimentsfrågor, produktutveckling, boendemiljöfrågor.
 - Den politiska vägen bör inte lämnas oprövad, om Kooperationen inte av egen kraft kan få bort sådana inslag i marknadsföringen som stör konsumentens välplanerade och förnuftiga köpbeslut. Kooperationen bör således söka skapa opinion för lagstiftning, för att främja konsumentintresset om andra möjligheter är stängda.
 - Kooperationens idé bör presenteras mera systematiskt t ex via utställningar, kulturella evenemang, "kooperationens dag", teatergrupper m m.
 - Kooperationen bör verka för att löntagarfondsstrategin kopplas ihop med en massiv satsning på kooperativ utveckling i olika former. Det viktigaste är att konsum-
-

tionen förs in i resonemangen om en demokratiserad ekonomi. Det behövs egentligen en federalt uppbyggd allkooperativ basorganisation som utgår från de konsumentkooperativa organisationerna, dvs en konsumenternas "fackföreningsrörelse". Det behövs också "konsumentkooperativa fonder" för att främja en produktutveckling inriktad på människors behov. Löntagare i privata, offentliga och kooperativa företag bör få anvisa en del av sina löneavsättningar till den kooperativa fonden för att främja en demokratisering av konsumtionen.

- Kooperationen bör i sina bokslut rapportera sociala förhållanden, t ex medlemsaktivitet (deltagande i stämmor, studier), styrelsearbetet, de anställdas situation, konsumentpolitiska frågor, produktutveckling, m m.

Den här listan kan fyllas på en bra bit till.

Men låt oss lämna den etablerade Kooperationen och gå över till den nya eller "ny-gamla" Kooperationen. Vilka möjligheter erbjuder den för ökad dialog om vår konsumtion?

Nya eller "ny-gamla" kooperativ

Uppgifter som konsumenterna kan lösa med hjälp av den kooperativa idén är av två slag:

Uppgifter som idag helt eller delvis åligger samhället att sköta.

Uppgifter som helt eller delvis hör till marknaden.

Kooperativ för tjänster

Ny kooperativ eller halv-kooperativ verksamhet på områden som idag drivs av kommunen eller staten kan omfatta följande:

1) Föräldrakooperativa daghem

2) Kooperativ i skolan:

Det kan vara självförvaltning i olika former, skolkoope-
rativ kafeteria som drivs av elever och lärare, ekono-
misk förening för marknadsföring av produkter från skol-
trädgård som del av temastudier, modell för skola som en
federation av kooperativa klassrumsföreningar, ekonomisk
förening för högskola (rumsförmedling, kafeteria, bok-
handel, m m).

3) Äldre-kooperativ:

Kooperativt servicehus för äldre, kooperativ för daglo-
kaler, hemtjänst och serviceåtaganden mellan pensionärer.

4) Boende- och fritidskooperativ:

Bostadskollektiv i kooperativa former, transportkoope-
rativ och bilpooler, avtal mellan kvartersinnevånarens koo-
perativ och kommun om förvaltning av fritidsgård, yttre
ytor i bostadsområdet, m m. Modell för gemensam "erfa-
renhetsverkstad" i bostadsområdet (reparation av cyklar,
möbler, mopeder, hobbyarbeten, stenciltryckeri m m),
kooperativ förvaltning av koloni- och odlingslotter,
kooperativ förvaltning av idrottsanläggningar.

5) Övriga kooperativ med anknytning till förvaltningen:

Arbetskooperativ för handikappade, nya former för "Sam-
hällsföretag", kooperativ för fosterbarnsföräldrar, ar-
betskooperativ i folktandvården, kooperativ för energi-
sparande och energikooperativ i samfälligheter.

Nya kooperativ på marknaden

Vi går över till "ny-gammal" Kooperation som söker lösa
uppgifter som helt eller delvis hör till marknaden. Och som

i vissa avseenden pekar framåt, i försöken att utveckla konsumentens dialog om konsumtionen och förverkliga kooperationens "högre arbete".

De en-butiksföreningar som startat under senare år skiljer sig i grunden inte från vanliga konsumentföreningar. Men de antyder utveckling av nya länkar mellan producenter och konsumenter. Parti- och importfirmor som "Tanzaniaimport", detaljhandel som "Seger" och "Biologiska Ödlare och Konsumenter", butiken "Källan" i Bromma, en rad "Matfronter" som håller på att utvecklas till konsumentföreningar m fl visar på nya lösningar när det gäller konsumentens kontroll över livsmedlens kvalitet och importkällor, och i frågor om främjandet av närproduktion av livsmedel och större ekologiskt hänsynstagande.

Från producenthåll visar försöket med kooperativet Norrklädder på samma ambitioner: att utveckla nya länkar mellan producenter och konsumenter. Produktutveckling av arbetskläder skedde här i samråd mellan konsumenter (fackföreningsmedlemmar) och producenter (sömmerskorna) och i delvis nya former.

Detta är något som kan utvecklas vidare. Det gäller arbetskooperativ, landsbygdskollektiv, boendekollektiv, hantverkskooperativ m fl. System av kooperativ som delvis kan bli oberoende av marknaden håller på att byggas upp. Möjligheter finns här för konsumenterna att sänka hushållskostnaderna, göra arbetsbesparingar och förverkliga delvis annorlunda mål och värden i sin konsumtion.

Denna utveckling erinrar om den gamla idén om det "kooperativa samhället". En idé som redan fanns hos Rochedale-pionjärerna, den moderna kooperationens grundare.

Resonemanget bakom denna idé går ut på att det är omöjligt att förändra samhället i positiv riktning för konsumenten med hjälp av en enda kooperativ form. Man måste inrikta sig på en ekonomi i mikroformat, med många olika kooperativ, för att åstadkomma en levande och fungerande närmiljö för konsumenterna. Då först kan Kooperationens "högre arbete" förverkligas.

By- eller grannskapskooperativ

Förutom de nygamla kooperativa formerna behövs då också i vissa fall en ny kooperativ form för större enheter än enskilda veksamhetsgrenar (typ skolkooperativ, konsumentföreningar, arbetskooperativ o dyl). Det är något liknande vad som finns på Island, i Japan, i England under begreppet "Community Cooperatives" och i form av "bykommittéer" i Finland, dvs ett slags paraplyorganisation för kooperativ utveckling. Organisationsformen kan kallas "by- eller grannskapskooperativ".

Syftet är att koppla ihop ekonomiska och sociala aspekter på lokal utveckling. Den kooperativa formen garanterar att detta sker redan från starten.

Alla som bor i grannskapet kan bli medlemmar. Kooperativet utvecklar "affärsidéer" för invånarnas behov, blir grogrund för lokalt ledarskap, fostrar medborgaranda, blir rådgivningscentral för vidare kooperativ utveckling, använder eventuella överskott för fortsatt utveckling i närsamhället, kanaliserar tekniskt och finansiellt stöd utifrån, ordnar deltidssysselsättning och kombinerar på olika sätt sociala och ekonomiska mål för stadsdelens, bostadsområdets eller byns utveckling.

Grannskapskooperativet förvaltar t ex de kommunala bostadshusen, organiserar energihushållningen, utför reparationer och städning i grannskapet, tar tillvara lokala resurser, ordnar t ex växthus, solfångare, bygger lekplatser, organiserar byteshandel för begagnade kläder och grejor, budcentral och verkstad, kvartersbio, odlingslotter.

Kooperativet drivs affärsmässigt och är i stort sett självbärande, men tar också på sig visst ansvar för service i grannskapet, t ex tjänster för handikappade och äldre. Genom den kooperativa formen kan vissa medel och stöd kanaliseras ifrån det offentliga.

En annan möjlighet är att de befintliga branschkooperativa organisationerna startar ett "allkooperativt servicecenter" med filialer för de olika verksamheterna. Kring detta kooperativa centrum med affär, försäkringskontor, etc organiseras successivt andra aktiviteter i arbetskooperativa och andra former, t ex reparationsservice, bageri, en rekreationslokal, juridisk och ekonomisk service, utgivning av ett kontaktblad för området m m.

Intressanta utvecklingsmöjligheter finns för dessa ny-gamla kooperativ och grannskapskooperativ.

Länkar mellan kooperativen kan utvecklas. Man kan produktutveckla och planera viss produktion tillsammans, den lokala expertisen kan byggas ut, självtilliten öka, inte bara när det gäller livsmedelsförsörjningen (t ex kooperativ för kaninuppfödning, äggproduktion, grönsaker, bärplockning och förädling m m) utan också ifråga om elektronik, reparationer, service, finansiering, datatjänster, bokförings-, marknadsförings- och annan administrativ rådgivning.

Det är intressant att också notera sättet att hantera vissa konsumtionsfrågor i en del av dessa ny-gamla kooperativ och grannskapskooperativ. Att låna, hyra, köpa begagnat, göra-själv, dela, utbyta tjänster blir allt vanligare och man uppfinner nya organisationsformer för detta. I en av dessa övergripande organisationer erbjuds konsumenter t o m gratis övertalning via telefon att inte köpa en pryl som de överväger att inhandla.

3. Vilka krav ställer detta "högre arbete" på forskning och undervisning vid universitet och högskolor?

Ett efterföljansvärt exempel

Vid universitetet i Tammerfors har en geograf, professor Hautamäki, tillsammans med sina kollegor utvecklat en slags vuxenpedagogik som lett till en enastående folkrörelse. I 1 500 byar runt om i Finland har människorna under de senaste 4-5 åren organiserat bykommittéer, som mobiliserat byarnas invånare kring olika projekt som de vill genomföra. Det gäller allt - offentlig och privat konsumtion och produktion, sociala frågor, kultur, etc. Även i städernas bostadsområden har liknande kommittéer nu startats.

Det är fråga om en ny dialog om människors behov och om att ta itu med saker och ting själv på det lokala planet. Och denna imponerande process har startats av några forskare, egentligen utan några pengar, utom lönen från universitetet. Ett fullständigt unikt exempel på aktionsforskning som förändrar människors situation till det bättre.

Vad gör våra konsumentforskare i den här genren? Egentligen ingenting. I varje fall inte något för att bidra till en bättre dialog i kooperativa former om våra behov, och om hur de ska tillgodoses. Delvis är detta Kooperationens eget fel.

Men nu har vi från Kooperationens sida i alla fall sedan ett par år tillbaka talat om vilken forskning vi skulle vilja ha, om kooperativa lösningar från konsumentperspektivet. Det är i skriften "Kooperativ forskning och utveckling."

I skriften anges de krav som vi vill ställa på konsumentforskningen. Kraven konkretiseras också med exempel på forskningsprojekt, som rör möjligheterna att främja en kooperativ dialog om behov och produktutformning utifrån konsumentens perspektiv.

När man ägnar sig åt sådan praktiskt inriktad aktionsforskning blir man också medveten om behovet av teoriutveckling kring blandkooperativa system, där konsumentaspekten är en bland många andra. En sådan teoriutveckling pågår numera på många håll.

Ett av de mest ambitiösa exemplen på en sådan modell kan vara värt att nämna, eftersom begreppet dialog där intar en central plats. Det är ekonomen Jaroslav Vaneks modell för hur produktion och konsumtion av privata respektive offentliga varor och tjänster skulle kunna organiseras på ett demokratiskt sätt.

I sitt resonemang om begreppet dialog påpekar Vanek, att kunskaper och attityder i en dialog inte bara överförs från individ till individ utan också skapas, som ett resultat av själva dialogen. Människors preferenser, deras tycken och smak ska bestämma utvecklingen i samhället. Men dessa preferenser, som man blir överens om, är inte resultatet av någon slags summering av de enskilda individernas preferenser. De är snarare ett resultat av en mycket komplicerad process som innefattar inläring, utbildning, känslor, sympati, antipati och mycket annat. Centralt i allt detta är

dialogen mellan människor, en dialog som alltså inte bara överför utan framför allt skapar kunskap och preferenser. Det "sjuka" med det nuvarande samhällssystemet är att en sådan dialog saknas eller på olika sätt förhindras. Övergången till en bättre tingens ordning består enligt Vanek i att öppna och skapa en sådan dialog överallt och i alla sammanhang.

Kooperationen är ett instrument för en sådan ökad dialog om konsumtionen. Om den uppfyller den rollen och samtidigt engagerar sig i de stora frågor som oroar människorna - arbetslöshet, miljöfrågor, inflation, m m - då har rörelsen på allvar börjat ta itu med sitt "högre arbete".

Per Mogård

KOOPERATIV BOSTADSFÖRVALTNING I HSB

Förvaltningens roll inom HSB-sidan av bostadskooperationen är studieobjektet i Per Mogårds bidrag. Problemet är här, säger Per, att finna former för hur man ska kunna förena ett lokalt engagemang och ansvar i bostadsrättsföreningar med en professionell förvaltning i HSB-föreningar.

Pers bidrag innehåller forskningsresultat från ett större forskningsprojekt om kooperativ bostadsförvaltning, som finansierats av Statens Råd för Byggnadsforskning. Per arbetar på företagsekonomiska institutionen i Stockholm.

Inledning

Mot bakgrund av att förvaltningsaktiviteterna intagit en alltmer central roll i HSB-rörelsen initierades ett forskningsprojekt, med syfte att undersöka förvaltningens roll och problem.

Forskningsprojektet, vilket finansierats av Statens Råd för Byggnadsforskning, har resulterat i en relativt omfattande beskrivning av fastighetsförvaltningens organisation, kostnader och utveckling. Dessa beskrivningar av nuläget, utvecklingen och de problem som därmed kunnat identifieras har lett fram till vissa rekommendationer om åtgärder och nya utvecklingsprojekt. Framför allt på två områden har rekommendationer om vissa modifierade arbetsmetoder kommit fram, nämligen fastighetsskötsel och underhåll. Det är också dessa aktiviteter och kostnader, som kan påverkas av HSB-föreningarna och bostadsrättsföreningarna.

Strukturförändringar

Enligt studierna omsätter förvaltningsaktiviteterna (administration, drift och underhåll) totalt för HSB-rörelsen betydligt större belopp än nyproduktionen. Även sysselsättningsmässigt har förvaltningsverksamheten kommit att inta en helt dominerande ställning i HSB-föreningarna. Cirka 75 % av den anställda personalen arbetar med förvaltning och då främst administration och fastighetsskötsel. Orsakerna till denna utveckling är flera.

För det första tillförs årligen, genom nyproduktion, endast ytterligare 1,5 % lägenheter till HSB:s förvaltade bostadsrättslägenheter. Detta är dels en konsekvens av att HSB nu har ett förhållandevis stort lägenhetsbestånd, dels en konsekvens av en lägre nyproduktion, såväl i absoluta som relativa tal. Genom fastigheternas successiva åldrande blir dessa alltmer förvaltningskrävande.

För det andra har drift- och underhållskostnaderna ökat väsentligt utöver den allmänna inflationen, och utgör i genomsnitt de helt dominerande kostnaderna i bostadsrättsföreningar producerade före år 1975.

För det tredje står många gamla bostadsrättsföreningar inför ett generationsproblem, både fysiskt och mänskligt. Föreningarnas hus kräver stora underhållsinsatser eller ombyggnader. En avvägning måste också ske mellan de kvarboende äldres behov och de yngre nyinflyttades.

För det fjärde har bostadsrättsföreningarna under 1960- och 1970-talen valt att i allt högre grad lämna över vicevärdskap, teknisk förvaltning och fastighetsskötsel till HSB-föreningarna.

Större krav från samhället när det gäller den ekonomiska och juridiska förvaltningen, förändringar i anställningsvillkor och arbetsrättslig lagstiftning, ökad teknisk komplexitet i fastigheternas installationer, ökad förvärvsfrekvens hos kvinnor och därmed mindre tid för hushållen, har lett till svårigheter att på ideell bas rekrytera medlemmar för bostadsrättsföreningarnas förvaltning.

Utvecklingen mot en mera professionaliserad teknisk och administrativ förvaltning har till stora delar därför varit oundviklig och praktiskt nödvändig, men rymmer också en del problem.

Bostadsrättsföreningarnas delaktighet i den dagliga förvaltningen har genom professionalisering minskat, även om inflytande och direkt kostnadsansvar fortfarande ligger kvar i bostadsrättsföreningarna.

Problemet är att finna former för hur man ska kunna förena

ett lokalt engagemang och ansvar i bostadsrättsföreningarna, med en professionell förvaltning i HSB-föreningarna. Där HSB-föreningen kan samla och sprida kunskande till bostadsrättsföreningarna.

Bostadsrättsföreningarnas struktur i HSB

Totalt förvaltades år 1979 2 541 aktiva bostadsrättsföreningar med sammanlagt 249 415 lägenheter i HSB.

Tabell 1

Fördelning av bostadsrättsföreningar och lägenheter

Byggår	Andel bostadsrättsföreningar, %	Andel lägenheter, %
- 1939	7,0	6,8
1940 - 1949	21,1	10,3
1950 - 1959	25,4	20,6
1960 - 1969	33,2	39,8
1970 - 1979	13,2	22,5

Tabell 2

Bostadsrättsföreningarnas storlek och lägenhetsfördelning.

Föreningens lägenhetsantal	Andel bostadsrättsföreningar, %	Andel lägenheter, %
Mindre än 50	46,9	13,7
50 - 99	22,9	16,4
100 - 199	18,2	26,3
200 och fler	12,0	43,6

Som synes av tabellerna ovan är huvuddelen av de förvaltade bostadsrättsföreningarna från 1950- och (främst) 1960-talen. Majoriteten av de HSB-förvaltade lägenheterna från miljonprogrammet byggdes före 1970.

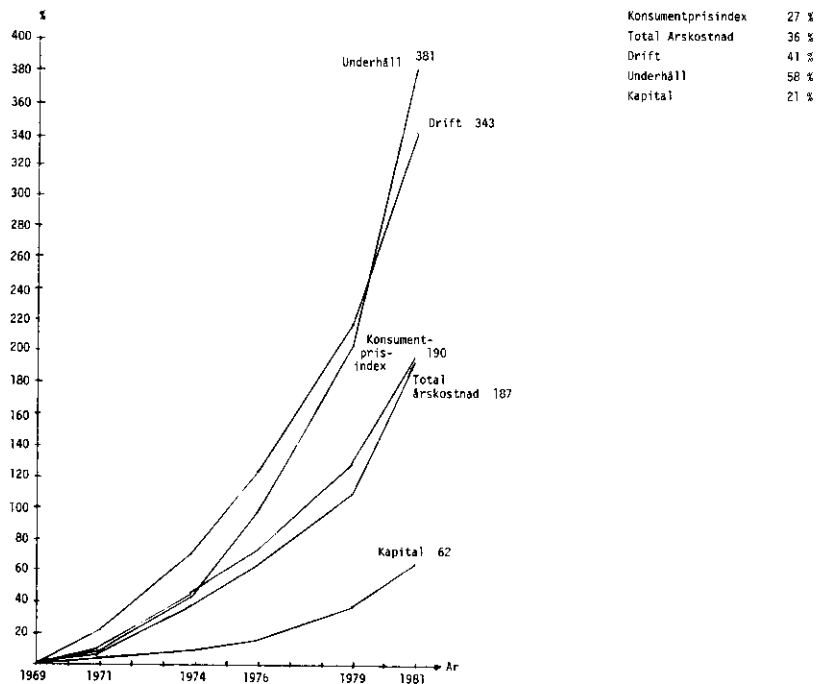
De flesta bostadsrättsföreningarna är mycket små, nära hälften har mindre än 50 lägenheter. Genomsnittet i denna grupp är 29 lägenheter. Andelen lägenheter i de olika storleksklasserna står i omvänd proportion till andelen bostadsrättsföreningar. De flesta mindre föreningarna byggdes före 1960, medan de största föreningarna främst kom till på 1960-talet och i början av 1970-talet. Denna sammansättning av bostadsrättsföreningar och lägenheter har stor betydelse för hur man kan organisera förvaltningsarbetet tekniskt och administrativt. Framför allt de små och gamla föreningarna ställer stora krav på HSB-föreningarnas administration, underhållsplanering och organisation av fastighetsskötseln.

Bostadsrättsföreningarnas årskostnader

En undersökning av ekonomin hos 249 slumpmässigt utvalda bostadsrättsföreningar i landet, 1969-1981, visade att drift- och underhållskostnaderna ökat kraftigt. Kostnadsstudien pekade även på stora kostnadsskillnader mellan unga och gamla föreningar.

Som kurvan på nästa sida visar har underhållskostnaderna ökat mest, tätt följd av driftkostnaderna (dvs administration, fastighetsskötsel, uppvärmning och taxebundna driftkostnader). Under tiden 1969-1981 ökade exempelvis uppvärmningskostnaderna med 751 %, fastighetsskötseln med 231 % och de taxebundna driftkostnaderna med 177 %.

Figur 1 Relativ kostnadsutveckling 1969-1981

Att den genomsnittliga totala kostnaden bara ökat med 187 %, dvs realt stått still, beror huvudsakligen på att inflationen hjälpt till att realt sänka kapitalkostnaderna genomsnittligt, vilket till stor del beror på de många gamla bostadsrättsföreningarnas låga skuldsättning.

I fast penningvärde med basår 1969 har kapitalkostnaderna sjunkit med 44 %, medan drift- och underhållskostnaderna ökat realt med 53 % respektive 66 % under perioden 1969-1981.

Kostnadssammansättning över tiden

Figur 2

Andel av totalkostnaderna samt belopp (kr/m²) 1969, 1971, 1974, 1976, 1979 och 1981 (genomsnittliga värden).

Hela landet

	1969	1971	1974	1976	1979	1981	
Drift	27,5	29,0	31,0	32,0	34,0	29,9	Drift
Upp- värmning	8,5	10,0	15,0	17,0	18,5	24,2	Upp- värmning
Under- håll	9,0	9,0	9,0	11,0	12,5	14,7	Under- håll
Kapital	55,0	52,0	45,0	40,0	35,0	31,2	Kapital

Kostnader
i kr/m²

Totalt:	59:06	66:25	81:12	95:06	125:14	169:78
varav kapital:	33:36	35:56	37:74	38:35	44:60	53:90

Som framgår av figuren ovan utgör nu, till skillnad mot tidigare, kostnaderna för drift och underhåll den tunga posten i bostadsrättsföreningarnas ekonomi. Jämför vi där-
emot gamla och unga bostadsrättsföreningar blir kostnads-
bilden en helt annan, både vad gäller storleken och fördel-

ningen av kostnaderna. År 1981 var den totala genomsnittliga årskostnaden cirka 155 kr/m² i en bostadsrättsförening från 1930-talet, medan motsvarande för en bostadsrättsförening från senare delen av 1970-talet var ca 216 kr/m².

Kostnadssammansättning i olika åldersgrupper

Figur 3

Andel av totalkostnad samt absoluta belopp (kr/m²) efter åldersklass 1981 (genomsnittliga värden).

		- 1939	1940-49	1950-54	1960-69	1970-79		
Drift		33,8	32,8	29,6	28,7	21,0	Drift	
							Upp- värmning	
Upp- värmning		29,2	29,7	25,2	21,8	17,0	Under- håll	
					13,6			
Under- håll			14,8	15,6			Kapital	
		22,7			35,9	44,5		
Kapital		14,3	22,7	29,6				
Kostnad kr/m ² år								
Totalt		156	159	167	169	202		
varav kapital		21:50	36:-	50:-	61:-	90:-		

Som vi ser av figuren utgör kapitalkostnaden i de unga föreningarna den tunga kostnadsposten medan förhållandet är det omvända för de gamla.

De senaste årens mycket kraftiga byggnadskostnadsökningar förklarar i huvudsak de yngre bostadsrättsföreningarnas höga kapitalkostnadsandelar och därmed låga driftkostnadsandelar. Den totala driftkostnaden är i absoluta tal relativt likartad mellan de olika årgångarna. Skillnaderna mellan åldersklasserna är inte större än drygt 11 kr/m². Underhållskostnaderna skiljer sig däremot starkare mellan årgångarna. De yngsta bostadsrättsföreningarna har mellan 5 och 14 kr/m² lägre underhållskostnader än de äldsta bostadsrättsföreningarna. Kapitalkostnaden är den kostnad som skiljer sig mest mellan de olika årgångarna. Skillnaden mellan de äldsta och yngsta årgångarna är drygt 90 kr/m².

Uppvärmningskostnadernas kraftiga ökning kan till mycket stor del förklaras med bränsleprisernas utveckling. Då prisutvecklingen för eldningsolja varit betydligt kraftigare än kostnadsutvecklingen i HSB, har relativt stora volymmässiga besparingar gjorts. Av statistiken att döma har besparingarna genomsnittligt varit större än i det allmännyttiga och enskilda flerbostadshusbeståndet. Uppvärmningskostnadernas variationer kan till relativt stor del förklaras av ålder på fastigheterna, storlek, geografisk belägenhet, hustyp, värme- och ventilationssystem. Yngre och större bostadsrättsföreningar har lägre uppvärmningskostnader än gamla och små. Ju högre och massivare huskropparna är, desto lägre blir uppvärmningskostnaderna. Fjärrvärmen ger ett par kronor högre uppvärmningskostnader än gemensamma panncentraler för uppvärmning. Även efter att hänsyn tagits till avskrivningar och skötsel har fjärrvärmen något högre kostnader, än om man har gemensamma större egna panncentraler. Fjärrvärme ger dock genomsnittligt betydligt lägre uppvärmningskostnader än små pannor och panncentraler.

De taxebundna kostnaderna har ökat relativt lugnt, med undantag av försäkringskostnaderna som ökat med 453 %.

Fastighetsskötsel

Fastighetsskötseln inom HSB är i huvudsak organiserad efter två huvudlinjer. Formerna är konventionell och samordnad fastighetsskötsel. Den förstnämnda innebär att bostadsrättsföreningarna själva med egna anställda driver fastighetsskötseln. Den sistnämnda att HSB-föreningen, eller sammanslutning av bostadsrättsföreningar, organiserar fastighetsskötseln. Utvecklingen inom HSB har gått mot den samordnade formen av skötseln. En enkät vi genomförde 1979 visade att cirka 65 % av lägenheterna i bostadsrättssektorn inom HSB, har samordnad skötsel och 35 % konventionell. Inräknas även de allmännyttiga företag och stiftelser som HSB förvaltar, blir motsvarande siffror 75 % respektive 25 %.

För att utvärdera fastighetsskötselns organisation och kostnadsutveckling satte vi i projektet upp följande mål för fastighetsskötseln:

- att ansvara för bostadsområdenas praktiska drift,
- att vidmakthålla en god skötselstandard och service till så låga kostnader som möjligt,
- att utveckla det lokala ansvaret i skötselarbetet,
- att ge möjligheter till insyn, ansvar i skötselarbetet, från bostadsrättsföreningarna oberoende av organisationsform,
- att beakta skötselns effekter på andra kostnader och avväga skötselinsatserna härtill,
- att verka för en god arbetsmiljö, möjligheter till medbestämmande och utveckling i arbetet för fastighetsanställda.

Utvärderingen i studierna av fastighetsskötseln mot dessa mål gav i sammanfattning följande resultat. För det första kunde vi konstatera att kostnaderna för fastighetsskötseln stigit mer än den allmänna inflationen, realt med cirka 14 %, 1969-1981. Denna ökning går utöver löneökningarna. Undersökningen tydde därmed på att produktiviteten genomsnittligt sjunkit något, eller att standarden och servicen ökat i skötseln. Variationen i skötselkostnaderna mellan bostadsrättsföreningarna kunde till stor del förklaras mot bakgrund av samband med hustypen, lägenhetssammansättningen, storleken, storleken på de yttre områdena och organisationsformen för fastighetsskötseln. Ju högre och massivare huskroppar desto lägre skötselkostnader. Ju högre andel smålägenheter, desto högre skötselkostnader. Den samordnade fastighetsskötseln kostnader är något högre än den konventionella formens, för bostadsrättsföreningarna. Den samordnade formen har, å andra sidan, sannolikt en jämnare och högre standardnivå. Vi kunde också konstatera att den konventionella skötseln varierade kraftigare än den samordnade, vad gällde standard och kostnader. Till största delen kan troligen kostnadsvariationerna i skötseln återföras till skillnader i målsättning och servicenivå. Dessa faktorer verkar vara mer avgörande för kostnadernas nivå, än organisationsformen för fastighetsskötseln. Den konventionella skötseln har av olika skäl svårt att möta de faktiska och arbetsrättsliga kraven. Många bostadsrättsföreningar vill på grund av en rad orsaker ej själva driva en konventionell fastighetsskötsel, bland annat på grund av att man anser sig sakna kunskap och tid.

Den samordnade skötseln har i många fall inneburit en stark centralisering och specialisering, vilket minskat det lokala skötselansvaret. Specialiseringen har till viss del inneburit ökade kostnader för res- och ställtider. Bostadsrättsföreningarna har också oftast fått mindre kontakt med de som utför arbetsuppgifterna.

Den samordnade skötseln har också gett relativt litet utrymme för bostadsrättsföreningarna att öva inflytande över skötseln, samt att välja standardnivån i utförandet. Med utgångspunkt från resultaten har utredningen föreslagit vissa åtgärder:

1. En mera decentraliserad arbetsorganisation som i huvudsak bygger på grupper av fastighetspersonal, som ger utrymme för flexibilitet och integrering av de olika skötseluppgifterna.
2. Flexibla skötselavtal mellan samordningarna och bostadsrättsföreningarna, som ger bostadsrättsföreningarna möjlighet att välja service och standardnivå.
3. Ett införande av årliga prestationsmätningar, vilka ska ge genomsnittliga produktivitets- och effektivitetsmått mot vilka de olika samordningarna kan jämföras.

Underhållskostnader och underhållsplanering

Underhållskostnadernas kraftiga ökning under 1970-talet kan till stor del förklaras av både volym- och prisökningar. Det finns ett relativt starkt samband mellan underhållskostnadernas storlek och åldern på bostadsrättsföreningarna. Underhållskostnaden stiger med stigande ålder på bostadsrättsföreningarna, p g a med åren växande underhållsbehov. Underhållskostnaderna påverkas också något av storleken på bostadsrättsföreningarna. Underhållskostnaderna sjunker något vid stigande storlek på bostadsrättsföreningarna. Mellan löpande och periodiskt underhåll finns ett svagt negativt samband. Några påtagliga samband mellan olika hus typer, värmesystem m m och underhållskostnader har vi däremot ej kunnat finna. Troligen förklaras den allra största delen av variationen i underhållskostnaderna inom varje åldersgrupp av skillnader i underhållsstandard.

Trots utjämning av de mycket varierande periodiska underhållsutgifterna med hjälp av underhållsfonder, varierade de periodiska underhållskostnaderna mycket kraftigt mellan åren. Underhållsfonderna verkar främst användas som en likviditetsbuffert för att på kort sikt - cirka 5 år - jämna ut de varierande underhållsutgifterna. I allt väsentligt är detta också den målsättning HSB har med underhållsfonderna, dvs att i normalfallet fördela utgifterna under en 10-årsperiod. Systemet med fondavsättningar enligt 10-årsplaner innebär att kostnaderna för periodiskt underhåll successivt stiger i takt med husens åldrande. Den grundläggande målsättningen är att en tillräcklig likviditet ska finnas, för att klara den närmaste 10-årsperiodens framtida underhållsutgifter. Hittills har faktiskt de ökade underhållsutgifterna i huvudsak kunnat täckas på detta sätt. Realt sett har detta inte inneburit någon större belastning för bostadsrättsföreningarna då kapitalkostnaden, som tidigare utgjort en större kostnadspost, realt sjunkit mera än vad underhållskostnaderna har ökat, dvs den totala kostnaden kan hållas på en realt sett jämn nivå. De på kort sikt kraftiga utgiftsvariationerna mellan åren har till stor del kunnat klaras med underhållsfonder.

I de äldre bostadsrättsföreningarna har dock inte underhållsfonderna använts på ett sådant sätt att de klarat denna mera kortsiktiga roll. Detta har inneburit att underhållsutgifterna till stor del har måst täckas med ökad avgift det är de uppstått eller att de har lånefinansierats. Problemet är sålunda att ju större behovet är av en utjämning och likviditetssuppleering, desto sämre tillämpas systemet med underhållsfonder. En förklaring till detta kan vara att systemet med avsättning till fond, grundad på underhållsplan, ej hunnit få genomslagskraft i de äldre och ofta små bostadsrättsföreningarna.

Vi har inom projektets ram studerat olika former av underhållssystem med hänsyn till bostadsrättsföreningens behov, struktur och kostnadsutveckling för underhållet. Vi har som ett resultat av dessa studier och analyser tagit fram en förenklad modell för underhållsplanering som bättre passar de mindre bostadsrättsföreningarna.

Victor Pestoff

KONSUMENTASPEKTER PÅ SVENSK ENERGIPOLITIK Var finns konsumentorganisationerna?

Energipolitiken får allt större betydelse i det svenska samhället och därmed även för konsumenterna. Vilka är då de organisationer som tar vara på konsumenternas intressen, frågar Victor Pestoff, och resonerar om den svenska modellen för detta.

Victor är statsvetare i Stockholm med inriktning på bl a participationsfrågor inom organisationer och folkrörelser, t ex från konsumentintressenas utgångspunkter. Denna uppsats härrör från ett större pågående arbete om "Den svenska modellen för att organisera konsumentintressen".

Inledning

Den svenska modellen för att organisera konsumenter och konsumentpolitik avviker avsevärt från "idealet", fristående konsumentrörelser. Consumers' Union i USA med nästan två miljoner medlemmar, Consumers' Association i England med 660 000 medlemmar och Consumentenbond i Nederländerna med 480 000 medlemmar, är självfinansierade icke-statliga organisationer, vilkas främsta syfte är att hävda och försvara sina medlemmars intressen och om möjligt konsumentintresset i stort (se Hansson 1981 för ytterligare detaljer). Sverige saknar detta slags frivilliga konsumentorganisationer (se Blixt m fl 1978 för en internationell jämförelse). Den svenska modellen för att organisera konsumenter och konsumentpolitik, har emellertid flera grundläggande likheter med de finska och norska modellerna. Vissa av de mera unika dragen i den svenska modellen återfinns dock i flera andra OECD-länder, men kanske inte så markerade som i Sverige.

Till skillnad från i de flesta andra industrialiserade länder bygger den svenska modellen på en kombination av en konsumentkooperativ organisation (KF), och två organisationer som har bildats för andra syften, men som ändå har kommit att ta på sig ett visst ansvar för att hävda och försvara konsumentintressen vid sidan om, och ibland i konflikt med, sina ursprungliga och huvudsakliga syften. De andra två organisationerna är Landsorganisationen (LO) och Tjänstemännens Centralorganisation (TCO). KF har nästan två miljoner medlemmar, LO över två miljoner och TCO över en miljon, vilket totalt ger ungefär fem miljoner medlemmar. Men 40 procent av LO:s och 44 procent av TCO:s medlemmar uppger att de också är medlemmar i någon konsumentkooperativ organisation (Pestoff 1979:22). Även om de dubbla medlemskapen tas med i beräkningen, representerar dessa tre

organisationer (KF, LO och TCO) 3 760 000 individuella konsumenter och deras familjer, i ett land med föga mer än åtta miljoner invånare. Detta är säkert rekord i antal medlemmar per 1 000 konsumenter.

Ett annat unikt drag i den svenska modellen är, att dessa organisationer inte bara regelbundet samarbetar med vissa statliga organ som är ansvariga för konsumentpolitiken, utan i själva verket har förvärvat mycket av sin legitimitet som konsumentorganisationer genom detta samarbete. Faktum är att den svenska modellen för att organisera konsumenter och konsumentpolitik, bygger på ett korporativt mönster i vilket både producent- och konsumentintressen är representerade, vanligen i samma utsträckning. Tillsammans med representanter för allmänintresset - som utses bland riksdagsledamöter och statstjänstemän med hithörande uppdrag - utgör de en trepartskonstellation för korporatistisk intresserepresentation, som väl passar ett så högt organiserat samhälle som Sverige (Pestoff 1981a).

Fastän Heckscher betecknade Sverige som "det genomorganiserade samhället" för nästan fyrtio år sedan (1946 och 1951), finns det åtminstone två grupper som är klent företrädade i riksomfattande, oberoende organisationer, nämligen konsumenter och invandrare. Hur kan det komma sig att det land som har den högsta tätheten organiserade konsumenter, räknat efter individuellt medlemskap, och kanske det största konsumentinflytandet, räknat efter konsumentrepresentation, inte har någon oberoende konsumentorganisation? Och vad som är ännu viktigare för vår diskussion här: Vad medför den svenska modellen att organisera konsumenter och konsumentpolitik för den svenska energipolitiken? Om det inte finns några oberoende konsumentrörelser av den typ som finns på andra håll, hur kan då energikonsumenter påverka energipolitiken? Hur stor uppmärksamhet ägnar de tre legitima

konsumentorganisationerna åt energipolitiken? Vad spelar de för roll, när det gäller att främja sådana frågor hos officiella konsumentorgan som behandlar energipolitik? Varken tid eller utrymme medger en uttömmande redovisning av dessa frågor. Men jag kan lägga fram några preliminära svar, medan vi väntar på mera systematiska uppgifter. Efter en kort diskussion om den svenska modellen att organisera konsumenter och konsumentpolitik, ska jag uppmärksamma vad svenska organisationer faktiskt har gjort, eller uttalat i energipolitiska frågor. Jag rundar av min diskussion genom att undersöka vilken betydelse som tillskrivs energipolitik och energisparande av Konsumentverket.

Den svenska modellen: Så utvecklas underutvecklade intressen

Ursprungligen var den svenska konsumentpolitiken en utvidgning av landets ansträngningar att klara sig, som neutralt land i ett krigshärjat Europa. Myndigheterna ville åstadkomma bästa möjliga utnyttjande av de knappa resurserna och detta inte bara på riksnivå och fabriksnivå, utan också i hushållens produktion och konsumtion. Mot slutet av andra världskriget blev en icke-statlig organisation, som kallades Hemmens forskningsinstitut (HFI), den första mera betydande konsumentmyndigheten. Den hade bildats av flera kvinnoorganisationer och sammanslutningar av hushållslärare. Hälften av dess anslag kom via nationalbudgeten och resten från icke-statliga organisationer som KF, med tiden också från industrins branschorganisationer. Dess styrelse fick dock inga representanter för de ekonomiska bidragsgivarna förrän 1954, då HFI gick ihop med Aktiv hushållning. Staten tog då ansvar för 85 procent av dess finanser. HFI:s upplösning 1957 är en vattendelare i svensk konsumentpolitik. För det första är det från och med detta år som staten tar fullt och nästan odelat ansvar för konsu-

mentpolitikens utveckling. Det är inte bara så att HFI tas över av staten, utan dessutom så att all konsumentpolitik därefter utformas av regering och riksdag. För det andra går regeringens politik och i synnerhet handelsminister Ulla Lindströms åtgärder ut på, att aktivt få de båda större fackliga centralorganisationerna att fungera som motparter till producenter och kommersiella intressen. Det nybildade Konsumentrådet kom att ledas av LO:s vice ordförande, medan Statens institut för konsumentfrågor kom att ledas av ICO:s ordförande. Båda är valda fackliga ledare och inte bara fackföreningsbyråkrater. LO hade inte visat särskilt stort intresse för konsumentpolitik före 1957 (intervju med Rudolf Meidner 1981-06-15). För det tredje fick den officiella konsumentpolitiken mera sammanhang och ökad tyngd, och utgjordes inte längre av tillfälliga åtgärder från två eller flera myndigheter. Flera konsumentmyndigheters åtgärder och syften blir mer eller mindre samordnade, och myndigheterna samarbetar. Nya organ bildas för detta ändamål, och myndigheter som redan finns får ansvar för konsumentfrågor och/eller får konsumentrepresentanter i sina styrelser.

Konsumentrådet och Statens institut för konsumentfrågor sammanslogs 1973 med Varudeklarationsnämnden till Konsumentverket. Idag finns det nio statliga organ eller halvstatliga myndigheter som har konsumentpolitiska uppgifter inskrivna i sina instruktionsbrev (Pestoff 1981b). Med ett undantag har dessa nio något slag av konsumentrepresentation i sitt interna beslutsfattande.

De båda större fackliga centralorganisationerna LO och ICO är representerade tillsammans, eller var för sig, i sex av dessa åtta konsumentmyndigheter, och de är adekvat representerade i de övriga två, dvs i Konsumentdelegationen vid Jordbruksnämnden och i Allmänna reklamationsnämndens sek-

tioner. Konsumentkooperativa KF är också representerat i alla åtta, men i åtminstone tre fall som producent- och inte som konsumentrepresentant. Om vi skulle dela upp styrelserepresentationen totalt efter trepartslinjer, skulle vi få 17 konsumentrepresentanter (dvs de som utses av konsumentkooperativa organisationer och löntagarorganisationer). Vi skulle vidare få 17 producentrepresentanter och 20 "neutrala" representanter för allmänintresset eller staten, bland dem 13 höga ämbetsmän av vilka sex fungerar som ordförande och sju är riksdagsledamöter (Pestoff, ännu ej publicerad).

Målkonflikter och konsumentorganisationer

Alla slags organisationer råkar i målkonflikter; det gäller familjer, privata företag, icke-statliga organisationer och intresseorganisationer av skilda slag, statliga myndigheter och byråkratier. Alla organisationer har någon slags kombination av primära, sekundära och tertiära mål som inte kan nås samtidigt. Vad som skiljer den ena organisationen från den andra är målkonflikternas frekvens, intensitet och varaktighet, och organisationens sätt att lösa eller misslyckas med att lösa dem. Lösningen av målkonflikter är i sin tur i inte ringa grad en fråga om organisation, och om hur man i komplexa organisationer behandlar divergerande och rent av motstridiga intressen. Vilken status har skilda mål inom organisationen? Hur främjas målkonfliktlösning av den interna strukturen?

Inom området allmän konsumentpolitik har alla de tre svenska konsumentorganisationerna någon grad av målkonflikt, eftersom deras främjande, bevakande av och skydd för konsumentintressen kan råka och råkar i konflikt med andra mål, som normalt betraktas som deras primära. Detta gäller

de båda fackliga organisationerna, som ser som sina främsta mål att företräda medlemmarna i deras egenskap av producenter av varor och tjänster, snarare än konsumenter av varor och tjänster. Och det gäller även för de konsumentkooperativa organisationerna, eftersom de bland sina främsta mål framhåller att de ska utgöra ett alternativ till marknaden eller åtminstone en speciell sektor inom marknaden för försörjning med, och i viss utsträckning också produktion av varor och tjänster (Pestoff 1982). Både LO och ICO är mycket medvetna om de problem som hänger ihop med målkonflikter och har funnit sina egna vägar att lösa dem (Pestoff, ännu ej publicerad). De hävdar båda att medlemskårens övergripande konsumentintressen utgör basen för deras konsumentpolitiska åtgärder och krav. Medlemskåren i stort får alltså företräde framför de mera inskränkta intressena hos enskilda medlemsgrupper, i det interna beslutsfattandet i sådana frågor. KF är å andra sidan mindre villigt att erkänna att det finns en sådan målkonflikt, och föredrar att se sig som konsumenternas intresseorganisation. KF ser istället konflikter mellan konsumenternas långsiktiga och kortsiktiga intressen. De funktionärer som representerar KF får ensamma ta ställning i dessa svåra målkonflikter. De saknar stöd av arbetsgrupper och kommittéer, något som är praxis i ICO (Pestoff, ännu ej publicerad).

Konsumentorganisationer och energipolitik

Det är högst osannolikt att vare sig LO, ICO eller KF har uppfattat sin roll som konsumentorganisation på ett sådant sätt, att den rymmer energipolitik i någon praktisk mening. Ändå angår energipolitiken och debatten om den dem alla och har orsakat inte bara interna diskussioner och konflikter, utan också offentliga uttalanden angående energisparande. Något annat skulle var svårt att tänka sig i ljuset av 1980 års folkomröstning om kärnkraft.

Både LO och TCO hade kongress 1982. LO:s kongress hade varken någon energipolitisk rapport eller något energipolitiskt programförslag att ta ställning till. TCO:s kongress, å andra sidan, tog ställning till en energipolitisk rapport som utmynnade i ett förslag med tio konkreta rekommendationer, vilka alla togs in i TCO:s handlingsprogram 1983-1985. Alla tio behandlar energiproduktion snarare än energikonsumtion.

Kooperativa Institutet är ett samägt forsknings- och utbildningsorgan för sex konsumentkooperativa organisationer, bland dem KF, OK, HSB och Riksbyggen. OK är den riksomfattande oljekonsumentkooperationen, medan HSB och Riksbyggen organiserar hyresgäster och bygger hus. Riksbyggen startades av LO. Kooperativa Institutet gav år 1982 ut en 30-sidig rapport efter ett seminarium om kooperativa organisationer och energi, som hade hållits 1980. Slutsatserna kan summeras här:

"Vi måste komma fram till en genomtänkt inställning till samhällsorganisation, fördelningspolitik, byggelsestruktur i stort, kommunikationer och livsstil. Detta är nödvändigt, om vi ska kunna hålla ökningen av energiförbrukningen tillbaka så att de inhemska energikällorna får en chans att växa i relativ betydelse.

Detta kan inte klaras enbart med sådan sparteknik som professionella energihanterare sköter om i byggnader osv. Här måste vi alla bli delaktiga. Energisparandet måste bli en del av vårt sätt att leva.

Vi måste satsa på närproduktion av energi, dvs utnyttjande av lokala energitillgångar på alla ni-

våer. Även här är det fråga om ett ansvar som delas av alla.

Både nationellt och lokalt finns det stort utrymme för insatser av kooperationen."

Bygg- och bostadskooperation, energipolitik och energibesparingsåtgärder

Det finns två riksomfattande bostadskooperativa organisationer i Sverige och dussintals oberoende lokala samman slutningar. HSB och Riksbyggen är de båda nationella organisationerna. HSB bildades 1924 och är centralorganisation för 66 regionala HSB-föreningar, vilka i sin tur hjälper till att driva över 3 000 lokala bostadsrättsföreningar över hela landet. Dessa lokala bostadsrättsföreningar äger nästan 400 000 lägenheter, av vilka tre fjärdedelar är bostadsrätter. Varje lokal bostadsrättsförening sköts av en styrelse, som består av representanter för de bostadsrättsinnehavare som bor i föreningens lägenheter (HSB:s årsberättelse 1981).

Riksbyggen grundades 1941. Det äger nästan 250 000 lägenheter, varav hälften är bostadsrätter. Andelsägare i Riksbyggen är Svenska byggnadsarbetareförbundet (med 44 procent av aktierna), LO och tretton LO-förbund (29 procent), KF (4 procent), lokala fackföreningar (6 procent) och lokala bostadsrättsföreningar (18 procent) (Riksbyggens årsberättelse 1981). Riksbyggens årsberättelse 1979 hade följande att säga om energifrågorna:

"Energifrågan

Energifrågorna blir för Riksbyggen ett av de dominerande utvecklingsområdena under framförallt

decennium. Vi vet att oljan så småningom (visserligen inte under 80-talet) kommer att ta slut. Långt dessförinnan kan den, både ekonomiskt, miljömässigt och politiskt, bli en sådan belastning att den i största möjliga utsträckning måste ersättas. Med det beslut folkomröstningen våren 1980 gav, har vi förbundit oss att inte längre än under cirka 25 år till använda kärnkraft. Senast om 25 år måste alltså de alternativa energikällorna vara etablerade i sådan omfattning att de tillsammans med en bättre energihushållning kompenserar bortfallet av kärnkraft och olja. Åtgärder måste inledas nu om detta skall lyckas.

Bostadssektorn kommer att spela en dominerande roll i de förändringar som kommer på energiområdet.

Det kommer att finnas stora uppgifter för Riksbyggen i utformning och genomförande av energipolitiken, både när det gäller att hushålla bättre med energin i befintlig och ny bebyggelse och när det gäller att göra de alternativa och förnybara energikällorna tekniskt-ekonomiskt-socialt godtagbara för användning i bebyggelsen."

Både HSB och Riksbyggen medverkar i energisparande på tre skilda sätt och på tre skilda nivåer. För det första då nationella energibesparingsåtgärder ska fastställas och skärpas. För det andra bygger de hus som kräver mindre energi. För det tredje företar de energibesparingsåtgärder i redan uppförda hus. På den nationella nivån är de båda indragna i den politiska beslutsprocessen i kraft av sina roller som två av landets största byggare och förvaltare av familjebo-städer. Båda konsulteras regelbundet genom remissförfarandet i alla viktigare energipolitiska frågor, som avser

byggnadsindustrin. Ofta är dessa frågor högeligen tekniska, och det är viktigt för staten att få fram uppfattningarna inom bostadskooperationen, innan normer och standarder för energisparande ska fastställas. Under perioden 1979-1981 avgav HSB och Riksbyggen remissvar på åtta sådana förslag (HSB:s och Riksbyggens årsberättelser för 1979, 1980 och 1981).

Att spara energi genom att rita hus och bostäder, som kräver mindre energi, hör i första hand samman med HSB:s och Riksbyggens byggaktiviteter. Vissa åtgärder - t ex treglasfönster istället för de traditionella tvåglasfönstren - kunde genomföras redan för sex à sju år sedan, utan detaljerade studier eller långsiktig planering. Andra åtgärder kräver både undersökningar och planering. HSB beslöt vid sin kongress 1981 att inrätta sitt eget energiråd. Organisationen genomför också experiment med solenergi och/eller jordvärme i fem projekt, som är spridda över hela landet (HSB:s årsberättelse 1981). Riksbyggen har åtta olika slags projekt för experiment med solenergi, lågenergibostäder och jordvärme (Riksbyggens årsberättelse 1981). Sådana projekt kompletterar uppenbarligen organisationernas förvaltningserfarenhet, på ett sätt som ger viktiga kunskaper om energisparande. Dessa kunskaper förbättrar organisationernas bidrag till det rikspolitiska beslutsfattandet, lika väl som de ger större auktoritet då organisationerna ska behandla energibesparingsåtgärder, som är planerade eller företagna av de lokala bostadsrättsföreningarna.

De nationella organisationerna på energibesparingsområdet kan fullgöra åtminstone tre mycket viktiga funktioner visavi sina lokala bostadsrättsföreningar. De kan informera föreningarna och enskilda medlemmar om olika praktiska åtgärder för att spara energi. Det kan utforma kurser för de förtroendevalda i de lokala bostadsrättsföreningarnas

styrelser, så att de förtroendevalda får mera detaljerad kunskap och kan föreslå mera konkreta energibesparingsåtgärder. De kan också tillhandahålla energibesparingsservice för sina lokala bostadsrättsföreningar.

1980 distribuerade Riksbyggen och HSB en tolvsidig broschyr till sina ca 650 000 bostadsrättsinnehavare, med titeln "Konsten att spara energi utan att anstränga sig". Samma år sände HSB ut broschyren "Så kan vi tillsammans spara energi". En mera omfattande broschyr (35 sidor) trycktes 1981 och skickades till varje lokal bostadsrättsförening. Dess titel var helt enkelt "Energi (ordet upprepat fem gånger) & boende". Riksbyggens kongress 1979 hade temat "Bostäder, energi och solidaritet". Ett 38-sidigt energibesparingsprogram med samma titel antogs av kongressen. Riksbyggen tryckte och distribuerade en sammanfattning av sitt program till sina lokala bostadsrättsföreningar över hela landet. Vid kongressen 1982 behandlade Riksbyggen en "Uppföljningsrapport till 1982 års kongress 'Bostäder, energi och solidaritet'" på 12 sidor. Dessförinnan hade Riksbyggen lagt fram en populariserad version av sina idéer i en fyrsidig broschyr med titeln "Riksbyggen kan spara energi och kostnader".

Både HSB och Riksbyggen gör tillsammans med Brevskolan omfattande utbildningsinsatser för, i första hand, sina förtroendevalda i de lokala bostadsrättsföreningarnas styrelser och för sina egna funktionärer. Riksbyggen bedömer att 800 personer går dess energibesparingskurs under en treårsperiod. HSB:s egen skola tillhandahöll kurser för organisationens förtroendevalda och anställda under 1982. Allt som allt har mer än 570 av de lokala HSB-föreningarnas anställda gått energibesparingskurser om en eller två dagar. Därutöver har 180 förtroendevalda deltagit i en endagskurs och 5 600, eller två personer per lokal bostadsrättsföre-

ning, deltagit i en endagskonferens under 1982 om energibesparingsåtgärder (telefonintervju med L Spångberg 1982-12-13).

Slutligen tillhandahålls olika administrativa tjänster av de riksomfattande bostadskooperativa organisationerna, för att underlätta för deras lokala bostadsrättsföreningar att spara energi.

Energibesparingsprojekt i redan uppförda hus sysselsätter 30 heltidsanställda funktionärer hos Riksbyggen, medan 13 heltidsanställda energifotografikonsulter står till förfogande för landets sex regioner. Uppvärmningsservice sysselsätter 30 personer på heltid och avser pannor, rör, element osv. Under 1979 utförde energifotografikonsulterna 350 studier med sina sex energikameror. Samma år kontrollerades och justerades uppvärmningsanläggningarna för nästan 10 000 lägenheter (årsberättelsen 1979).

Bostadskooperationen engagerar sig aktivt i energisparande på olika sätt. Genom att delta i den politiska beslutsprocessen påverkar de energipolitiken på riksnivå. Genom att planera och bygga nya hus, och genom att förvalta mer än en halv miljon redan byggda lägenheter, påverkar de energibesparingsåtgärderna i de lokala bostadsrättsföreningarna.

Konsumentverket

Konsumentverket är den officiella konsumentpolitikens viktigaste organ i Sverige. Verket inrättades 1973, varvid tre statliga myndigheter gick upp i det. Verket förstärktes 1976 då Konsumentombudsmannen, som hade startat sin verksamhet 1971, blev generaldirektör för Konsumentverket. Större delen av verkets aktiviteter inriktas på att skydda konsumenter från farliga produkter och ohederliga affärs-

metoder. Denna del av verkets arbete är av juridisk art, t ex åtgärder mot illegala eller otillbörliga avtal, missledande marknadsföringsåtgärder och ohederlig annonsering. Som ett inslag i denna juridiskt inriktade verksamhet upprättar verket riktlinjer bransch för bransch, i samarbete med kommersiella branschorganisationer, även om de senare ibland skulle föredra mindre rigorösa bestämmelser. En del av dessa riktlinjer rör energifrågor, t ex riktlinjer för energimärkning av enfamiljshus.

En annan viktig del av verkets aktiviteter är att informera om olika produkter. Energiaspekter tas här upp, mera nu än tidigare, men det är säkerhet, hälsa och teknisk effektivitet som är de centrala områdena. De tekniska beskrivningarna av hushållsmaskiner innefattar uppgifter om energiförbrukning. Sedan fyra år publiceras också uppgifter om bensinförbrukning per mil för olika bilmärken.

Mycket av produktinformationen bygger på test som utförs inom verket. Denna verksamhet har en stark tradition från HFI, som började testa hushållsmaskiner för många år sedan. Under senare år har energirelaterade produkter testats, och antalet sådana test tycks växa (Konsumentverket 1982a:17). Uppvärmningsanordningar för hus har undersökts, särskilt allbränslepannor och utrustning för omvandling till elektrisk uppvärmning. Soluppvärmningsanläggningar har utvärderats. Verket granskar också mindre komplicerade saker, t ex gummitätningsslistor.

Konsumentverket har tvingats till ovanligt kraftiga nedskärningar (Budgetförslag 1979/80:100 för budgetåret 1981/82). Men främjande av energibesparande åtgärder på konsumentområdet, var ett av verkets prioriterade områden för budgetåret 1982/83 (Konsumentverket 1982b). Inte bara denna prioritering fick den icke-socialistiska regeringens

bifall, utan det fick också verkets begäran om ett speciellt anslag för "tekniska provningar inom energiområdet" (Budgetförslag 1980/81:100 för budgetåret 1982/83). Verkets produkttester under budgetåret 1981/82 omfattade suganordningar för varmluft i hushållsspisar, allbränslepannor som går på ved, olja och elektricitet, bättre isolering av värmepannor, vattenvärmare, hetluftspumpar, vedpannor, termostatventiler osv (Konsumentverkets budgetförslag 1982/83:24-34). Handboken "Värme i småhus" reviderades och för-sågs med de uppgifter som behövs, för att konsumenterna ska kunna välja mellan ekonomiskt sunda alternativ (budgetförslaget 1982/83:24-34). Energibesparing kommer fortfarande att prioriteras inom verkets tekniska provningar (budgetförslaget 1982/83:106).

Tre konsumentorganisationer är representerade i Konsumentverkets styrelse. De är inga andra än den trojka som legitimeras av svensk konsumentpolitik, dvs LO, ICO och KF. De båda organisationer som vi har sett vara mest aktivt engagerade i energibesparing, de bostadskooperativa, är emellertid inte representerade i denna styrelse. Detta för oss tillbaka till utgångspunkten för den här uppsatsen.

Slutsatser, integration och konflikter mellan energi- och konsumentpolitik

Den svenska modellen för att organisera konsumenter och konsumentpolitik visar upp flera unika drag. Till skillnad från i många andra OECD-länder finns det ingen oberoende, självfinansierad konsumentrörelse i Sverige, vilken har som enda syfte att hävda och försvara konsumenternas intressen. Detta begränsar möjligheterna för de medlemmar, som också är engagerade i energibesparingsfrågor, att inom sin organisation få upp dessa frågor på dagordningen, på ett sådant sätt att snabba energibesparingsåtgärder kan vidtas

och nyheter inom energisparandet stimuleras fram. I stället finns det i Sverige en modell där man tar in folkrörelser som redan finns, men som har andra huvudsakliga syften än konsumentpolitik. Det är de båda fackliga centralorganisationerna LO och TCO och konsumentkooperationen, KF. Detta har två klara nackdelar jämfört med "idealet" på andra håll. För det första är det en hierarkisk eller centraliserad modell. För det andra kan det visa sig omöjligt att få samma engagemang på området energipolitik eller energisparande, särskilt på kort sikt, även om dessa tre organisationer har tagit på sig sitt konsumentansvar på ett adekvat eller rent av aktivt sätt. De har uttryckt intresse för energipolitiken i stort, men de har visat föga intresse för de energibesparingsåtgärder på mikronivå, som skulle utföras av och engagera deras enskilda medlemmar.

Dessa tre organisationer är de enda legitima aktörerna på de officiella arenor, som utgörs av svensk konsumentpolitik i allmänhet och Konsumentverkets styrelse i synnerhet. Detta medför att det kan finnas ett avsevärt svalg mellan dessa organisationer och deras medlemmar, vilket gör organisationerna olämpliga för det "ideala" slagets ansvar: att både fånga upp och formulera sina medlemmars engagemang för energisparande, och aktivt engagera dem för energibesparingsåtgärder. Jag måste skynda mig att påpeka att dessa funktioner är mycket korporatistiska till sin natur. Det är ironiskt att ett av Västeuropas mest korporatistiska politiska system på det här sättet anklagas för att det inte fullgör sådana funktioner, på grund av att själva centraliseringen av dess organisationer inte lämnar utrymme för en ny korporatistisk struktur, när nya ämnen tas upp på den offentliga dagordningen.

Antingen den svenska modellen för att organisera konsumenter är korporatistisk eller inte, och oberoende av om den

är legitim, visar den en hög grad av flexibilitet och anpassningsförmåga i sitt sätt att medge nya ämnen på den politiska dagordningen. Vidare tillåts organisationer, som redan finns, att fullgöra de funktioner som behövs enligt den "ideala" modellen. Vi har ju sett att båda de större bostadskooperativa organisationerna, som tillsammans har mera än 650 000 lägenheter, vid tiden för kärnkraftsomröstningen hade blivit aktivt engagerade i energibesparing på olika nivåer och på flera sätt. Detta är också ett uttryck för en benägenhet att använda organisationer som redan finns, snarare än att upprätta nya. Från början kanske benägenheten kommer sig av tröghet, men i det långa loppet kan resultatet bli ett djupare och mera uthålligt engagemang. Den svenska energibesparingspolitiken måste givetvis vara långsiktig om den ska ge bestående resultat. När de här behandlade organisationerna väl är engagerade i sådana frågor, kan de behandla problem som energibesparing på ett mycket mera systematiskt sätt över hela landet, än en nybildad organisation eller en konsumentrörelse, som i bästa fall skulle få en tiondel av deras medlemsantal och endast marginellt skulle kunna påverka redan byggda bostäder.

Det är också så att ett konsumentorgan som heter Konsumentrådet, som har bildats av tretton folkrörelser (bland dem LO, ICO, KF, HSB och Riksbyggen), under senare år vid flera tillfällen har diskuterat energifrågor. Detta icke-statliga organ kan underlätta både diskussionen om nya frågor, t ex energibesparing, och samordning av de olika organisationernas åtgärder. Trots att varken HSB eller Riksbyggen är representerade i styrelserna för de officiella konsumentpolitiska myndigheterna, kan de genom Konsumentrådet samordna sina åtgärder med de legitima konsumentorganisationerna och med olika statliga myndigheter.

Fastän den svenska modellen att organisera konsumenter och

konsumtpolitik klart och tydligt saknar en oberoende, självfinansierad konsumentrörelse rymmer den ändå tre legitima konsumentorganisationer (LO, ICO och KF), och den visar också en hög grad av anpassning och flexibilitet. Inom området energipolitik är de båda större bostadskooperativa organisationerna på olika sätt aktivt engagerade för energibesparingsåtgärder. Deras aktiviteter kan genom Konsumentrådet samordnas med andra konsumentorganisationers. Det finns alltså ganska väl utformade strukturer som kan ta sig an energipolitik och energibesparing, trots att en konsumentrörelse saknas.

Om den svenska modellen har drag som gör den överlägsen eller underlägsen den "ideala", och hur effektivt den fungerar i praktiken, är frågor som bara kan besvaras genom systematisk forskning. Sådan forskning har ännu inte påbörjats, men den måste prioriteras i framtiden. Under tiden kan vi notera att vi började med att söka efter konsumentorganisationer som kunde främja energibesparingsåtgärder, och slutar med att konstatera att sådana organisationer faktiskt finns, fastän de är annorlunda strukturerade i Sverige än på andra håll. En utvärdering av deras funktion inom energibesparingsområdet är hett efterlängtat.

Källor och litteratur

Blixt V, Eriksson E & Forsberg R, 1978: "Varför finns det ingen privat huvudorganisation för konsumenter i Sverige?" (Företagsekonomiska institutionen Stockholm, studentuppsats)

Budgetprop. 1980/81:100

Handelsdept. "Översyn över Konsumentverket" 17/06-81

Hansson C, 1981: "Ömsesidig påverkan eller ej?" (Sociologiska institutionen Stockholm, studentuppsats)

Heckscher G, 1946 & 1951: "Staten och organisationer" (KF:s bokförlag Stockholm)

HSB, 1982: Verksamhetsberättelsen 1981

HSB, 1981: Verksamhetsberättelsen 1980

Konsumentverket 1981: Anslagsframställan 1982/83

Konsumentverket 1982b: Anslagsframställan 1983/84

Konsumentverket 1982a: "Perspektiv på verksamhet"

Kooperativa institutet, 1982: "Kooperation och energi" (KI, Stockholm)

Pestoff V, 1979: "Membership Participation in Swedish Consumer Cooperatives" (Statsvetenskapliga institutionen Stockholm, forskningsrapport 1979:1)

Pestoff V, 1981a: "The Swedish Organizational Community"
(Kongress PM till Nordiska statsvetenskapliga för-
bundets 7:e konferens i Åbo, Finland)

Pestoff V, 1981b: "Swedish Consumer Policy and Consumer
Organizations" (Kongress PM till Nordiska stats-
vetenskapliga förbundets 7:e konferens i Åbo, Fin-
land)

Pestoff V, 1982: "Den svenska konsumentkooperationens
mångfasetterade dilemma" i "Kooperativ Årsbok 1981",
(Kooperativa institutet, Stockholm)

Pestoff V, ännu ej publicerad, "The Swedish Model for
Organizing Consumers and Consumer Policy"

Riksbyggen, 1982: Verksamhetsberättelser 1981

Riksbyggen, 1980: Verksamhetsberättelser 1979

TCO:s Handlingprogram 1983-1985

Telefonintervjuer:

R Meidner 15/6 81, LO

O Lundevall 10/12 82, HSB

S Hollman 13/12 82, Riksbyggen

L Spångberg, 13/12 82, HSB

Otto Fagerstedt
Kent Ottermark

ARBETSKOOPERATIONENS VILLKOR OCH MÖJLIGHETER I STORBRITANNIEN

Sedan gammalt har brittisk kooperation rika erfarenheter av arbetskooperationens praktik och teori, särskilt om dess relationer till annan kooperation. Konsumentkooperationen har visserligen klart dominerat 1900-talets kooperativa utveckling, men där har hela tiden funnits en arbetskooperativ del, med olika anknytningar till konsumentkooperativa verksamheter. På senare tid har åter intresset ökat för arbetskooperativa lösningar.

Otto Fagerstedt (journalist vid Sveriges Radio i Umeå och bl a ansvarig för serien om kooperation hösten 1982) och Kenth Ottermark (forskare med kooperativ inriktning på Chalmers i Göteborg) var i England och intervjuade forskare m fl om situationen. Deras bidrag här gäller framför allt intervjupersonernas syn på förhållandet mellan arbetskooperation och andra delar av samhället såsom fackföreningsrörelsen, annan kooperation (främst konsumentkooperation), statsmakter och myndigheter.

Idag finns det ett växande intresse för olika typer av arbetskooperativ, trots att det är en företagsform som haft svårt att hävda sig historiskt. Är det kanske så, att drömmen om en arbetsplats där var och en själv äger och behärskar sina produktionsmedel och tillsammans med jämlikar bestämmer över sin framtid, är omöjlig att avliva?

Industrialismens och fabrikssystemets inbrott i Europa medförde att en stor del av hantverkarna i det gamla samhället förlorade sin ställning som fria producenter. I industrisamhället hamnade de som yrkesutbildade, visserligen på steget ovanför proletariatet, men kom i samma beroendeställning till kapitalisterna. Många hantverk krävde dock inte stora kapitalinsatser för t ex maskiner. Hantverkarnas dyrbaraste investeringar låg i stället i den yrkeskunskap som de skaffat sig, och därför kunde en del av dem förbli oberoende och andra bryta sig ur en beroendeställning när de blivit tillräckligt skickliga. Hantverkarna var under 1800-talet de aktivaste arbetskooperatörerna. De kunde också se tillbaka på traditioner som medeltidens gillen, även om gillena sällan innebar samarbete mellan jämlikar.

Även andra yrkesgrupper gjorde tidigt försök att bryta sig ut ur systemet. Redan år 1760 byggde hamnarbetare i engelska Woolwich kvarnar som de drev kooperativt. Samma sak hände i Chatham och där tillkom också ett bageri, men det skulle dröja till 1831 innan fransmannen Philippe Buchez satte en arbetskooperativ idé på pränt. Generellt sett kan man säga att de arbetskooperativa, eller arbetarägda, företagen blev en vildvuxen samling som saknade gemensamma regler för hur företagen skulle se ut, i motsats till konsumentkooperationen som tidigt fick sådana mönsterbildade regler. Dessutom saknade arbetskooperativen en samlande teori för sin roll i samhällsutvecklingen, vilket gjorde dem lätta att kritisera ur olika politiska perspektiv. För koo-

peratorerna var emellertid praktiken viktigare än teorin. Buchez propagerade för produktionsföreningar där hantverkare kunde gå samman för att köpa t ex maskiner.

1848 års revolution i Frankrike gav arbetskooperationen ett uppsving. Tillsammans med de revolutionära idéerna spred sig även idén om arbetarnas produktionsföreningar ut över Europa. En andra våg av entusiasm för arbetskooperativ utgick även den från Frankrike under 1860-talet.

Arbetskooperativ uppkom på många håll i Europa fram till 1900-talets början och under 20-talets första år. De senaste 5 åren har intresset för arbetskooperation ökat runt om i västvärlden i en tid då allt fler också tvivlar på stats-socialismen som demokratisk modell. I sökandet efter en alternativ modell till det privatkapitalistiska systemet blir arbetskooperationen ett sätt att finna demokratiska arbetsformer, och även intressant som ett sätt att söka skaffa fler jobb. Men allt fler forskare menar att om medarbetarägda företag ska ha en framtid måste vi lära av historien.

Vi har besökt Jenny Thornley på Kooperativa forskningsenheten vid Open University, utanför London, som i sin bok "Workers cooperatives, jobs and dreams" gör en jämförande studie av arbetarägda företag i Storbritannien, Italien och Frankrike. I boken gör hon en historisk tillbakablick och så här svarar hon på frågan om vad dagens arbetskooperativ kan lära av historien:

"Massor av problem som de gamla företagen ställdes inför verkar likna dagens problem. Problem med företagsledning, dvs demokrati kontra effektivitet, skalproblemet, när kooperativen växer och blir större; hur man ska få dom nya medlemmarna lika motiverade som dom som startat kooperativen; hur man

ordnar kapitalbehovet; svårigheterna vid försäljning; hur man marknadsför etc. Det är t ex svårt att rekrytera folk som är duktiga inom marknadsföring och det gör att det fattas folk med den kompetensen inom kooperativen. Det är en sak som går igen i historien liksom kooperativens tendens att isolera sig, att inte vilja ta kontakt med kapitalistiska företag i sin omgivning. Det finns alltså massor av saker dagens arbetskooperativ kan lära sig av historien."

I många länder där Kooperationen växte fram medförde slutet av 1800-talet och början av 1900-talet, en växande konflikt mellan konsumentkooperationen och arbetskooperationen. I England kom den första urladdningen under en tid då de kristna socialisterna hade inflytande inom båda lägren. Här berättar Peter Milford, som också arbetar vid Open University, om konflikter mellan de kooperativa riktningarna:

"Jag tycker det är intressant att studera den växande spänningen mellan konsumentkooperationen och arbetskooperativen. Konsumentkooperationen fördes fram av de kristna socialisterna, mycket för att de trodde att konsumentkooperationen skulle generera nya arbetskooperativ. Arbetskooperativen skulle producera för konsumentkooperativen, men när konsumenternas organisation växte, så valde den att producera i egen regi och under en av dom första kongresserna i Brittiska kooperativa förbundet anklagades konsumentkooperationen för att vägra ge arbetarna demokratisk kontroll och vinstdelning. Konsumentkooperationen anklagades också för att sätta upp egna företag i områden där man visste att det redan fanns arbetskooperativ i samarbete med konsumenter, och på så sätt skar man effektivt av

arbetskooperativen från konsumentföreningarna. Det var en mycket häftig debatt på kongressen, och det var bara med några rösters övervikt som konsumentkooperationen undgick att bli utesluten ur kooperativa förbundet. Det var en oerhört levande och intressant debatt på den tidens kongresser. Det kan man jämföra med dagens kooperativa kongresser, som är helt dominerade av konsumentkooperationen och som är mycket tråkiga tillställningar. Talen är korta, allt är väl förberett, inga ideologiska debatter."

Jenny Thornley tycker emellertid att det är fel att skylla de tidiga arbetskooperativens misslyckanden på konsumentkooperationen:

"Mitt intryck efter att ha läst om arbetskooperativens historia i Storbritannien, inte för att jag läst allt som skrivits, men i alla fall, är att de flesta skribenterna kritiserar eller ger konsumentkooperationen och makarna Webb som företrädde den, skulden för arbetskooperationens tillbakagång. Men jag tror att det är en överdrift. Visserligen var konsumentkooperationen negativ till arbetarägda företag och hade argument emot dem, men det finns massor av ekonomiska orsaker till arbetskooperativens fall, som var viktigare än den ideologiska diskussionen. Därför fanns det enligt en studie av Beatrice Webb, bara ett 20-tal arbetskooperativ kvar i Storbritannien vid sekelskiftet. När jag studerade den kvinnliga kooperativa fackförening som var mycket stor i slutet på 1800-talet så hittade jag en undersökning som de hade gjort om kooperativen. I den kom kvinnorna fram till, att jobben inom arbetskooperativen var så osäkra att de

inte ville rekommendera sina män att arbeta där. De ville hellre att männen skulle ta jobb inom konsumentkooperationen, eftersom de där kunde få trygga jobb och hyggligt betalt. Det visar att man startade arbetskooperativ eller tog jobb där, bara om man inte hade andra möjligheter. I goda tider gick det bra för arbetskooperativen och de betalade högre löner än andra företag, men i sämre tider blev förlusterna för medlemmarna så mycket större. Det fanns vid den tiden ingen centralorganisation för arbetskooperativen, inget stöd när det väl började gå illa för arbetskooperativ."

Historiskt sett har många arbetarägda företag haft starka band med konsumentorganisationer. På så sätt skulle avståndet krympa mellan producent och konsument, och det tjänade båda parter på enligt de gamla engelska pionjärerna på området. Alan Taylor arbetar på Cooperative Development Agency Network, ett centralorgan för lokala kooperativa rådgivningsbyråer, som vuxit fram under de sista fem åren i Storbritannien. Vi frågade honom om samarbetsmöjligheter mellan olika kooperativa grenar. Bakgrunden är att man vid sekelskiftet hade en s k "coo-partnership"-rörelse, där arbetskooperativ i samarbete med konsumenter och fackföreningar sysselsatte omkring 100 000 människor.

Alan Taylor:

"Det är nog många som har tänkt på den saken men det har inte fungerat än, det kanske kan göra det i framtiden. Problemet är att konsumentorganisationerna både i Storbritannien och Sverige marknadsför massproducerande varor. Allting sker i så stor skala. Arbetskooperativen säljer hälsokost eller trycker böcker om tredje världen eller andra saker som

förefaller litet skumma eller annorlunda i de här jätteföretagens ögon. Alltså inte varor för masskonsumtion. Så får man igång ett samarbete med konsumentorganisationerna så blir det nog inte helt lätt att utforma."

I Italien är arbetskooperativen starkast i Västeuropa. Jenny Thornley framhåller att förhållandet mellan fackföreningarna och de relativt stora arbetarägda företagen i Italien har varit ganska fullt av konflikter.

Jenny Thornley:

"Även om det förefaller som om målen sammanfaller för de två rörelserna så finns det precis lika mycket spänning mellan dem som förr. Det är faktiskt så att fackföreningsfunktionärerna har en tendens till att se dem som startar arbetskooperativ som smitare, som drar sig ur kampen och väljer en lättare väg. Det kanske är så, men jag tycker inte att de som väljer kooperativen har något val. Men så ser det ut idag i ett land som Italien där kooperativen är stora och många. Jag tror det beror på att kooperativen är så mångfasetterade organisationer. De har ett så komplicerat förhållande till kapitalismen att folk inte begriper sig på dem. Det förekommer alla sorters myter om dem, så att om man inte studerar dessa noga eller arbetar i kooperativ, så är de mycket svåra att förstå sig på."

Kan du säga litet mer om fackföreningarnas syn på arbetskooperativen?

Jenny Thornley:

"Det är svårt att förklara deras attityd, men det verkar som om det inte finns några inom fackföreningarna som är utbildade på Kooperation. Nu tänker jag på dem som blir satta som ombudsmän för anställda inom kooperativa företag. Vem som helst kan få det uppdraget och de byter ut funktionärer med givna intervaller, så ingen får heller chansen att bygga upp någon kompetens. Därför är fackets ombud ganska okänsliga. De förstår inte kooperativens målsättning och uppmuntrar konfrontation mellan ledning och medlemmar inom kooperativen, snarare än att försöka nå förhandlingslösningar. De försöker också få medlemmarna att ta upp alla sina frågor genom facket, medan kooperatörerna hellre tar upp allt inom sina egna kanaler och först när detta har misslyckats går till facket. Så jag fann att arbetskooperativen försökte ställa fackföreningen helt utanför i alla fall där det fanns en möjlighet. Facket kom bara med vid dom anställdas rådsmöten där bara de yngsta och nyaste medlemmarna av kooperativen var med. De äldre höll sig utanför och tänkte att, ja de lär sig väl de med. För mig föreföll det ganska onödigt. Jag tror att förhållandet mellan facket och kooperativen kunde vara helt annorlunda och att det finns en roll för fackföreningar i företagen, delvis för att många kooperativ i Italien är väldigt stora och centraliserade med en företagsledning som har en enorm makt. Då verkar det vanligt att folk helt automatiskt väljer sina ledare och samma ledare gång på gång, utan att det

finns någon diskussion eller alternativ, eller ens ifrågasättande av beslut."

Storbritannien är det land i Europa där antalet medarbetarägda företag växer fortast just nu. Idag är de ca 600 efter en fördubbling på ett par år. De bildas i ett land som nu upplever den värsta arbetslösheten sedan 1930-talet och där motsättningarna i samhället hårdnat. När vi kom till London, i början av september, så var den största nyheten att Mrs Thatchers bil blivit bombarderad med ägg av arbetslösa skottar, och att endast ett massivt polisuppbåd räddat henne från en handgripligare uppvaktning. Hennes ansvariga för arbetsmarknaden vågar inte gå ut utan skydd. Statssekreteraren i arbetsmarknadsdepartementet blev efter ett tumult tvungen att inställa ett offentligt möte. Det här hårda klimatet har rått några år nu och ligger naturligtvis bakom en del av intresset för nya kooperativ, men bara en mindre del av kooperativen startas av arbetslösa. Det vanliga är att människor, som har både god utbildning och jobb på annat håll, slår sig samman och startar ett kooperativ, ett slags medelklasskooperativ kanske man kan säga. Men under de senaste åren har det skett en spridning i Storbritannien, så att olika grupper börjat intressera sig för idén. Industriarbetare är en grupp och invandrare en annan. I London har antalet kooperativ växt snabbast, men även andra geografiska områden har blivit kooperativa tillväxtcentra, berättar Peter Milford:

"När det väl har skapats ett visst antal kooperativ i ett område blir de tänkbara alternativ, och jämnar vägen för nya kooperativ. De flesta människor som ställs utan jobb kan man inte gå och föreslå, att de ska starta ett kooperativ. Det vore ett vansinnigt förslag. De har ingen aning om vad ett kooperativ är och har inte den sortens självtillit som

krävs heller. Men om man kan peka på lyckade exempel i närheten och om det finns någon kooperativ rådgivningsbyrå att gå till, så visar det sig att många kommer med förslag om saker som skulle behövas lokalt och som skulle kunna utföras inom ett kooperativ. Att labour börjat intressera sig för kooperativ, att alternativrörelsen gjort det, och att det nu på många platser finns en mängd kooperativ igång, det gör tillsammans att detta med att bilda kooperativ för allt fler framstår som ett bra alternativ."

I rummet där vi satt tillsammans med Alan Taylor i Londons västra förorter, fanns det en affisch där man kunde se den gamle boxaren och europamästaren Henry Cooper - nu uppklädd i kostym - som pekar sin stadiga näve mot betraktaren och säger: "Bli din egen chef!" Det här fick oss att tänka på att när man talar om arbetskooperativ, kan man märka att det finns stöd för det från olika politiska håll, från Mrs Thatcher till yttersta vänsterkanten, eller hur?

Alan Taylor:

"Ja, jag anser att det finns flera olika politiska attityder till arbetskooperativ i Storbritannien, och kooperativen får själva ta ställning till det här. För de konservativa är arbetskooperativen bara en form av småföretagsamhet. För att citera en person så är de 'utmärkta sätt att göra arbetande människor till kapitalister'. Därför är de oförargliga små delar av den privata marknaden och kan få samma stöd som andra småföretag, men om en sådan filosofi skulle sprida sig i kooperativen skulle dom flesta medlemmarna bli djupt besvikna eftersom de sökt sig dit för att nå ett annat sätt att arbeta, få kont-

roll över vad dom gör. Tillfredsställelsen i jobbet skulle kanske försvinna för de skulle då bara slava på för att konkurrera och få ut så stor vinst som möjligt, som i vilket annat företag som helst. Så då tror jag rörelsen skulle kollapsa av alla krossade drömmar. Det finns också ett perspektiv på arbetskooperativ från mitten, från liberalerna och det socialdemokratiska partiet, som hos oss är ett mittenparti och nästan svårt att skilja från liberalerna. De anser att arbetskooperativ är ett bra sätt att få arbetare att acceptera företagsledningens krav på högre produktivitet. Men om man tror att den kooperativa idén bara handlar om sådana saker, kommer motivationen i det långa loppet att undermineras. Folk vill inte börja i ett kooperativ som startar med de föresatserna och följaktligen kommer den kooperativa rörelsen inte att expandera. En labourregering innebär stöd till kooperativen. Partiet har lovat det, men det finns en tendens, och en farlig sådan inom labour, som har att göra med att labour i Storbritannien ser staten som allena saliggörande och ser statliga lösningar på allt. Man tänker vanemässigt klara upp problemen genom att rösta igenom förslag i parlamentet. Ge ministrar befogenheter att ta itu med saker, och tänker inte lika vanemässigt på att arbetande människor kan göra något själva. Det ser jag som en intellektuell vana, snarare än som en uttalad politik från labour. Uppriktigt sagt anser jag, trots att jag själv tillhör labour, att de måste bevakas noga och bearbetas för att vi ska kunna vara säkra på att man inte uppifrån försöker driva arbetskooperativen direkt från partiet. Jag kan redan se den faran, hur de försöker bygga upp institutioner som kan ge dem makten över arbetskooperativen, och det ser jag som något som kan underminera hela rörelsen."

Även Europas framgångsrikaste arbetskooperativ, Mondragon-företagen i Baskien i norra Spanien, har dragits in i det politiska slagsmålet om initiativet i den arbetskooperativa rörelsen. Detta har skett genom att liberalerna sökt lägga beslag på den här modellen för kooperativ tillväxt inom en region. Mondragon-kooperativens framgång bygger i stort sett på, att de andelar medlemmarna måste satsa inte får flyttas ur regionen utan ska användas där, liksom alla vinster inom kooperativen. Kooperativen är en hel rad olika industrikooperativ, sammanknutna genom en effektiv bank. Nu tillåter inte den engelska banklagen samma konstruktion, och dessutom verkar labour nu ha satt Mondragon och den modellen för Kooperation i karantän efter liberalernas entusiastiska inbrott. Underrubriken för Jenny Thornleys bok om arbetskooperativ är "jobb och drömmar", och tyvärr är den arbetskooperativa historien kantad av haverade företag byggda på just drömmar och fromma förhoppningar, medan framgångarna gällt dem som i likhet med Mondragon-kooperativen byggt på kunskap om marknader, tryggad kapitalbildning osv.

För Jenny Thornley är arbetskooperativen i hög grad ett svar på kapitalismen, men aldrig några självständiga öar, utan beroende av omvärlden.

Jenny Thornley:

"Det är svårt att sätta upp dem med bara en positiv utgångspunkt, dvs kom så sätter vi upp ett kooperativ, inom den eller den industrigrenen. Det är nästan omöjligt att göra så, och det finns exempel på det lokalt. Här där jag bor t ex försökte myndigheterna starta ett stort textilkooperativ för en speciell grupp svarta kvinnor och de hade allt fantastiskt fint uträknat. Men det här gick faktiskt

käpprätt åt skogen för det fanns ingen som helst motivation. De som skulle jobba där tog det som vilket arbete som helst och tyckte att det ju nästan var som ett skämt, eftersom här kunde de inte bli avskedade. De ville ju inte avskeda varandra och kooperativet var demokratiskt uppbyggt så de skulle ju själva bestämma. Men i verkligheten jobbade de inte mycket alls. De visste inte vad ett kooperativ var. Det blev liksom överräckt åt dem på silverfat, och då tror jag inte att det kan fungera. Det här är en ganska delikat fråga. Antingen krävs det att de som startar är helt blottställda och saknar alternativ, och då ser kooperativet som en lösning och satsar hela sin energi på att lära sig hur man ska gå tillväga. Eller också att de har universitetsbakgrund och är både välutbildade och motiverade."

Hur ser du på de engelska arbetskooperativens förhållande till myndigheterna?

Jenny Thornley:

"Ja, ganska många av våra kooperativ har till viss del kommit till genom uppmuntran uppifrån, från myndigheter av olika slag, och syftet har naturligtvis varit att skaffa fram fler jobb. Nu har de slutat att ge pengar till sånt, men det startades omkring 60 st på det sättet. De flesta kollapsade mycket snabbt. Många av dessa drevs av ungdomar, tonåringar som fick understöd till låga löner, och man tillsatte en inspektör för att kolla vad som gjordes. Det kunde vara ganska enkla saker, emballage, samla in kläder till försäljning och liknande. Men det var för mycket i alla fall, för de hade

ingen utbildning och ändå krävde man att deras små företag skulle bli lönsamma, vilket var helt orealistiskt."

Du skriver på några ställen att staten kan förstöra mycket genom att försöka styra kooperativens verksamhet. Är det möjligt för staten att engagera sig utan att förstöra någonting?

Jenny Thornley:

"Ja, det är möjligt, för i Frankrike och Italien där har staten tecknat kontrakt med kooperativa företag om leveranser av kooperativens varor och tjänster, men utan att försöka kontrollera kooperativen. De har haft full frihet, ja vissa bindningar uppstår ju men i de här länderna har staten aldrig försökt bygga upp nya kooperativ uppifrån, som ju varit på gång i Storbritannien. Men ändå så tror jag nog att staten har en nyckelroll i att utveckla Kooperationen i Storbritannien. De lokala myndigheterna, kommuner och andra, har ett mer begränsat synsätt. De vill så gärna vara med och sätta upp kooperativ av sysselsättningskäl men det är svårt att stödja tillkomsten av sådana företag om de inte blir lönsamma. Även om det nu är positivt att flera kooperativ kommer till, så måste ju alla vara lönsamma i slutändan för att kunna överleva, och på det här sättet är många lokala myndigheter utopiska i sin inställning till arbetskooperativ. De flesta använder sina insatser för nya kooperativ som en PR-grej, för att visa upp att man åtminstone gör någonting mot arbetslösheten, och så där. Jag tror att om man analyserar vad de har gjort under de senaste 10 åren, då har man bara åstadkommit en handfull varaktiga jobb."

Vårt intryck är att situationen för arbetskooperativ naturligtvis kan underlättas genom samarbete med fackföreningar och annan kooperation, men att det också krävs statliga ingripanden om arbetskooperativ ska bli en kraft att räkna med i Västeuropa. Men då krävs en försiktig politik från myndigheterna så att man inte lägger sig i för mycket, som exemplen från Storbritannien visar. Initiativ till nya kooperativ måste komma från de som ska ingå i företagen, men staten kan hjälpa till, dels genom att som i Italien och Frankrike använda den offentliga sektorn för att skapa efterfrågan på kooperativens produktion, dels kan man hjälpa till för att få fram kapital. Åsling hade t ex ett förslag ur fjärde AP-fonden. Man får hoppas att arbetskooperativ och deras problem verkligen tas på allvar nu när socialdemokraterna tagit över.

Halvdan Åstrand

FÖRTROENDEVALDA INOM FÖRENINGSBANKSRÖRELSEN

Föreningsbanksrörelsen är i växande grad intressant som modell för delar av den kooperativa kapitalbildningen inför framtiden. Den är genom sin uppbyggnad enligt föreningsprincipen, tillämpbar på olika former för folkligt förankrad kapitalanskaffning och kapitalförmedling.

Halvdan Åstrand, välkänd kooperativ skribent och under lång tid verksam inom olika delar av lantbrukskooperationen, bl a som chef för Jordbrukets Utredningsinstitut och VD i Svenska Jordbrukskreditkassan, ger här en översikt av denna rörelses framväxt från jordbrukskassa till föreningsbank. Huvudvikten i framställningen ligger på grundfrågorna om medlemsintressenas representation och plats i organisationen.

Inledning

Den primära kooperativa företagsformen är den ekonomiska föreningen. Människor med gemensamma ekonomiska intressen och mål går samman och bildar en förening på jämlikhetens grund: lika behandling av alla, lika inflytande för alla. Föreningen växer, man bildar nya föreningar. Demokratiskt valda representanter för föreningarna får i uppdrag att bilda ett för dem alla gemensamt organ. En tvåledsorganisation har uppstått. Rörelsen sprider sig över landet. De regionala organen utser i demokratisk ordning representanter att bilda en riksorganisation. Kanske går man vidare och bildar ett fjärde led, ett internationellt organ med nationella topporgan som medlemmar.

Var tar medlemsinflytandet och medlemsintresset vägen i ett sådant bygge? Det beror i utomordentligt hög grad på hur arbetsuppgifter och ansvar fördelas mellan leden. Utvecklingen av våra svenska föreningsbanker ger möjlighet till belysning av några av de problem som uppstår när en kooperativ organisation expanderar och dess målsättning vidgas. Uppmärksamheten riktas här i första hand på primärledet. Den utspädning och förändring av medlemsinflytandet som sker vid övergång från direkt till representativ demokrati berörs inte alls i det följande. De problemen förtjänar sitt eget kapitel.

I det första av följande avsnitt tecknas helt kort bakgrunden till och framväxten av föreningsbanks-rörelsen. Nästa avsnitt tar upp och illustrerar några av tillväxtens problem. Förändringar i Mälardalens regionbank blir sedan föremål för en specialundersökning. Som mått på den enskilda medlemmens statistiska chans att få förtroendeuppdrag konstrueras ett "valchansindex". Till sist några avslutande reflexioner.

Bakgrund och utveckling

Raiffeisen - systemet

"En jordbrukskassa bör inte vara större än att medlemmarna kan titta i varandras fickor" lär pionjären, den tyske kommunalborgmästaren Friedrich Wilhelm Raiffeisen, ha sagt. I sin handbok "Die Darlehnskassen-Vereine" (1866) betonar han starkt att föreningarna bör vara så små som möjligt. De bör bara omfatta ett litet geografiskt område. När föreningarna växer blir det allt svårare att hitta tillräckligt stora stämmolokaler (!), skriver han, men värre är att styrelsemedlemmar och anställda inte längre kan hålla reda på medlemmarnas ekonomi. Det är viktigt att medlemmarna inbördes har god kunskap inte bara om familje- och förmögenhetsförhållanden, utan också om varandras personliga egenskaper. Endast då kan föreningen fylla sin uppgift, nämligen att förbättra sina medlemmars sedliga och materiella förhållanden. En förening bör vara som en stor familj. Solidaritet, samhörighet och hjälp till självhjälp är honnörsord framför andra för Raiffeisen.

Hans idéer gick som bekant ett segertåg genom världen. Efter drygt hundra år finns det, i över 50 länder, cirka 500 000 föreningar med tillsammans omkring 80 miljoner medlemmar som arbetar efter "system Raiffeisen". Han skulle dock knappast ha känt igen sig i dagens föreningsbanker, andelskassor, credit cooperatives eller cajas rurales. Något inflytande på sina medlemmars sedliga förhållanden har inte dessa föreningar. Däremot spelar de en avsevärd roll för deras ekonomi, inte minst för de otaliga jordbrukare som alltså på de flesta håll utgör kärnan i medlemskåren. Gemensamt för föreningarna är dock att de alla - mer eller mindre strikt - tillämpar de kooperativa grundsatserna. Via nationella organ är de anslutna till Internationella Kooperativa Alliansen.

Blick på Norden

Av våra tre nordiska grannländer fick Raiffeisens idéer den tidigaste och största framgången i Finland. Redan 1901 antogs där en lag om andelskassor. Rörelsens föregångsman var professor Hannes Gebhart. Den utvecklades snabbt och utgör i dag en viktig faktor i finländsk ekonomi. Andelsbankerna mottar omkring 20 procent av allt banksparande i Finland.

I Danmark startades den första andelskassan 1915, men rörelsen utvecklades förhållandevis svagt. I stället utvecklades den år 1925 grundade Andelsbanken till en storbank. Den spelar en speciellt viktig roll för det danska jordbrukets organisationer, men står öppen för och utnyttjas av hela näringslivet. Vem som helst kan skaffa sig andelar i banken, men varje andelsägare har bara en röst.

I Norge, som liksom Danmark saknar en särskild föreningslag, bildade jordbruksorganisationer och sparbanker 1918 tillsammans Böndernas Bank, som dock är ett aktiebolag. En centralkassa för böndernas driftskredit kom till 1925. Den samarbetar i första hand med skogsägareföreningarna. De landshypoteksföreningar som finns i alla de nordiska länderna tas inte upp till behandling här, eftersom de inte kan betraktas som barn av Raiffeisens idéer.

Utvecklingen i Sverige

I vårt land utredde och diskuterade man från sekelskiftet länge och grundligt inrättandet av jordbrukskassor, men först 1915 antog riksdagen en lag om sådana. En tidig förkämpe för sådana kooperativa föreningar var Anders Örne. ("Jordbrukskassor" 1913, "Jordbrukets driftskredit. Kort handledning i bildandet av jordbrukskassor" 1915.)

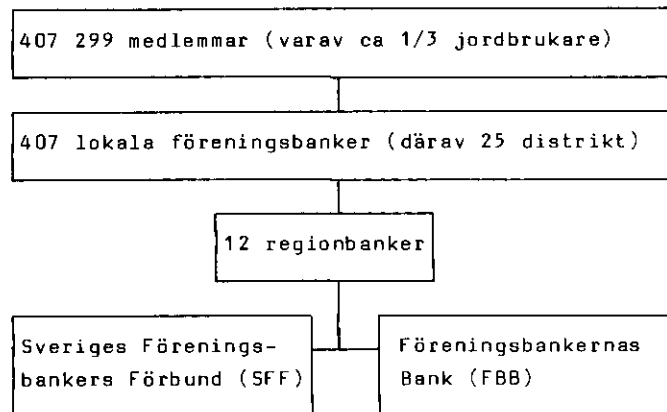
Enligt 1915 års lag skulle organisationen bestå av två led, lokala kassor och centralkassor. Inlåning från allmänheten kunde tas emot av jordbrukskassorna som ombud för centralkassorna. Lån kunde endast ges till jordbrukare, och endast låntagare kunde och måste bli medlemmar. Ansvar för kassornas åtaganden låg solidariskt på medlemmarna. Staten lämnade vissa kreditgarantier för kassornas upplåning. Minsta antal medlemmar i en kassa var 15.

I samband med en ny jordbrukskasselag 1930 bildades Svenska Jordbrukskreditkassan som ett topporgan för rörelsen, som därigenom fick tre led. De statliga kreditgarantierna utökades och staten utsåg ordförande och en ledamot i kreditkassans styrelse. Rörelsen växte i omfattning och styrka, och 1956 skedde med stöd av ny lagstiftning en väsentlig omorganisation. Kreditkassan blev riksorganisation, det direkta statliga inflytandet i ledningen försvann och alla statliga garantier avvecklades. Det solidariska ansvaret togs bort. En affärsbank, Jordbrukets Bank, inrättades som rörelsens penninginstitut. Centralkassorna och det nya förbundet fick aktiemajoritet i banken.

Ny banklagstiftning genomfördes 1969. Då blev såväl sparbanker som jordbrukskassor "myndigförklarade", dvs i nästan allt jämställda med affärsbanker. Några år senare blev jordbrukskassorna föreningsbanker, centralkassorna regionbanker och Sveriges Jordbrukskassaförbund Sveriges Föreningsbankers Förbund. Till yttermera visso döptes den gemensamma affärsbanken om till Föreningsbankernas Bank. Kvar av det gamla stod kravet att rörelsen företrädesvis skulle ge kredit till lantbruket. Villkoren för medlemskap började redan ganska tidigt att luckras upp. Fortfarande är medlemskap obligatoriskt för låntagare, oberoende av vilken verksamhet han eller hon bedriver. Sedan 1976 kan också den som sätter in pengar i föreningsbank frivilligt bli medlem i

den. Detta har lett till en explosionsartad ökning av medlemsantalet. Föreningsbankerna är numera allmänna kooperativa banker. Redan på 1950-talet skapades möjligheter att omvandla lokala kassor till distriktskontor under centralkassan. Denna möjlighet har hittills dock endast utnyttjats av Mälardalens länssparbank. Nu gällande organisation av rörelsen framgår av figur 1.

Figur 1 Föreningsbankernas organisation 1981

Gemensamma serviceorgan:

Agro Finans AB
 Agro Kredit AB
 Agro Merkantil Lantbruksleasing
 Fondinvest och Fondspar (tills m Götabanken)
 Lantbrukarnas Borgens AB
 Sverige Fastigheter
 Lantbruksdata (tills m andra jordbr org och LRF)

SFF och de 12 regionbankerna är medlemmar i
 Lantbrukarnas Riksförbund (LRF)

Det kan nämnas att den samlade inlåningen vid slutet av 1982 uppgick till 24,7 miljarder. Detta svarar mot cirka 7 procent av all bankinlåning i Sverige. Utlåningen uppgick vid samma tillfälle till 17,1 miljarder kr. Medlemsantalet steg till 433 000. Antalet kontor var 698 och antalet anställda något över 3 000.

Kooperativa tillväxtproblem

Kooperationens_särart

De svenska föreningsbankerna torde kunna betraktas som ett ganska vackert exempel på en framgångsrik kooperativ verksamhet. De arbetar i stark konkurrens med affärsbanker, sparbanks, PK-banken etc, men har ändå fram till 1980-talet kunnat öka sin marknadsandel. Deras ställning är starkast utanför de större städerna. Kreditgivningen domineras av lån till mindre företagare och enskilda. Liksom för många andra snabbt expanderade kooperativa företag har tillväxten dock fört med sig åtskilliga problem. Ett centralt sådant är kapitaluppbyggnaden, som inte alls hållit takt med utvecklingen i övrigt. Kooperationsutredningen har behandlat problemet, men dess förslag har i varje fall ännu inte realiserats. Detta är en central fråga för många kooperativa företag. Här riktas uppmärksamheten emellertid främst på medlemsinflytandet.

Samverkan i en förening bygger på att medlemmarna finner det självklart att var och en har samma möjlighet att påverka besluten. De flesta brukar ha lätt att acceptera principen en medlem - en röst. Däremot torde många ha betydligt svårare att acceptera systemets yttersta konsekvens, nämligen att en aldrig så knapp majoritet ska avgöra vad en nästan lika stor minoritet ska göra eller finna sig i. Nutida debatt kring demokratins problem (Rawls) ägnar på

goda grunder mycken möda åt att finna lösningar som tar rimlig hänsyn till minoriteter. Ju större föreningen är desto fler minoritetsproblem, desto fler som tycker olika. Göra verksamhetsområdet stort rent geografiskt, tillkommer nya särfrågor.

Verksamheten i en förening måste ta hänsyn till att den gemensamma nämnaren krymper, då föreningen växer. Att gå ur en förening är ju förhållandevis enkelt (om den inte har monopolställning). Man tvingas att s a s späda ut sitt budskap - eller att handla över medlemmarnas huvuden. I Raiffeisens små lokala föreningar var de ekonomiska problemen gemensamma för alla. De levde på jordbruk. Missväxt och höga utsädespriser drabbade alla samtidigt. Ingen hade någon nämnvärd förmögenhet. Först genom att lägga alla tillgångar som gemensam säkerhet kunde man uppnå kreditvärdighet för större - och fördelaktigare - inköp. Samverkan föddes ur kris. Så har kooperativa företag vuxit fram över allt i världen, blivit redskap för en gemensam vilja och förts till framgång genom gemensamma ansträngningar.

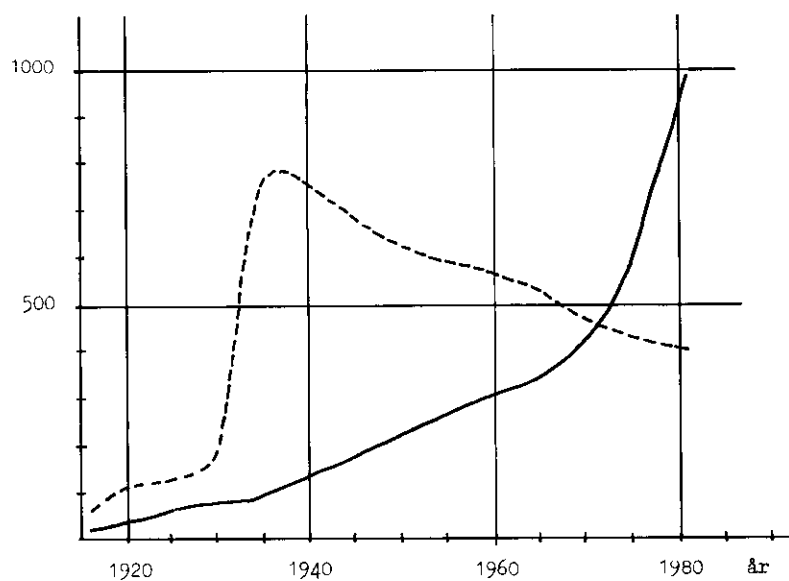
Exemplet_jordbrukskassor/föreningsbanker

Det är ingen tillfällighet att svensk jordbrukskooperation fick sitt stora genombrott under det tidiga 1930-talets svåra kris. Statsmakterna hjälpte till på många sätt, det är sant, men avgörande var dock de många jordbruksföretagarnas vilja att i samverkan komma ut ur krisen. Jordbrukskassorna blir vårt exempel. Se på figur 2, där den streckade linjen anger antalet kassor sedan starten 1916. Under åren fram till 1930 går utvecklingen långsamt och inte utan svårigheter. (Observera att kassorna inte hade något samband med den av Svenska Lantmännens Riksförbund 1917 grundade AB Svenska Lantmännens Bank eller med dess efterföljare från 1923, AB Jordbrukarbanken.) Efter 14 år fanns det

183 kassor med drygt 14 000 medlemmar. (Se tabell 1 i slutet av uppsatsen.) En ny lag gav vidgade ramar för verksamheten 1930. Kreditbehovet är stort och entusiastiska "missionärer" grundade kassor i hundratal. Kulmen nåddes 1936, då 789 kassor var inregistrerade, med sammanlagt 84 000 medlemmar. Antalet medlemmar per kassa (se heldragna linjen i figur 2) steg från 77 till 106. Eftersom antalet styrelseledamöter skulle vara minst 5 och högst 7, plus lämpligt antal suppleanter, vågar man kanske påstå att Jordbrukskassans krav ännu uppfylldes: "...ej större än att kassans medlemmars personliga och ekonomiska förhållanden kunna överblickas och följas av kassans ledning".

Figur 2 Föreningsbankerna 1916-1981

Medlemmar per primärförening. —
Antal primärföreningar ----

Den snabba expansionen förde med sig många problem. Frivilliga och oavlönade eller starkt underbetalda krafter hade möjliggjort genombrottet. De flesta av de omkring 4 000 nya styrelsemedlemmarna hade inte mycken aning om bankverksamhet, och kontorsföreståndarna, av vilka en stor del var aktiva eller f d jordbrukare, saknade utbildning för sina nya uppgifter. Åtskilliga kassor gick i likvidation och medlemmarna övergick till grannkassor. En inte oväsentlig nybildning av kassor fortgick dock allttjämt. Rörelsen fortsatte att växa numerärt och ekonomiskt, men antalet föreningar minskade stadigt (se figur 2) och gör så allttjämt. Totala antalet kontor var omkring 750 och är nu cirka 700. Antal medlemmar per kassa steg emellertid oavslåttligt. Omkring 1960 var man uppe i 300. 1976 infördes systemet med inlåningsmedlemmar, och ökningen gick allt snabbare. För 1980 kan man notera 920 medlemmar per primärförening. 39 av föreningarna hade då över 2 000 medlemmar och 12 t o m över 3 000. Äldre tiders kassakamrerare avlöstes successivt med utbildad, fast anställd personal, mest kvinnor. I stället för en grånad f d jordbrukare, som kunde fråga den som tog ut pengar om han inte kunde nöja sig med litet mindre, möter nu medlemmen vid disken en vänligt leende dam, som frågar vad hon kan stå till tjänst med.

Ur kooperativ synvinkel innebär alla dessa förändringar en revolution. 1 000 medlemmar i dagens föreningsbank kan omöjligen ha så likartade ekonomiska och personliga intressen som medlemmarna i samma bank på det stora genombrottets tid. Numera utgör jordbrukarna inte ens en tredjedel av medlemskåren. Till dagens föreningsbank kommer folk från alla yrken och näringar. Ingen styrelseledamot kan personligen känna mer än en bråkdel av medlemmarna. Anställda svarar nästan helt för medlemskontakterna, utom på stämmorna förstås, och inte ens de kan känna alla. En låntagare vet man ju ändå ganska mycket om, men en inlåningsmedlem?

Jag har tidigare framhållit att medlemmarnas ekonomiska intressegemenskap är en kooperativ organisations kärna och kitt. Styrkan hos lantbrukarnas ekonomiska föreningar ligger inte minst däri att köp och försäljningar genom föreningen är av väsentlig ekonomisk betydelse för medlemmen. Sköter föreningen sig bra, känns det både i hjärtat och plånboken. Missköts den blir reaktionerna så mycket häftigare. Ju längre avstånd mänskligt och geografiskt mellan medlem och förening, desto lättare att ta avstånd ifrån den. Av tungt vägande ekonomiska skäl har nästan alla lantbrukarnas ekonomiska föreningar genomfört långtgående strukturrationaliseringar. Flera av de största föreningarna har därför klokt nog byggt upp ganska omfattande nät av lokala kontakter (Arla, Södra skogägarna). Den uppslutning som en majoritet av medlemmarna i det krisdrabbade Södra skogsägarna i dessa dagar gjort kring det egna företaget, trots mycket stora krav på insatser och risktagande, skulle inte varit möjligt om inte denna närkontakt funnits.

Föreningsbankerna har i långt högre grad än någon annan av lantbrukarnas ekonomiska organisationer behållit ett nät av lokala föreningar. I de två senaste interna organisationsutredningarna slår man alltjämt vakt om dem. Närbkontakt med och kännedom om medlemmen har varit rörelsens styrka som kreditinstitut. Den snabbt stigande medlemsanslutningen har gjort det möjligt för de många småbankerna att överleva, och är i och för sig ett direkt belägg för att principen är riktig. Anslutningen av helt nya medlemskategorier medför dock nya problem. De förändrade relationerna mellan medlem och förening måste ingående studeras, om man ska kunna finna möjligheter att bibehålla rörelsens kooperativa egenart. Nedan presenteras en specialstudie, som förhoppningsvis kan bidra till en belysning av frågan.

Förtroendeuppdrag i Mälardalens län
1971-1981

Mälardalens län är en regionbank, verksam inom Stockholms och Södermanlands län, södra delen av Uppsala län och östra delen av Västmanlands län. Den omfattar i dag 25 distrikt med egna styrelser. De tidigare tämligen självständiga jordbrukskassorna omvandlades under åren 1965-69 till distrikt. Detta innebar bl a att centralkassan fick ett avgörande inflytande på personalfrågorna. Man var dock mycket angelägen att bevara ett lokalt självstyre och bibehålla en stark lokal anslutning av verksamheten.

Sedan 1971 står det i årsredovisningarna vilket år vederbörande förtroendeman blivit suppleant eller styrelseledamot första gången. Dessa uppgifter har kompletterats med födelseår m m och bearbetats statistiskt.

Det bör nämnas att utvecklingen inom Mälardalens län gått nästan parallellt med föreningsbankrörelsen i övrigt. Primärföreningarna utgör 5-6 procent av antalet i hela rörelsen och medlemsantalet omkring 7 procent. De båda senaste åren har det senare dock stigit snabbare och utgör nu över 8 procent. Föreningarna inom området är i medeltal något större än normalt. Tabell 2 (i slutet av uppsatsen) ger en översikt av förändringarna under den 11-årsperiod som studerats. Regionbankens egen styrelse behandlas inte alls här, inte heller dess direktanslutna medlemmar (ek fören, kommuner). Under perioden har tillkommit ett distrikt, och vissa ändringar har skett i distriktens verksamhetsområden. Några har också bytt namn.

I stadgarna står att antalet styrelseledamöter ska vara lägst 5 och högst 7, men dispens kan ges för ett högre antal, t ex vid en fusionering. Antalet suppleanter ska vara

"lämpligt". Under senare år har det sjunkit - en sparsamhetsåtgärd? (Se tabell 3 b.)

Antalet medlemmar per förening har stigit från 594 till 1 355 på 11 år, men antalet förtroendeuppdrag har minskat. (Se tabell 3 a och 3 b.) Här räknas endast styrelseledamöter och suppleanter med. Distrikten väljer visserligen också s k granskningsmän, ett slags enklare revisorer, men för dem saknas detaljuppgifter och 1982 togs de helt bort. Antal medlemmar per förtroendevald har ökat från 50 till 124 under 11-årsperioden. Antal styrelsemedlemmar per distrikt var 1971 6,9 och 11 år senare 6,8. Motsvarande tal för suppleanter blir 4,9 och 4,2. Totala antalet förtroendemän per distrikt har alltså sjunkit från 11,8 till 11,0.

Expansionen sker så att säga helt inom den gamla ramen, i bjärt kontrast till vad som skedde under genombrottsåren, då nybildningen av kassor nära följde medlemsantalets ökning. Antalet anställda var 1971 131, varav många på deltid. 1981 hade hela regionbanken 294 anställda (110 på deltid). Rationaliseringen av bankarbetet (datorerna!) har gjort det möjligt att uppehålla en rimlig service till medlemmar och andra kunder, trots att antalet anställda inte helt ökat i proportion till medlemskåren.

Hur länge innehar man då ett förtroendeuppdrag? Under tiden 1971-81 slutade 181 personer, 101 som styrelseledamöter och 80 som suppleanter. Medeluppdragstiden för de förra är 20,1 år och för de senare 10,1 år. I medeltal för båda blir det 15,6 år. (Se tabell 3 e i slutet av uppsatsen.)

Många av styrelseledamöterna har tidigare varit suppleanter, men om övergången skett före 1971 är den inte angiven i årsredovisningarna. De 52 personer som befordrats till styrelsen under 11-årsperioden hade i medeltal varit suppleanter 6,1 år. Tar man bort två specialfall (33 resp 23 år) blir medeltalet 5,2 år.

Ordförandena sitter länge. De 13 som avgått under perioden hade då innehaft förtroendeuppdrag i 26,7 år. Rekordet är 41 år. De som var ordförande 1981 hade haft sina förtroendeuppdrag 1,3 år längre än 1971 års uppsättning. Motsvarande gäller i viss mån för alla förtroendemän. Skillnaden uppgår för dem till 0,5 år.

Inslaget av kvinnor är inte stort, men det växer något. Den första kvinnan kom med 1969. Av 23 kvinnor med uppdrag har 3 slutat under den studerade perioden, 12 är suppleanter och 8 styrelseledamöter. Av 1981 års uppsättning utgör kvinnorna 7,3 procent. Alla lantbrukarorganisationer har utpräglad manlig slagsida. Föreningsbankerna borde dock ha lättare än andra att åstadkomma rimligare proportioner mellan könen. Uppgift saknas om hur många av medlemmarna som är kvinnor, men deras andel är ingalunda obetydlig.

Uppgifter om födelseår gör det möjligt att få fram hur gammal man är, när man får sitt första uppdrag, liksom när man slutar. (Se tabell 3 c och 3 d.) Man kan också genom jämförelse av förtroendemannakåren 1971 och 1981 få fram om någon "förgubbing" skett. Resultaten blir följande: Ytterst sällan får man ett uppdrag före 25 års ålder. Medeltalet är 41,9 år. Omkring en tredjedel slutar inte förrän de faller för åldersstreck, som sedan länge varit 70 år i föreningsbankerna. Medelåldern vid avgång är 59,5 år. Några avlider ju, några flyttar. Om inte blir man nästan alltid omvald. Mandatperioden är och har hela tiden varit 2 år. Förtroendemännen har blivit 0,4 år äldre under 11-årsperioden. 1981 var medelåldern 53,1 år. Drygt 40 procent - av styrelsemedlemmar t o m 47 procent - har varit med hela perioden (32 procent av suppleanterna).

Tyvärr är det svårt att med säkerhet avgöra hur stort lantbrukarinslaget är bland förtroendemännen. Yrkestitlar ger

ej alltid vägledning. Adresserna ger kanske en viss ledning, samtal med olika personer inom rörelsen betydligt mer. Det är tveklöst så att personer med anknytning till lantbruket fortfarande helt dominerar styrelserna. Endast ett ringa antal personer kan ses som företrädare för det stora antal nya medlemmar, som strömmat till under senare år. Av Mälardalens län länslänernas drygt 33 000 medlemmar uppges 1981 19 000 vara löntagare och 13 000 jordbrukare.

Representerar förhållandena i Mälardalens län regionbank dem i hela föreningsbankrörelsen? Det kan med fog invändas att området är speciellt. Endast Mälardalens län tillämpar systemet med distrikt i stället för friare, lokala föreningsbanker. Centralstyrning kan därför förmodas vara starkare, intresset på det lokala planet försvagat och därigenom också kraven på förnyelse av förtroendemannakåren. Såvitt jag förstår är dock skillnaderna inte mycket stora. Det råder ingen tvekan om att lantbrukarna dominerar rörelsen i dess helhet, även om kreditgivningen av flera skäl utvidgats till att omfatta andra grupper. Inte heller torde förnyelsen av förtroendemannakåren gå så värst mycket fortare i andra delar av landet.

De viktigaste slutsatserna av denna studie är följande: I Mälardalens län föreningsbank har antalet förtroendeuppdrag minskat trots att medlemsantalet ökat högst väsentligt. Normalt får en medlem sitt förtroendeuppdrag - om hon/han alls får något - i 40-årsåldern, och sitter sen framemot eller ända till åldersstrecket. Inslaget av kvinnor är mycket lågt. Den tröga omsättningen på förtroendeposter hindrar de nya medlemsgrupperna att bli rimligt företrädare i styrelserna.

Ett valchans-index

Även om valet av förtroendemän måste ske från ett urval av medlemmar med intresse för och kunskap om verksamheten kunde det vara roligt att veta, hur stor den statistiskt beräknade chansen att få ett förtroendeuppdrag kan vara. Följande beteckningar kommer till användning:

antal medlemmar i föreningen	N
antal förtroendeuppdrag	n
stadgeenlig mandattid	m år
den tid en person sitter på uppdrag	p år
den tid under vilken en medlem är valbar	v år

Antal uppdrag som formellt blir lediga under ett år blir då

$$\frac{n}{m}$$

Finns det 12 förtroendeuppdrag och mandattiden är 2 år blir 6 platser lediga varje år. I verkligheten blir den, som en gång valts, omvald gång på gång och håller platsen besatt. Det antal uppdrag som i verkligheten blir lediga varje år är därför bara

$$\frac{n}{p}$$

Valbar till styrelsen är en medlem formellt från inträdet till dess att han/hon uppnår 70 år. I praktiken har vi sett att man åtminstone i Mälarprovinsernas föreningsbank sällan väljer någon som är yngre än 30 år. Inte heller lär man välja några 65-åringar. Valbarhetstiden kan nog vanligen sättas till omkring 30 år. Den beror givetvis också på inträdesåldern, som är okänd, men sjunkande (inlåningsmedlemmar). Slutligen är chansen för en medlem vilken som helst att bli vald omvänt proportionell mot medlemsantalet. Vi kan nu ställa upp ett "valchans-index" R, som uttryckt i procent blir

$$R = \frac{n \cdot v}{N \cdot p} \cdot 100$$

För 1971 gäller för hela Mälardalens regionbank att $n = 283$, $N = 14\,252$, v kanske $= 30$ och $p = 15,6$. Härur erhålles $R_{71} = 3,82 \quad 5(1 : 26)$.

Motsvarande beräkning för 1981 bygger på $n = 274$, $N = 33\,870$. p och v antas oförändrade. Då blir $R_{81} = 1,56 \quad (1 : 64)$.

Under här antagna förutsättningar beror minskningen av index nästan helt på det starkt ökade medlemsantalet. Formeln kommer att ge osäkra utslag om man använder den på små föreningar. Visserligen är n och N väl kända, och v kan kanske beräknas eller uppskattas någorlunda, men p är mycket svårt att skatta för en liten förening. Formeln borde emellertid kunna användas vid jämförelse mellan större föreningar eller grupper av föreningar. Den kan naturligtvis också begagnas för att pröva verkningarna av ändrat antal förtroendeuppdrag eller av regler för begränsning av valbarhet eller uppdragens varaktighet.

Slutreflexioner

Föreningsbankernas utveckling belyser, tycks det mig, ganska väl några av de problem som uppstår när en kooperativ rörelse växer och blir stor. I vissa avseenden intar bankerna visserligen en särställning inom Kooperationen: Man får inte bedriva bankrörelse i Sverige utan statlig styrning (ofta hårdhänt) och kontroll. Under uppbyggnadstiden åtnjöt man också statligt stöd. Men många likheter finns med andra tillväxande kooperativa rörelser: Kapitalbildningen blir ett allt allvarigare problem; verksamheten utvidgas till att omfatta allt större ekonomiska fält; avståndet mellan medlem och förening växer. Verksamheten i föreningsbankerna har dock kvar mycket av det som från begynnelsen gav den dess styrka: människokontakt och lokalanknytning.

Avgörande ekonomiska skäl gör det omöjligt att bygga ut föreningsnätet i takt med medlemsantalet. Därmed förloras något för en kooperativ verksamhet väsentligt: Medlemmens känsla av att betyda något för föreningen och ha något inflytande i den. Man skulle kunna motverka denna utveckling genom förbättrad medlemskontakt och ökat antal förtroendeuppdrag (lokala råd, kontaktmän i olika organisationer, sparklubbar etc). Specialstudien - om den nu har allmän giltighet - tyder på mycket långsam omsättning av förtroendeuppdragen. Allvarligt är att denna långsamma omsättning leder till att stora grupper av nya medlemmar inte alla blir representerade i föreningarnas styrelser. Detta strider mot den demokratiska och kooperativa princip, som säger att styrelsen så långt möjligt ska representera alla delar av medlemskåren. Det torde vara möjligt att få ändring på denna punkt. Tillväxt ger resurser, prestige. Man vinner storskalighetens fördelar, marknadsinflytande, möjlighet att knyta välutbildade och kompetenta personer till företagsledningen. Måste den betyda att "kooperation" till sist bara blir en skylt?

Tabell 1: Jordbrukskassor/föreningsbanker 1916-1982

Ultimo år	Centr kassa Regionbank	prim fören	prim medl (1000 tal)	medl per fören
1916	3	70	2	28
1920	4	123	5	37
1925	5	137	8	56
1930	5	183	14	77
1935	9	771	73	95
1940	10	754	109	144
1945	10	685	121	177
1950	10	631	142	224
1955	11	600	162	269
1960	12	572	171	289
1965	12	534	184	344
1970	12	477	205	430
1975	12	470	262	595
1980	12	420	386	920
1982	12	399	433	1 085

Tabell 2: Mälarprovinsernas föreningsbank 1971-1982

År	prim fören (distrikt)	med- lemmar	förtroendeuppdrag styr	suppl	summa
1971	24	14 252	166	117	283
1972	24	15 386	166	117	283
1973	24	16 207	166	116	282
1974	24	17 179	168	117	285
1975	24	18 176	168	117	285
1976	24	19 384	168	117	285
1977	25	20 638	174	118	292
1978	25	22 532	178	121	299
1979	25	27 724	175	120	295
1980	25	31 435	171	112	283
1981	25	33 870	170	104	274
1982	26	36 742	174	90	264

Tabell 3: Mälardalens län förbundsbank 1971-1981
Fördelningstabeller

3a. Medlemmar per förtroendevald, distriktsvis

antal	1971	1981
- 49	13	1
50- 99	10	10
100-149	1	9
150-199		1
200-249		3
250-299		1
Distr	24	25
med.tal	50,4	123,6

3b. Summa förtroendevald per distrikt

antal	1971	1981
7	-	1
8	1	2
9	-	4
10	4	6
11	4	2
12	2	4
13	2	-
14	10	5
15	1	1
distr	24	25
med.tal	11,8	11,0

3c. Ålder vid 1:a val till förtroendepost. 1971 års
förtroendevalda

Ålder	styr	suppl	s:a
20-24	-	1	1
25-29	9	4	13
30-34	22	11	33
35-39	43	25	68
40-44	46	25	71
45-49	22	20	42
50-54	18	22	40
55-59	3	8	11
60-64	3	1	4
s:a	166	117	283
med.tal	40,9	43,4	41,9

3d. Ålder vid avgång hos dem som avgått 1971-1981

Ålder	styr	suppl	s:a
25-29	-	1	1
30-34	1	1	2
35-39	1	7	8
40-44	4	11	15
45-49	3	5	8
50-54	10	8	18
55-59	10	12	22
60-64	11	20	31
65-69	25	9	34
70-74	36	6	42
antal	101	80	181
med.ålder	63,2	54,8	59,5

3e. Antal år på förtroendepost. Avgångna 1971-1981

år	styr	suppl	s:a
1- 5	5	24	29
6-10	13	24	37
11-15	18	17	35
16-20	16	6	22
21-25	16	7	23
26-30	18	-	18
31-35	12	2	14
36-40	2	-	2
41-45	1	-	1
antal	101	80	181
med.tal	20,1	10,1	15,6

Källor och litteratur

Författaren vill gärna framföra ett varmt tack till förre direktören i Sveriges Föreningsbankers Förbund Ivar Lindeberg för värdefulla fakta och synpunkter. Han har, liksom fil lic Tore Johansson, LRF, läst detta arbete och föreslagit rättelser och förbättringar. Ett tack också till verkställande direktören i Mälardalens länets föreningsbank Jackie Hedlund för de uppgifter om förtroendemannakåren han ställt till mitt förfogande och för många upplysningar i samband med dem. Ansvar för innehållet i detta arbete ligger dock helt hos författaren. Primärmaterialet och bearbetningar av specialundersökningen kommer att deponeras i Mälardalens länets föreningsbanks arkiv.

Håkansson, Håkan (red): "50 år i lantbrukets tjänst 1916-1966", Sveriges Jordbruksskassaförbund Stockholm 1966

Lindeberg, Ivar: "Mälardalens länets centralkassa för jordbrukskredit 1916-1966", Mälardalens länets centralkassa Stockholm 1966

Osterman, Stig: "100 år av samverkan", Svenska Lantmännens Riksförbund Stockholm 1982

Rawls, John: "A Theory of Justice", Oxford Univ Press 1971

Raiffeisen, F W: "Die Darlehnskasse - Vereine" 8. Aufl
Neuwied 1966

Schiffgen, Werner: "Für 80 Millionen Menschen in aller Welt ist Raiffeisen Vorbild", Raiffeisen - Rundschau
Sonderaufgabe 19/20 Juni 1966

Åstrand, Halvdan: "Lantbrukskooperationen - ideologi och verklighet", SOU 1979:11

Föreningsbankerna 1980, 1981. Sveriges Föreningsbankers Förbund

"Jordbrukets ekonomiska föreningsrörelse i de nordiska länderna", utg av Nordens Bondeorganisationers Centralråd Stockholm 1962

"Jordbrukskassorna och centralkassorna för jordbrukskredit 1916-1923", utg av Statistiska Centralbyrån. Statliga Meddelanden serie A Band IV: 1 (1925)

"Kooperationen i samhället", SOU 1981:60

Svenska Jordbrukskreditkassan, Styrelse- och revisionsberättelser 1930-1957

Jordbrukskasserörelsen (fr o m 1974 Föreningsbankerna) Statliga uppgifter, meddelande av Sveriges Jordbrukskasseförbund (fr o m 1974 av Sveriges Föreningsbankers Förbund) 1958-1981

Mälarprovinsernas Centralkassa för jordbrukskredit (fr o m 1974 Mälarprovinsernas Föreningsbank) Årsredovisningar - Verksamhetsberättelser 1971-1981

Sven Åke Böök

NÅGRA STUDIEPERSPEKTIV PÅ INTERNATIONELL KOOOPERATIV FRAMTID

På internationell kooperativ nivå pågår en mål- och metodutveckling med förnyad utgångspunkt i IKA:s rekommendationer år 1980 om "Kooperationen år 2000". Hösten 1982 var det dags för centralstyrelsen att stämma av reaktioner och erfarenheter från det inledda arbetet för vidare handlingslinjer.

Sven Åke Böök, Kooperativa institutet, hade uppdraget att göra ett diskussions- och beslutsunderlag och tar här upp några aspekter på det arbetet. Rapporten finns i en preliminär upplaga på institutet och kommer till hösten 1983 att utvecklas till en mer slutlig version.

1980 års utgångspunkter

Låt mig få erinra om bakgrunden. Liksom andra internationella organisationer blev också Kooperativa Alliansen (IKA) under 1970-talet intresserad av de mycket långsiktiga framtidsfrågorna. En studie "Kooperationen år 2000" gjordes av den kanadensiske kooperatören Alex Laidlaw (då i 70-års-åldern och med livslångt förflutet i Kooperationen, numera död) till kongressen 1980. Då skulle planeringslinjerna för framtiden läggas upp.

"Kooperationen år 2000"

Alex Laidlaws studie blev innehållsrik med mängder av utmanande resonemang och observationer för kooperativ utveckling. De östeuropeiska ländernas Kooperation tyckte redan på förstadiet att Laidlaw var för västpräglad i sin ansats - särskilt i frågorna om förhållandet mellan stat och Kooperation - och gjorde en kompletterande rapport. Båda blev sedan besluts- och diskussionsunderlag vid kongressen i Moskva, men väsentligen var det Axel Laidlaws anda som präglade diskussioner och beslut.

Laidlaws studieperspektiv var globalt och samhällsinriktat. Han sökte samhällsrelevansen för kooperativ utveckling, Kooperationens möjligheter att ge bidrag till lösningar på mänsklighetens väsentliga problem på vägen mot år 2000. Fyra sådana var centrala: hungern, arbetslösheten, utplundringen av jordens resurser och anonymiseringen av mänskliga relationer. Bakom dem låg den gemensamma nämnaren i den orättfärdiga fördelningen och i ödesperspektivet med hotet om kärnvapenkrig.

Mot den bakgrunden föreslog Laidlaw att Kooperationen borde rikta in sina resurser på mål inom 4 huvudområden, där han

också förordade vissa kooperativa instrument som mest effektiva och relevanta:

- (i) Det första var livsmedelsförsörjningen. Den ojämna fördelningen i världen måste brytas och livsmedelsproduktionen måste ökas och effektiviseras. De kooperativa bidragen bör främst ske genom utveckling av jordbrukskooperativ och producentkooperativ bland småjordbrukare.
- (ii) Det andra var sysselsättningen. Globala utgångspunkter måste gälla för bekämpningen av arbetslösheten, samtidigt som produktiviteten måste höjas och människors inflytande över arbetsvillkoren måste stärkas. Framför allt industrikooperativa verksamheter bör här kunna ge bidrag, där det också är väsentligt med utveckling av former för att omvandla privata företag till kooperativa.
- (iii) Det tredje var konsumtionen av varor och tjänster. Människors inflytande över konsumtionen måste öka och former för hushållning måste utvecklas, som minskar förbrukningen av jordens begränsade resurser. Bidragen bör väsentligen komma från konsumtntkooperativa former, vilket inom dessa innebär utveckling av bättre förutsättningar för medlemsengagemang och för resurssnåla kvalitetskriterier.
- (iv) Det fjärde gällde närmiljön i särskilt storstäder och tätorter. Anonymiseringen måste motverkas och förutsättningarna för sociala kontakter utvecklas. Kooperativa bidrag bör framför allt vara att skapa en mångfald av inflytande- och kontaktformer från de olika lokala behoven av arbete, konsumtion, boende, försäkringar, sparande, fritid, sociala tjänster

etc. Kooperativa instrument kan vara specialiserade kooperativ i olika sammanslutningar ("cluster") eller s k flerändamålskooperativ ("multipurpose cooperatives").

Dessa blev också kongressens rekommendationer inför världskooperationens framtidsplanering.

Allkooperativt synsätt

Dessa rekommendationer innehåller ganska radikala omprövningar i synsätt, om man ser dem mot tidigare decenniernas dominerande utvecklingsmönster. Framför allt gäller det markeringen av industri- och arbetskooperativ inom (ii) och delvis (i), som ju varit omstridda i den kooperativa utvecklingshistorien. Den konsumentkooperativa skolan har inte mycket till övers för sådana former, dvs den skola som dominerat IKA. Det gäller också delar av (iv), som får ses som en självkritisk reaktion mot den storskaledominerade utveckling som också präglar stora delar av det kooperativa samhällsprojektet. Möjligen kan (i) och (iii) betraktas som mer "traditionella" i kooperativa sammanhang, men då här med mer markerade fördelningsperspektiv.

Detta gäller varje rekommenderad prioritet tagen för sig. Men förändringen i synsätt framträder än mer då man ser till helheten, till resolutionens syn på kooperativ utvecklingsstrategi. Där är det fråga om en klar markering av ett "allkooperativt" eller "blandkooperativt" synsätt, något som jag följande anser att resolutionsförfattarna i Moskva har misslyckats med att föra fram. Den röda tråden och andemeningen i Laidlaws rapport - även i de östeuropeiska ländernas rapport - betonar starkt den kooperativa sammanhållningen bakom de fyra prioriteterna, där sedan vissa kooperativa former kan vara mer tillämpliga och effektiva än andra för respektive prioritet.

I själva verket är rekommendationerna en uppmaning till världskooperationen att granska samhällsutveckling och utvecklingsbehov också från andra utgångspunkter och perspektiv än de egna ändamålen (det eller de behov som kooperativet är bildat för). Det är också en uppmaning om förståelse för att alla samhällsfrågor och samhällsproblem inte kan angripas med den egna formen, men att det inom kooperativet finns många möjliga tillämpningar och att det i ett kooperativt utvecklingsperspektiv är viktigt, att sådana frågor och problem angrips med relevanta kooperativa instrument. Och slutligen är det en uppmaning till samarbete och ömsesidigt stöd mellan olika kooperativa former för ett gemensamt utvecklingsperspektiv.

Retorik - kooperativ_beslutsamhet?

Föregående är kortfattat min analys av Alex Laidlaws huvudbudskap och här finns givetvis utgångspunkter för olika uppfattningar och för fördjupade studieinsatser om bl a kooperativa mål, medel och utvecklingsstrategier. Tills vidare ser jag 1980 års beslut som en anmärkningsvärd händelse i kooperativ idé- och utvecklingshistoria, däri att kongressen så konfliktfritt kunde acceptera AL:s förslag och bakomliggande resonemang.

Var det kanske fråga om internationell retorik utan förpliktelse? Eller ska man uppfatta det som en beslutsam inledning på AL:s planeringsperspektiv, det som han uttryckte så här:

"framtidens historia har ännu inte skrivits och kooperationen måste vara besluten att vara en av författarna. Kort sagt: Kooperatörer kan aktivt medverka till att planera och skapa framtiden om de bara har den rätta viljan och beslutsamheten."

("Kooperationen år 2000")

Nåväl, medlemsorganisationerna rekommenderades att studera rapporterna och resolutionen närmare på sina hemmaplaner; granska prioriteternas relevans, ta fram problem, se över utvecklingsbehov och komma tillbaka med rapporter till hösten 1982.

Uppföljningsstudier

I det sammanhanget kom mitt uppdrag in som ett av de kompletterande besluts- och diskussionsunderlagen. Ett annat av den typen hade påbörjats tidigare och handlade om riktlinjer för kooperativt biståndsarbete, en studie som jag inte kan gå in på här. Det kan också nämnas, att S Saxena - den förre IKA-chefen - på hösten inledde ett intressant projekt av uppföljningskaraktär om "Cooperatives and the Poor", som vi får anledning att återkomma till. Det finns fler och det skulle behövas ännu fler.

För min del gick jag in med viljan att hålla fast vid Al:s globala och samhällsinriktade studieperspektiv, nu koncentrerat till frågorna:

- 1) Hur ser utgångsläget ut nu (något år senare) i arbetet med prioriteterna? Vad finns det för problem, bedömningar och erfarenheter i nuvarande planeringsskede?
- 2) Vad är det mest angeläget att nu föra in i den internationella besluts- och planeringsprocessen?

Dvs med 1) sökte jag en viss verklighetsförankring för att sedan i 2) kunna göra en del handlingsinriktade kooperativt ideologiska analyser.

Empirisk tillgänglighet

Det visade sig snart att det skulle bli svårt med den konkretisering genom 1) som jag tänkt mig. Bristen är påtaglig på sådan löpande och aktuell empiri - i samlad och tillgänglig form - som kan bilda bas för en verklighetsförankrad diskussion i 2). Det är f n ett stort arbete att göra en någorlunda god översiktsbeskrivning av modern kooperativ utveckling, än mer att sätta in den i ett samhällssammanhang och att göra något som kan kallas empiriskt förankrad problemanalys mot framtidsmålen.

Studieuppgifter saknas således inte. Samtidigt vill jag passa på att varna andra, som ger sig in i detta, för naiva föreställningar hos bl a uppdragsgivarsidan om möjligheter till konkretisering, ja t o m till komparativ konkretisering. Som om det vore ett kafferastjobb. Sannolikt har detta delvis att göra med en längre tids "bortskämdhet" med personer som t ex Watkins, Odhe, Bonow, Saxena och Laidlaw, vilka i själva verket representerar enorma "personliga bibliotek" av kooperativ empiri och vilja. Men sådana personer kommer vi aldrig att få uppleva igen, den grundläggande empirin måste utvecklas på annat sätt. Jag återkommer till detta senare.

Tyvärr pågår i det här avseendet en del illavarslande förändringar inom IKA, som kom att bli en del av mina studieintryck. Dokument- och biblioteksverksamheten är sedan fler år nedrustad på huvudkontoret i London och resurser för utrednings- och forskningsinriktad uppföljning av kooperativ utveckling är minimala. Sedan 1981 finns f ö ingen "research officer" med bl a ansvar för den löpande bevakningen.

I och med flyttningen till Geneve på hösten 1982 skingrades också en del unikt kooperativt material: något gick till Cooperative Unions bibliotek i Manchester, något till universitetet i Liverpool (som håller på att bygga upp en kooperativ avdelning) och något följde med till Geneve. Samtidigt lämnade ytterligare en del s k "personliga bibliotek" huvudkontoret: Davies, Derrick, Bottomly och så småningom Ollman. Även med goda ambitioner torde det bli svårt för den nye IKA-chefen att inom de närmaste åren åstadkomma kontinuitet på detta område.

Uppföljningsstudier med empiriska ansatser får således vissa problem.

Min studie

Nåväl, jag valde att någorlunda juste söka bilda mig en översiktlig uppfattning om 1) för att sedan för 2) välja några perspektiv för ideologisk bedömning och argumentering. Den aktuella situationen sökte jag fånga genom en rundfråga, som jag tillsammans med IKA-kontoret skickade ut till alla 162 medlemsorganisationer. Den innehöll 10 ganska omfattande frågor, som jag delvis tänkt använda för muntliga intervjuer. Tyvärr hann jag inte med mer än några stycken, men definitivt hade flera sådana höjt värdet av rundfrågan - jag får ta det som en erfarenhet för framtiden.

Avsikten med denna omfattande rundfråga var att få medlemsorganisationernas reaktioner och problemuppfattningar inom flera av de perspektiv på prioriteterna, som diskuterades i AL:s rapport. Jag sökte reaktioner etc i följande:

Allmänt om problem och erfarenheter, en öppen bedömning. Andra prioriteter? Planeringssituationen, förekomsten av långtidsprogram etc. Användningen av

rapporterna och resolutionen, informations- och studieinsatser. Relationer mellan Kooperation och stat i prioriteringsperspektiven, problem? Unga människors engagemang i Kooperation, kvinnors roll. Nya kooperativa former, relationer till etablerade. Samarbete med närstående organisationer och indikationer på de senare årens utveckling.

Det kom faktiskt - så småningom - in drygt 50 svar, där de flesta gällde alla frågor. En del var smärre uppsatser. De flesta svaren var från nationella förbund och/eller apex-organisationer, vilket således innebär att de omfattar betydligt fler medlemsorganisationer än 50, inemot 70-80. Man kan också notera, att de svarande i allmänhet är personer av typen förbundsordförande/förbundsdirektör eller organisationschef/planeringschef. Jag tyckte det var ganska hyfsat och bedömde svaren som acceptabla för översiktliga kvalitativa bedömningar av 1) och som impulser för 2). Däremot var svaren för bräckliga för kvantitativa preciseringar, frekvensberäkningar etc.

Svaren speglar givetvis reaktioner, problemuppfattningar "inifrån" Kooperationen. Säkerligen skulle observationer från personer utifrån - framför allt från forskningsinriktade personer - ha givit andra beskrivningar och ställt andra problem. Sådana kompletterande studieperspektiv måste med nästa gång, det behövs uppföljningsstudier med många perspektiv som "ser" olika delar i kooperativ utveckling.

Några observationer

Hur är då inställningen hos våldskooperationen till rekommendationerna nu ca 1,5-2 år efteråt, och vad uppfattar man vara väsentliga problem och utvecklingsbehov i arbetet på den vägen? Det är lite tidigt med djupare svar, men några

intressanta observationer finns för den fortsatta utvecklingen. Här är min framställning mycket grov, det bör påpekas.

Ett studie- och utbildningsskede

Än så länge är det mest fråga om en "prövning", som handlar om studier, information och opinionsbildning. Rapporterna och deras huvudlinjer har börjat göras tillgängliga inom medlemskretsarna och det tycks vara motiverat att på flera håll tala om ett ovanligt starkt intresse.

Sålunda har rapporterna översatts till flera språk vid sidan av de officiella IKA-språken och kan nu också studeras på åtminstone arabiska, baskiska, egyptiska, finska, isländska, japanska, koreanska, svenska (därmed danska och norska) och turkiska. Det är vidare ganska vanligt att huvudinnehållet förts fram genom särskilda informationsmaterial, konferenser, möten etc. Särskilt omfattande tycks det vara inom japansk Kooperation. Och Alex Laidlaws rapport verkar även ha fått en viss uppmärksamhet - om än begränsad - utanför kooperativa organisationer. Framför allt i skolor, högre utbildningssammanhang och massmedia, där annars kooperativa frågor är relativt ovanliga.

Någon starkare kritik mot prioriteringarna har jag inte kunnat märka i min rundfråga. Snarare kan man tala om positiva markeringar av de s k "Laidlawprioriteterna": Det är nu viktigt att arbeta efter dessa. Några marginella kompletteringar finns, så vill t ex några medlemsorganisationer också föra in landsbygds- och byutveckling inom prioritet (iv). Rekommendationen avsåg ju där främst närmiljön i storstäder och tätorter.

Några, men inte många, har velat aktualisera en del ytterligare områden för kooperativa insatser. Det gäller bl a kooperativa former för energiförsörjning, sparande och finansiering, forskning och utbildning, bostäder och boendemiljö och för information, kultur och massmedia. Om det är nya prioriteter eller preciseringar av de redan accepterade är närmast en definitionsfråga. Min rekommendation till centralstyrelsen var i varje fall att närmare gå igenom dessa tilläggsförslag inför kongressen 1984.

Man kan således säga, att det pågått och pågår ansträngningar för att föra ut rapporternas innehåll, främst på de inledande stadierna av tillämpningsprocessen. Resultaten hittills av den prövningen - av min rundfråga att döma - tycks inte ha givit anledning till några starkare förändringar i inställningen sedan 1980. Det bekräftades också på centralstyrelsemötet, där ingen av de 350 delegaterna i ca 50 inlägg direkt på "År 2000-temat" ifrågasatte själva rekommendationerna.

Men självklart är detta ett ytligt sätt att känna av inställningen. Den känsliga fasen inträffar då rekommendationerna ska uttryckas i faktiskt beteende, i termer av faktisk användning av resurser. Det är där de intressanta uppföljningsstudierna tar vid.

Problembild och utvecklingsbehov

Min rundfråga gav underlag för en lång lista över problem och utvecklingsbehov på vägen mot prioriteterna. Här tar jag upp de vanligare i starkt komprimerad form:

- Många efterlyser en översyn av IKA:s roll i de långsiktiga utvecklingsperspektiven, oftast med undertonen att rollen bör stärkas.

- Flera betonar det nödvändiga i att stärka den demokratiska organisationen och medlemmarnas möjligheter till deltagande. Framför allt framhålls det viktiga i att engagera unga människor, både som medlemmar och anställda. Kvinnornas roll underströks särskilt.
- Särskilt medlemsorganisationerna från tredje världen framhåller betydelsen av att utveckla socioekonomiska relationer mellan rika och fattiga delar av kooperationen. Några efterlyser ytterligare regionala kontor (Främre Asien och Latinamerika) och några markerar särskilt behovet av återkommande regionala seminarier o dyl om Laidlawprioriteterna.
- Nästan alla markerar problem och utvecklingsbehov vad gäller kooperativa finanser, kooperativt finansiellt samarbete och låneformer för speciella utvecklingsbehov. Föreslå riktlinjer för en internationell kooperativ bankverksamhet, säger några direkt. Sambandet mellan de finansiella behoven och de dystra ekonomiska framtidsutsikterna framhålls ofta.
- Framför allt Öststaternas kooperativa organisationer och tredje världens kooperation markerar behovet av utbildning med särskild tyngd på yrkesmässig kunskapsutveckling för anställda. Utveckling av kooperativa ledare framhålls särskilt.
- Några ser framför sig behov av strukturella organisatoriska och verksamhetsmässiga reformer och problem i samband med dessa. Bl a gäller det detalj- och partihandel och relationer mellan föreningar och förbund.
- Några betonar behovet av långsiktig kooperativ kunskapsutveckling och forskning i självständiga former.

- Flera betonar det viktiga i samarbete med närstående frivilliga organisationer (typ folkrörelseorganisationer), framför allt med fackliga organisationer.
- Ett antal organisationer anmäler problem i relationer till statsmakt och myndigheter (bristande förståelse för kooperativa utvecklingsbehov).
- Några tar upp samarbetsproblem inom den kooperativa sektorn. Det saknas gemensamma kooperativa uppfattningar (concept), säger ett par.

Till detta kommer så vissa problem etc, som är särskilt förknippade med vissa prioriteter. Framför allt gäller det (ii) och (iv), där flera anmäler brist på erfarenheter, kunskaper, juridiska och finansiella förutsättningar samt på förståelse från omvärlden, t o m från andra delar av etablerad Kooperation. Många organisationer har tagit upp handfasta problem, t ex lagringsmöjligheter, svårigheter att skaffa kontorslokaler och problem av typen underläget i konkurrensen med privatkapitalet, både förhandlingsmässigt och finansiellt vid varuhusetablering i tätorter.

Det är som sagt en mycket generellt framställd bild, där jag nu inte försökt mig på någon kategorisering efter Kooperationens typ och geografiskt område. Materialet håller inte för det f n, jag kommer att göra vissa kompletteringar inför en mer slutlig rapport. Listan (som bekräftades vid centralstyrelsemötet) ger en ganska konventionell bild av problem och utvecklingsbehov, och hade sannolikt lika gärna kunnat gälla 1962 och 1972 som 1982. Det är helt enkelt fråga om problem etc som alltid finns i arbetet med det kooperativa samhällsprojektet och som nu aktualiserats i relation till prioriteterna.

Detta faktum betyder dock inte att utvecklingsbehoven skulle vara mindre angelägna. Ivärtom, de representerar väsentliga "prioriteter bakom prioriteterna" för tiden framåt. De behöver nu preciseras i de många olika tillämpningssammanhangen och i handlingsinriktade analyser av vad som bäst hanteras på nationella, regionala och internationella nivåer för bästa utvecklingskraft. Där är det som sagt angeläget med bidrag från mera fristående forsknings- och studieinriktade insatser, som kan ställa problem och utvecklingsbehov från annan kunskap än den inomkooperativa.

Insatser i några utvecklingssammanhang

Föregående har givit utgångspunkter för vissa angelägna insatser i den vidare besluts- och planeringsprocessen från globala perspektiv. Jag vill här gå ett steg till och komplettera bilden med resonemang om några utvecklingssammanhang, dvs i anslutning till min fråga 2) ovan.

En gemensam nämnare

Här finns då överväldigande mycket. En huvudlinje, en gemensam nämnare bakom prioriteterna, faller dock klart ut från rapporterna, från intrycken i min rundfråga, från faktisk kooperativ utveckling och från min egen kooperativa uppfattning: Det är insatser för att mobilisera medlemmar, anställda och samhällsmedborgare för, i och genom det kooperativa projektet.

Det handlar alltså om insatser för att utveckla den sociala basen i kooperativa verksamheter, som ju är Kooperationens styrka så länge som den är levande och stabil, men som övergår till svaghet då den blir anonym och vittrar sönder. Dessvärre är det den senare utvecklingen, som för närvarande är

utmärkande för stora delar av det etablerade kooperativa samhällsprojektet. Det är ett huvudproblem på vägen mot prioriteterna, väl värt att bli föremål för en mängd programässiga insatser av ekonomisk, administrativ, utbildningsinriktad, opinionsbildningsmässig och studieinriktad karaktär på olika nationella, regionala och internationella nivåer. Kan vi inte utveckla en levande och stark social bas i kooperativa verksamheter, så blir föreställningarna om väsentligare kooperativa bidrag i framtida samhällsutveckling en utopi.

Denna sociala bas måste också bli mer internationell. Det är i och för sig en gammal kooperativ grundidé, men som nu otvivelaktigt stärks i en utveckling där nationella frågor får allt fler inslag av internationella och globala dimensioner. Den kooperativa rörelsen har dessutom en hel del potentiell styrka att ta vara på i denna utveckling.

Från den utgångspunkten ser jag tre huvudområden i 80- och 90-talens utveckling mot vilka denna typ av insatser bör föras vidare och konkretiseras. Det är:

- 1) Insatser för att öka den kooperativa beredskapen och förmågan att "se" och "förstå" kooperativa tillämpningar i samhällsutvecklingen, framför allt på de prioriterade områdena. Det handlar om att utveckla innebörden i det som Laidlaw kallar "den kooperativa relevansen".
- 2) Insatser för att i den världsekonomiska krisen ta fram de förutsättningar som Kooperationen har för att skapa utvecklingskraft och stabilitet genom ömsesidigt stöd i ekonomiska, finansiella och affärsmässiga relationer. Det handlar om att utveckla former för "kooperativ självtillit", manifesterad i idéerna om den kooperativa sektorn.

- 3) Insatser för att stärka den internationella kooperativa organisationen och sammanhållningen. Det handlar mycket om att utveckla IKA:s roll, men också om att ta till vara kooperationens roll som fredsörelse.

På dessa områden utmynnade min rapport till centralstyrelsen i 7 rekommendationer. Dessa accepterades i stort sett i de ca 20 inläggen - med undantag av ett inlägg i fredsfrågan - men gav inte denna gång anledning till speciella initiativ från IKA-håll för vidareutveckling. Rekommendationen var att man nu skulle studera vidare i sina respektive sammanhang. Nåväl, detta är bara början och flera inlägg vittnade om att delar av rapporten kommer att föras vidare, bl a som tema i några av IKA:s kommittéer (särskilt kvinno- och utbildningskommittén).

Här tar jag kortfattat upp några resonemang om insatser av studie- och forskningskaraktär på dessa tre huvudområden; insatser som är viktiga att inleda nu för effektiv handling senare.

Kooperativ relevans

Det är närmast en truism att säga, att kooperationens utvecklingsmöjligheter i de längre perspektiven i grunden gäller förmågan att vara tillämpbar på sådana samhällsfrågor, som många människor anser väsentliga för sina livsbehov. Men med de förändringsmål som utmärker kooperativ verksamhet kan detta inte nog betonas. Tillämpbarheten måste hela tiden utvecklas och prövas mot samhällsutvecklingen, annars övergår kooperationen från ett utvecklingsinstrument till ett förvaltningsinstrument.

Denna relevans ser då högst olika ut i olika delar av världen; vad som inom vissa delar är relativt viktiga mål på de

prioriterade områdena, är för andra delar rena lyxfrågor. Till det kommer också, att betydelsen av olika kooperationstyper varierar, bl a beroende på kooperativa traditioner, och på statsmakters och andra organisationers betenden och inställningar.

Således är det meningslöst, att tala generellt om all kooperativ verksamhet i detta sammanhang.

Gemensamt är dock följande: Relevansen är i sina olika utvecklingssammanhang en väsentlig förutsättning för kooperationens sociala bas. Inte bara i det kortsiktiga och löpande perspektivet, utan också i det långsiktiga. Ett kooperativt engagemang kräver att man kan "se" möjliga kooperativa lösningar i framtiden och "förstå" deras särskilda egenskaper jämfört med t ex privata verksamheter. En som uttryckt detta mycket bra är Ernst Wigforss, i och för sig inte mest känd som kooperatör, men ändå:

"Men de hittills gjorda erfarenheterna tar inte bort behovet att formulera målen för en aktuell socialistisk politik på ett sådant sätt att de framstår som något nytt, tillräckligt skilt från det närvarande och tillräckligt eftersträvanvärt för att kunna samla anhängarna till det nödvändiga arbetet och samtidigt ge motståndarna besked om vad det är de avvisar i sin kamp mot socialismen. Meningen är inte att ersätta riktlinjerna med ett stelt fixerat mål, men att föra handlingslinjerna ett så långt stycke fram, att avståndet från det nuvarande blir märkbart, att en jämförelse blir mera möjlig mellan vad som är och vad som eftertraktas, att följderna för de skiftande mänskliga önskemålen blir så påtagliga att en diskussion kan synas fruktbärande."

(Ur "Socialism i vår tid")

Det kräver också en visad vilja hos kooperativa organisationer att skapa beredskap för att gripa sig an sådana framtidsfrågor och för att därvid ge många människor möjligheter att engagera sig i detta arbete för kooperativa lösningar. Det är grunden för en respektfull hållning till det kooperativa arbetet från olika delar av samhället - t ex statsmakter och lagstiftning - och därmed för en förståelse av kooperationens speciella och nödvändiga utvecklingsbehov.

Här finns mycket. För min del anser jag, att flera tecken i samhällsutvecklingen på senare tid och i många länder tyder på ökad "mottaglighet" för kooperativa lösningar. Delvis hänger det samman med den utdragna (eller under överskådlig tid bestående) världsekonomiska krisen, där människor tappar förtroende för åtgärder från centrum och istället engagerar sig för lösningar på självhjälps och den ömsesidiga hjälps grund.

Men detta har också att göra med skeenden, som blir synliga i framför allt två avseenden. Det ena är i målvärderingarna hos allt större grupper i våra samhällen, som starkare betonar värden som delaktighet, självförvaltning, självtillit, socialt ansvar och ekonomisk demokrati. Det andra är i medelutvecklingen, som i högre grad visar att det behövs nya metoder för att nå både "nya" mål och gamla. Därvid har kooperativt närbesläktade lösningar i större utsträckning uppmärksamats, bl a som alternativa företagsformer, som lokala system och som folkligt engagerande utvecklingsmodeller både i industriländer och i utvecklingsländer.

Detta är glädjande observationer - som också finns från flera länder - men det är inte fråga om någon Fågel Fenix som ur askan uppenbarar sig i kooperativa former. Denna,

låt mig kalla den potentiella relevans, måste omvandlas till faktisk relevans. För det behöver vi arbeta fram kunskap och beredskap i bl a följande:

- Kooperativa organisationers framväxtmönster i olika delar av världen. Utvecklingen på prioriteternas områden (särskilt samhällsutvecklingen i relation till väsentliga mål och medel) och de kooperativa formernas förutsättningar (faktiska och möjliga). Lyckade och misslyckade utvecklingsvägar, "praktikfall".
- Praktiska experiment, modeller och erfarenheter av kooperativa former för kombinationer av ekonomisk, marknads-mässig och demokratisk effektivitet.
- Organisatoriska lösningar inom olika kooperationstyper och inom federationer. Lösningar för utveckling av en mångfald av engagemang, idéer och praktiska handlingslinjer. Relationer till stat och kommun och andra organisationer vid utveckling av kooperativa verksamheter.
- Idémässiga och framtidsinriktade analyser av samhällsutvecklingen från kooperativa utgångspunkter, med syftet att ta fram möjliga kooperativa tillämpningar. Idébanker, erfarenheter från länder på olika utvecklingsnivåer.

Här behövs löpande studieinsatser, som förs vidare i utbildnings- och opinionsbildningssammanhang. Associationsramar behöver vidgas och därmed beredskapen att se möjliga kooperativa tillämpningar på framför allt de prioriterade områdena.

Därvid är det också väsentligt, att dessa associationsramar blir tillräckligt vida för att också omfatta sådana typer av kooperation, s k prekooperativa lösningar, som uppstår

på många håll i världen. Då blir sättet att definiera kooperationsbegreppet avgörande. Å ena sidan får definitionen inte vara så snäv, att förkooperativa former hamnar utanför det kooperativa sammanhanget. Å andra sidan får definitionen inte vara så vid, att Kooperationen kan vara vad som helst och inbjuda till skenkooperativ.

Frågan om relevansen blir således också kopplad till de kooperativa grundsatserna, särskilt prioritet (iv), som kan vara i behov av en förnyad översyn. En mycket olycklig utveckling vore ett perspektiv, där en hel del kooperativt närstående verksamheter stod utanför den kooperativa rörelsen.

Kooperativ självtillit

Den världsekonomiska krisen ställer de marknadsberoende delarna av Kooperationen, dvs den överväganden delen, inför allvarliga utvecklingsproblem på vägen mot prioriteterna. Den hotar att dra in Kooperationen i en utveckling, där den marknadsmässiga resursanvändningen starkt prioriteras medan de långsiktiga och utvecklingsinriktade faller i bakgrunden. Det blir inga resurser över för den typ av utvecklingsarbete, som 1980 års utgångspunkter kräver.

Därvid blir det heller inga möjligheter att ta nya initiativ i långtidsperspektiven eller att ta hand om, utveckla och stödja sådana kooperativa lösningar, som får ökad relevans under ekonomiska kristider. Det vore förödande för det kooperativa perspektivet.

Det är lätt att måla upp hoten, svårare att komma med konstruktiva förslag till insatser i planeringsprocessen. För min del anser jag, att insatserna beslutsamt måste sättas in för att ta fram de outnyttjade möjligheter som finns i

den kooperativa grundidén om ömsesidig hjälp, dvs för att konkretisera ideologin bakom begreppet "kooperativ sektor" (observera att jag här inte talar om det statistiska begreppet), som innebär att Kooperationen skapar sina egna stabila villkor, nationellt, regionalt och internationellt.

Men inte bara det. De kooperativa möjligheterna måste systematiskt användas för att stödja utveckling av kooperativa verksamheter i de tidigare utvecklingsskedena, dvs i de utvecklingsskeden där risken för misslyckande är stora. Det är m a o en kombination mellan självhjälp och ömsesidig hjälp, den kooperativa självtilliten. Här finns mängder av olika tillämpningsmöjligheter och relationerna till de fyra prioriteterna är uppenbara.

Återigen: Detta är lätt att säga och har också sagts åtskilliga gånger i IKA:s historia, t ex i kongressresolutionen 1972 om multinationella företag, på kongressen 1976 i anslutning till utvecklingen av den 6:e grundsatsen i praktiken och i 1980 års utgångspunkter. Och på centralstyrelsemötet 1982 tillstyrkte de flesta inläggen mycket klart denna del av mina rekommendationer, ja, det var t o m några som ansåg att jag varit för lågmäld.

Här krävs nu således praktisk handling, men också insatser för att förbättra kunskapsunderlagen och det ömsesidiga utbytet av erfarenheter. Dessa insatser måste då till sin karaktär vara mer handlingsinriktade än de jag diskuterade under förra avsnittet och ligga närmare den praktiska tillämpningen. De måste finnas med i beslutsunderlag vid större investeringar och revideringar av verksamhetsstrukturer, eftersom sådana - när de väl är gjorda - låser handlingsmöjligheterna för längre perioder framåt. Sådana områden är framför allt:

- Granskningar av problembilden: Vad är det som hindrar denna typ av utveckling? Anförda hinder och faktiska hinder. Möjligheter att utveckla existerande interkooperativa former till att omfatta fler organisationer. Sådana former för olika delar av världen, för olika typer av Kooperation och för fler funktioner än de nuvarande.
- Inventeringar av idéer och praktiskt fungerande modeller för arbete enligt sektorstanken. Utvecklingsstöd för unga kooperativa bildningar. Lokala och regionala kooperativa system. Kontrakts- och prisrelationer mellan delarna i sektorn. Grad av plan och marknad. Frihandel och protektionism.
- Behov av juridiska och lagstiftningsmässiga förändringar. Konflikter med olika länders konkurrenslagstiftning.

Inom denna handlingslinje intar finansieringsfrågorna en speciell ställning. Betydelsen av samarbete och ömsesidigt utbyte har här betonats av de flesta och är ett område, som har markerats flera gånger tidigare i IKA-sammanhang. Men få framsteg tycks ha gjorts, det är ett område där det internationella kooperativa samarbetet släpar efter. Omgående behöver kunskapsunderlag utvecklas om framför allt:

- Former för ökad kooperativ självfinansiering genom sektorstanken. Erfarenheter av olika kooperativa finansierings- och styrningsmetoder. Kooperativa banksystem och finansieringsfunktioner inom kooperativa organisationer.
- Finansieringsbehov och finansieringsproblem i framtidsperspektivet. Internationell samordning av kooperativa finansiella resurser, problem, hinder och möjligheter. Utveckling av existerande delar till ett internationellt kooperativt finansieringssystem.

På den vägen kan den kooperativa sociala basen stärkas indirekt, via den organisatoriska samverkan - nationellt och internationellt. Men givetvis är på självtillitsvägen sådana insatser avgörande, som gäller relationer mellan individuella medlemmar-primärföreningar och primärföreningar-förbund. Jag går inte in på det här, men noterar, att utvecklingsfrågorna om "den optimala storleken" i kombination av ekonomisk och demokratisk effektivitet tillhör de grundläggande i detta utvecklingssammanhang.

Kooperativ internationalisering

Det är uppenbart att ett effektivt arbete enligt prioriteterna kräver en ökad internationell samhörighet och därmed en stärkt internationell organisation. Lika uppenbart är det, att vi här har att göra med en klar klyfta mellan internationella kooperativa ord och internationell kooperativ handling. Resurserna till IKA:s arbete är blygsamma ("skorpsmulor") relativt sett och det är mest tack vare enorma personinsatser, som det ändå kunnat bli så pass framgångsrikt.

Kooperationen tillhör visserligen inte de rika delarna av världen, men där finns dock ett antal betydande banker, försäkringsbolag och stora jordbruks- och konsumentkooperativa organisationer, som borde "ha råd" till mera. Dvs till att hålla och utveckla en internationell resurs, som effektivt kan ligga vid den kooperativa världsutvecklingens frontlinjer, effektivt kan föra fram det globala kooperativa budskapet och som effektivt kan samordna och utveckla ömsesidiga kooperativa insatser. Det bör dock noteras, att de svenska bidragen - medlemsavgifter, bidrag från Swedish Cooperative Center och via SIDA - under flera år svarat för inemot 50 % av IKA:s resurser, se 2) i min referenslista.

Detta behov stärks nu i perspektivet av 1980 års rekommendationer och kan inte det tillgodoses i ökad utsträckning blir det svårt att hävda den kooperativa trovärdigheten.

Dessvärre finns tecken på ytterligare försämringar, tecken på att den uppbyggnad som påbörjades under Bonows/Saxenas tid håller på att stanna av. Den ekonomiska kraften hos de tidigare starka organisationerna bakom IKA håller på att försvagas och konflikterna kring den nye IKA-chefen (A Saenger, en drygt 60-årig schweizare) inger oro. Och det verkar som om flyttningen av huvudkontoret till Geneve, klart demonstrerat på centralstyrelsemötet, har en djupare innebörd än enbart den geografiska: Den "anglosachsiska" kooperativa skolan har tappat mark till den "kontinentala".

"Hallo Sven! Nu hamnar du mitt i slutet på en kooperativ epok", ropade Hanns Ollman (ca 25 år i IKA som bl a press officer) när jag i augusti/september kom in på huvudkontoret i London. Han stod i ett rum som varit bibliotek, men som nu gapade med tomma hyllor. "Men", fortsatte han, "vi minns vad som hände förra gången då Hans Müller tog med sig kontoret till Zurich år 1911. Det gick åt helvete och snart var kontoret åter i London!"

Huvudproblemet med kooperativ internationalisering är således ingenting som studier och forskning kan göra mycket åt, även om det också finns intressanta infallsvinklar för sådana insatser. Framför allt gäller det problemet med att åtstadkomma en effektiv organisation, när verksamhetsområdet är så enormt och behoven så olika. Hur kan man t ex kombinera effektivitet i mer operationella insatser, med effektivitet i mer övergripande och globala? Och för att ta en lite mer konkret fråga: Hur klara meningsfulla sammankomster o dyl, där så många språk är inblandade?

Mina intryck i detta studieperspektiv kan förefalla pessimistiska. Men notera då, att detta mitt perspektiv gäller en institutionell sida av kooperativ internationalisering, om än en viktig sida. Men ännu viktigare är perspektivet med ca 350 miljoner medlemmar i kooperativa verksamheter världen över. Är ca 1 % av dessa medlemmar internationellt engagerade för kooperativa lösningar, så är redan det en god sak.

Kan ytterligare några procent mobiliseras och engageras, så växer det snart till en internationell kooperativ bas, dvs till en bas för att bygga upp och utveckla metoder för att lösa gemensamma hushållningsproblem, där många människor engageras och där utgångspunkten är samarbete istället för exploatering. Det är också i grunden i den egenskapen, som Kooperationen har sin relevans för de avgörande frågorna i det globala perspektivet: de som handlar om förutsättningarna för fred.

Ett kooperativt "världsuniversitet"

Mobiliseringen i de längre perspektiven förutsätter kunskapsutveckling i kooperativ historia, kooperativ nutid och kooperativ framtid. Kongressen 1980 anmodade medlemsorganisationerna

"att studera och om så behövs utarbeta ett forskningsprogram för att undersöka den framtida utvecklingen inom alla det kooperativa systemets sektioner."

Det var också ett av huvudsyftena bakom min uppföljningsrapport och jag har i den här uppsatsen pekat på några områden och frågor, som kan vara utgångspunkter för programmässiga insatser. Många i världen kan säkert bidra här,

bl a enskilda intresserade, föreningar av typen Kooperativa Studier, kooperativa avdelningar vid universitet och högskolor, internationella kooperativa forskningsinstitutier, kooperativa bibliotek och arkiv, utredningsavdelningar och studiefunktioner i kooperativa organisationer, IKA:s regionalkontor och flera av dess underkommittéer ... Således utgångspunkter för och delar i en "förening" för internationell kooperativ kunskapsutveckling av studie- och forskningskaraktär. Ja, varför inte för ett kooperativt "världsuniversitet" med en mångfald av infallsvinklar i en kunskapsutveckling "utan gränser".

Referenser

Bland direkt litteratur kan nämnas:

- Böök, Sven Åke: "Internationell kooperation i de längre utvecklingsperspektiven", Kooperativa institutet 10/1982
- Böök, Sven Åke och Wohler, Ellis: "Viktigt beslut räddar IKA:s finanser", Kooperatören 11/1978
- Kongresstryck från Kooperativa Alliansen:
- Structural changes in cooperatives (1966)
 - Report on the ICA Commission on Cooperative Principles (1966)
 - Contemporary Cooperative Democracy (1969)
 - Cooperatives and Multinational Corporations (1972)
 - Collaboration among cooperatives (1966)
 - Cooperatives in the Year 2000 (1980)
- Kooperativa Alliansens rapporter: "Cooperatives and the State", Report from the Central Committee 1978
- Laidlaw, Alex: "Kooperationen år 2000", Sv övers, Kooperativa institutet 1981. Som bilaga ingår "Kooperationen i de socialistiska länderna år 2000"

Som allmän referenslitteratur vill jag hänvisa till Kooperativa Alliansens kvartalstidskrift "Review of international Cooperation" och den svenska kooperativa tidskriften "Kooperatören".

VERKSAMHETSBERÄTTELSE 1982

Styrelsen för Föreningen Kooperativa Studier får härmed avge följande verksamhetsberättelse för år 1982.

StyrelseOrdinarie:

Sven Åke Böök, Kooperativa institutet, ordförande
Ulla Reinius, Veckans Affärer, vice ordförande
Tore Johansson, Lantbrukarnas Riksförbund, sekreterare
Roland Norman, Kooperativa förbundet, kassör
Owe Lundevall, HSB:s Riksförbund
Kenth Ottermark, Chalmers Tekniska Högskola
Victor Pestoff, Stockholms universitet
Claes Svensson, Linköpings universitet
Carl Utterström, Svenska Mejeriernas Riksförening

Suppleanter (personliga):

Jan Byström, Kooperativa institutet
Carin Boalt, Tekniska högskolan i Lund
Anna Wikberg, Lantbrukarnas Riksförbund
Per Holmberg, Vår Gård
Olle Hakelius, Enköpings lantmän
Hugo Kylebäck, Göteborgs universitet
Lennart Rosenberg, Umeå universitet
Karin Jonnergård, Lunds universitet
Thomas Gustafsson, Lantbrukarnas Riksförbund

Revisorer

Arne Secher, Sånga-Säby Folkhögskola
Gustav Persson, Kooperativa förbundet

Revisorssuppleanter

Ulf Bjärgård, Lantbrukarnas Riksförbund
Anders Palmér, Kooperativa förbundet

Valberedning

Kai Blomqvist, Kooperativa institutet (sammankallande)
Bertil Svenson, Lantbrukarnas Riksförbund
Gösta Wijk, Lunds universitet

Valberedningssuppleanter

Göran Claesson, Konsum Stockholm
Anders Mällmén, Lantbrukarnas Riksförbund
Tage Öh, Kooperationsutredningen

Årstämma

Föreningens Årstämma hölls den 6 maj i HSB Stockholms konferenslokal i närvaro av 28 medlemmar. Utöver sedvanliga stämmoärenden behandlades remissvaren på kooperationsutredningen samt frågor kring föreningens finansiering, medlemsbladet, Årsboken och en svensk kooperativ bibliografi.

Styrelsesammanträden

Styrelsen har under året sammanträtt fyra gånger, nämligen den 18 februari, 15 april, 16 september och 2 december.

Medlemmar

Vid årsskiftet 1982-83 hade föreningen 148 betalande medlemmar. Vidare fanns 13 utländska medlemmar, vilka inträder som betalande 1983.

Allmän verksamhet

Arbetet under 1982 har främst inriktats på att på olika sätt etablera föreningen. Ansträngningar att värva nya medlemmar har gjorts och framställningar har riktats till bl a forskningsrådsnämnden om ekonomiskt stöd till föreningens verksamhet.

Medlemsbladet

Föreningens medlemsblad "Kooperativa studier" har under året utkommit med fyra nummer, som innehållit mycken värdefull information med anknytning till föreningens intresse- och verksamhetsområden.

Seminarier

Föreningen har i samarbete med Kooperativa institutet arrangerat seminarier kring kooperativ vuxenutbildning med Henri Desroche, framtidsfrågor med Johan Galtung m fl, portugisisk Kooperation med Fernando Ferreira da Costa samt tillsammans med industridepartementet kring forskning om Kooperation.

Kooperativ årsbok

Kooperativ årsbok 1981, som är den första i föreningens serie, utkom i april. Den innehåller tio uppsatser, omfattar 229 sidor och är tryckt i 1 500 exemplar. Boken har distribuerats till föreningens medlemmar och vidare har Lantbrukarnas Riksförbund och Kooperativa institutet abonnerat på en del av upplagan. Den har också använts i undervisningen vid Stockholms universitet. Vid årsskiftet fanns fortfarande omkring 500 exemplar i föreningens ägo.

FÖRENINGEN KOOPERATIVA STUDIER

Stockholm i mars 1983

Sven Åke Bööck

Tore Johansson

Owe Lundevall

Roland Norman

Kenth Ottermark

Victor Pestoff

Ulla Reinius

Claes Svenson

Carl Utterström

Föreningen Kooperativa Studier
c/o Kooperativa institutet
Box 15200
104 65 Stockholm

E K O N O M I

Intäkter

Medlemsavgifter	5 350:00
Ränta på postgirokonto	755:00
Försäljning av Årsbok	17 600:00
Årets underskott	4 466:00

Kostnader

Porto	66:00
Lokalkostnader för Årsstämman	395:00
Resekostnader, styrelsemöten och Årsstämma	825:00
Framställnings- och tryck- kostnader för medlemsblad	3 200:00
Kostnader för Årsbok	23 685:00
	28 171:00
	28 171:00

BALANSRÄKNING

Tillgångar

Postgiro	3 671:35
Årets underskott	4 466:00

Skulder

För tidigt erlagda medlems- avgifter	350:00
Skuld till Kooperativa institutet avseende Årsbok m m	5 887:35
Balanserat överskott	1 900:00
	8 137:35
	8 137:35